

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

NÉMETH GYULA
OSZTÁLYTITKÁR

XXVI. KÖTET — 1. SZÁM.

PETŐFI ÉS A ZSENI-ELMÉLET

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS)

ÍRTA

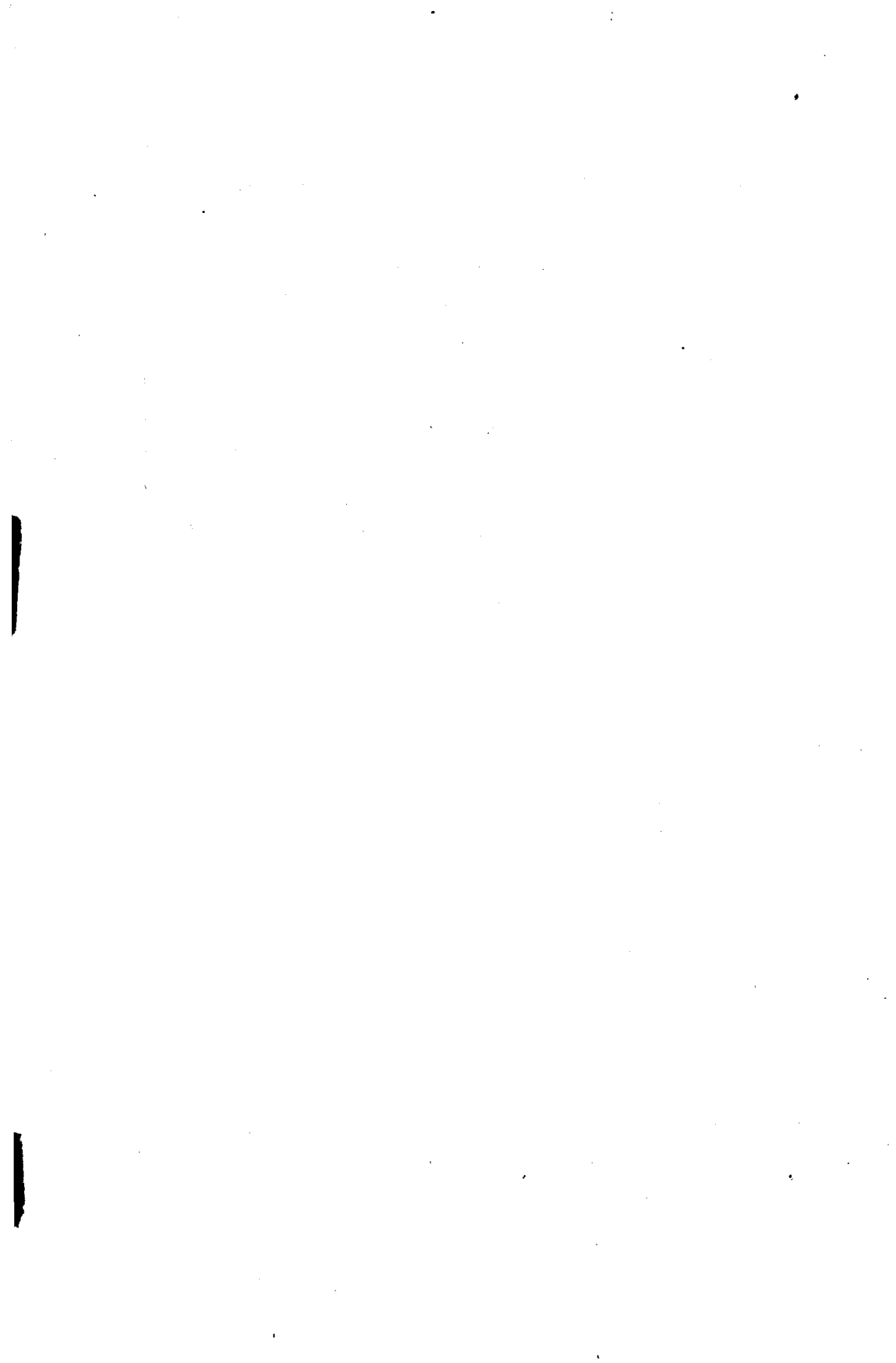
ZLINSZKY ALADÁR
R. TAG

FELOLVASTA AZ 1940. MÁRCIUS 4-i OSZTÁLYÜLÉSEN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1941

PETŐFI ÉS A ZSENI-ELMÉLET

(SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS)

ÍRTA

ZLINSZKY ALADÁR

R. TAG

FELOLVASTA AZ 1940. MÁRCIUS 4-i OSZTÁLYULÉSEN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1941

Felelős kiadó: Dr. Kibédi Varga Sándor.
Sylvester Rt. Budapest, XIV., Hermina-út 51.

PETŐFI ÉS A ZSENI-ELMÉLET.*

I.

A zsenielmélet virágkora a német Sturm und Drang, melyet a német irodalomtörténet *Geniezeit*-nek, *Genieperiode*-nek nevez. A Göttinger Hainbund költői indították meg, hadat üzenve a klasszicizmusnak, a tudós költészetnek, az ókori mintáknak s a tekintély elvének és Aristoteles, Horatius vagy Boileau helyett a költői tehetségből fakadó eredetiséget emelték trónra. *Original-Geniek*-nek nevezték magukat, ezzel jelezve, hogy a tanulmánynál többre becsülik a természetes tehetséget s az eredeti költői egyéniséget.

Míg azonban a zsenielmélet Németországba eljutott, már hosszú utat tett meg a reneszánsztól fogva, Olasz-, Franciaországon és Anglián keresztül. A humanisták, kiknek eszménye a *poeta doctus* volt, s művészi elvük az imitatio, latin és görög klasszikusok utánzása, tudták azt is, hogy már a régiek a tanulmány mellett valami isteni ihlettséget tulajdonítottak a költőnek, kinek gondolatait voltaképen a múza sugalja s a nagy eposzok írói ennek segítségét kérik, mikor művükbe belefognak. *Μῆνιν ἄειδε θεὰ* így kezdi Homeros az Iliast, *Ἄνδρα μοι ἔννεπε Μοῦσα*

* Szabó Anikó: A költői lángész. Minerva-könyvtár. 153. Budapest, 1939. — Hermann Wolf: Geschichte des Geniebegriffs. i. d. deutschen Aesthetik des 18. Jahrhunderts. Heidelberg, 1923. — Edgar Zilsel: Die Entstehung des Geniebegriffs. Tübingen, 1926. (Ókor és reneszánsz.) — Oskar Wulzel: Das Prometheusymbol von Shaftesbury zu Goethe. Leipzig u. Berlin. 1910. Eredetileg: Neue Jahrbücher für Class. Philologie u. Deutsche Lit. 1910.

πολύτροπον az Odysseát. Vagy Vergilius az Aeneis-ben: *Musa mihi causas memora. De divatos* filozófusokban, Platonban is, különösen Phaidros és Ion c. dialógusaiban olvashattak az enthusiasmusról, a lelkesültségről, mely nélkül, csupán mesterség által (*ἐκ τεχνῆς*), senki sem lehet nagy költővé. Téved, aki ez isteni örület nélkül mer a költészet esarnokába lépni. Nem a böleség sugalja a költők szerzeményeit Platon szerint, hanem az az isteni enthusiasmus, amilyen a jósokban és papokban működik, kik gyakran maguk sem tudnak számot adni ama böles és szép dolgokról, amelyeket hirdetnek. A reneszánsz két nagy poétika-írójánál, Vidánál s még inkább Scaligernél van már nyoma a géniusznak, mely isteni eredetét levetve, kezdi csupán egy irracionális erő színét felölteni.¹

A franciáknál Boileau a klasszicizmus törvényhozója XIV. Lajos korában. Ő a francia racionalizmus, a *raison* képviselője, éppúgy mint kortársra, Descartes a filozófiában. „Az észet szeressétek! — hirdeti. Akármiféle mű csak ész által lehet tartósfényű, becsű.“ Az igazság a legfőbb szépség, s a józan mértéktartás a legfőbb művészi követelmény. A költőtől nagy tanultságot, műveltséget kíván. Észménye neki is a poeta doctus, a tanult író, aki ismeri az ókori klasszikusokat s mintákkal és szabályokkal fegyelmezi fantáziáját, de *L'art poétique*-jét mégis így kezdi:

Hiába a magas Parnaszra törni fel
Merész írónak a vers mesterségivel,
Ha lelkét az egek által nem ihleték,
Ha már születve nem költőnek születék.

Kortársra, Perrault, már egy új kor első hirdetője. *Parallèles des Anciens et des Modernes* c. művében kikel az ókor túlbecsülése ellen és saját korának íróit méltatja, sőt főléjük emeli. Corneille és Molière mögött elmaradnak a görög tragikusok és komédia-írók. Az új epikusok különb jellemeket alkotnak mint a kegyetlen Achilles, vagy a fé-

¹ V. ö. Edgar Zilsel: *Die Entstehung des Geniebegriffs*. 286. l.

lénk Aeneas. D'Urfé regényében, az Astréeben tízszer anynyi invenció van, mint az Iliasban. Perraultnak van először tiszta fogalma a zseniről. A lángész az istenség rokona, benne ugyanaz a tűz ég, melyet Prometheus az égből elrabolt, s mely csak a kiválók lelkében gyúl újra.

C'est ce feu qu'autrefois, d'une audace nouvelle,
Prométhée enleva de la voûte éternelle
Et que le Ciel répand sans jamais s'épuiser.

E tüzet Prometheusz, bátorsággal tele,
Örök forrásából, az égből hozta le.
Ezt örök bőségben a mennybolt hinti szét
Halandók lelkébe, kik élvezik kegyét.

A zseni, ez égi tűz birtokában, minden tanulmány nélkül is megtalálja útját a művészetekhez, a tudás mintegy elébejön, fáradságos munka nélkül.

Éclairé par luy-même et sans étude, habile,
Il trouve à tous les Arts une route facile;
Le sçavoir le prévient et semble luy venir
Bien moins de son travail que de son souvenir.

Ily ész önfényénél, bár tanulmányt nem tesz,
Könnyen utat talál minden művészethez;
Tudása az ősi teremtésből ered,
Nem tanulmány szüli, inkább emlékezet.

E tudást nem lehet tanulás útján megszerezni, ez szent düh, böles örület, ez szüli a zsenit.

Tous ces hommes enfin en qui l'on voit régner
Un merveilleux sçavoir qu'on ne peut enseigner,
Une sainte fureur, une sage manie
Et tous les autres dons qui forment le Génie.

Minden ember, kiben ez égi láng lobog,
Kincset bír, mit nem ad könyv és professzorok.²

Okos megszállottság, szent hévtől tüzelve,
És még sok jelesség, lásd: ez a lángelme.¹

Mindez úgy hangzik, mintha már száz évvel később a Sturm und Drang költőit hallanánk, kiknek bálványá szintén Prometheus, a titán volt, s a zseni szent örületét érezték magukban. Perrault azonban még nem tud megszabadulni a szabályok tekintélyétől, s abban látja korának előnyét, hogy jobban ismeri a művészet követelményeit, mint a régiek. Ha ma egy Vergiliushoz hasznoló tehetség születne, úgymond, különb művet hozna létre az Aeneisnél, mert a szabályok egész tömege áll rendelkezésére, miket a régiek nem ismertek. Perrault ideálja tehát a tehetséges költő, ki fegyelmezett ésszel, ügyesen halad a szabályok útján, nem ütközve bele a sorompókba.

Huszonhárom évre a Parallèles megjelenése után (1688) lépett fel Angliában Shaftesbury 1711-ben. Aristoteles szabályai és az imitáció ellen az eredetiség és enthusiasmus elvét hangoztatta, mint a művészi teremtés alapfeltételeit. A zseniális művész alkotása azonos a természetével, amelyben a világszellem fejezi ki magát. A művész is ezt a világtörvényt érzi magában s mintegy második istenségként teremt. A géniusz alkotásai organikus mikrokozmoszok: eredetiség és isteni ihlet előfeltételei minden művészi alkotásnak. A művész olyan mint Prometheus, akit a görög szobrásznak képzelt, s aki istenhez hasonlóan embereket teremtett s életet lehelt beléjük. A művészet és a Teremtő munkája lényegében azonos.

Shaftesbury összehasonlítja a kontárt az igazi költővel, a zsenivel: „Van egy fajtája az embereknek, akiket újabban költőnek neveznek, mert van bizonyos kifejezési készségük, felületes, ízléstelen szellemességük és némi képzelőerejük. De az az ember, aki a költő nevet valóban és igazi értelemben megérdemli, aki mint igazi művész és alkotó (a real master of architect), embereket és erkölcsöket tud festeni, aki a cselekménynek meg tudja adni kellő

¹ E versek fordítását Varga Bálint tanár úrnak köszönöm.

formáját és arányait, az, ha nem tévedek, egészen más teremtmény. Mert az ilyen költő valóban második teremtő szellem, valódi Prometheus Jupiter alatt. (Such a poet is indeed a second maker: a just Prometheus, under Jove.) Mint az a legfelsőbb művész, vagy a nagy teremtő természet, oly egésznek alkot, mely összefüggő és arányos, részei helyes sorrendben és szerkezetben követik egymást.“

Walzel Oszkár egy tanulmányában, *Das Prometheusymbol von Shaftesbury zu Goethe*, kimutatja, hogy Shaftesbury e tétele alapvető fontosságú lett a későbbi egész zsenimozgalomra s Herdernél, a Sturm und Drang költőinél egészen Schillerig és Goetheig számtalan formában ismétlődik, vagy legalább értelme szerint kimutatható. „Die Worte Shaftesburys finden in den genialischen Zeiten um 1770, ein vielfaches Echo.“ *Fragment*-jeiben Herder 1767-ben ezt írja: „Weil es aber gefährlich ist, als ein zweiter Prometheus den elektrischen Funken vom Himmel selbst zu holen; weil es schwerer ist, Künstler als ein Sophist über die Kunst zu sein; weil das Kunstrichter-ansehen immer Verminderung befürchtet, wenn es sich selbst der Beurteilung unterziehen soll: so ist der Mittelweg die gewöhnliche Strasse; man betrachtet die Werke der andern, um durch sie aufzumuntern“. Az eredeti és utánzó költő e szembeállítását egészen Shaftesbury-szerű, úgy a gondolat, mint a kifejezés szempontjából.

Goethe *Zum Shakespears Tag'* (1771) c. beszédében ezt mondja az ünnepelt költőről: „Er wetteiferte mit dem Prometheus, bildete ihm Zug vor Zug seine Menschen nach, nur in kolossalischer Grösse... und dann belebte er sie alle mit dem Hauch seines Geistes, er redet aus allen, und man erkennt ihre Verwandtschaft.“ (Walzel id. mű 45. l.)

Schlegel Vilmos egy emberöltővel később *Berliner Vorlesung*-jaiban megújítja Shaftesburyt. Tétele: die Kunst soll die Natur nachahmen. A művészetnek, úgy mond, mint ahogy a természet önállóan teremti, eleven műveket kell létrehozni, melyeket nem valamely idegen mechanizmus, hanem saját belső erejük mozgat a nap-

rendszerhez hasonlóan. Itt használja a következő fordulatot: „Auf diese Weise hat Prometheus die Natur nachgeahmt, als er den Menschen aus irdischem Ton formte und ihn mit einem von der Sonne entwandten Funken belebte.“ (Walzel u. o.)

Shaftesbury művével egy esztendőben jelent meg Addison tanulmánya a *Spectator*-ban a képzeletről „*On imagination*“. (1711.) Ő felismerte a képzelet hatalmát a művészi alkotásban („something like creation“); csak ez teremt újszerűt és eredetit, amire az utánzás sohasem képes. („An imitation of the best authors is not to be compare with a good original.“) Addison két csoportba osztja a tehetségeket. Az elsőbe tartoznak a nagy zsenik, a „great natural Genius“-ok, akik minden tanulás és szabályismeret nélkül alkották meg halhatatlan műveiket. Ilyen szellemek Homeros és Shakespeare. A második csoportba azok tartoznak, akik természetes tehetségüket szabályok útján érvényesítik. Ilyenek többen vannak, Addison szerint: Plato, Arisztoteles, Vergilius, Cicero, Milton és Bacon Francis. Addison tehát először ismeri fel a képzelet döntő fontosságát a művészi alkotásban. A természethez hasonlítja: reprodukív és produktív egyszerre s olyat tud alkotni, ami a valóságban sehol sem található. Színesebb és életteljesebb a kép, melyet a fantázia fest, mint amilyent a tárgy látása az érzékekben kelt. Még féktelensége és vad-sága is fenségesebb a *bel esprit* finomságainál. Milton eposza az Ilias és Aeneis felett áll, és Shakespeare is fantáziájának erejével hat legjobban olvasóira. Kísértetei, hőszorkányai, költött személyei nem léteznek, de viselkedésük olyan természetes, hogy meggyőződésünk szerint, ha a világon csakugyan élnének, kétségtelenül így kellene beszélniök és cselekedniök.

A zseni fogalmának kialakulását voltaképen az a vita indította el, mely Homeros és Vergilius eposzainak párhuzamba állításával már a reneszánsz korában kezdődött. A reneszánsz esztetikusai, úgy Vida, mint Scaliger, Vergiliust magasan Homeros fölé emelték, hiszen Vergilius az augustusi kor egész kultúráját kifejezte műveiben.

Filozófus volt, ki jártas a stoa és Epikuros bölcsesletében, s udvari költő, ki egy századokon át kicsiszolt irodalom nyelvét használta. Homeros ezzel szemben egy primitív nép nyers költője, ki darabos nyelvével, ízléstelen hasonlataival valósággal visszariasztja a reneszánsz-kor finomult ízlésű olvasóit. Scaliger találéan fejezi ki egy hasonlaltal kora ítéletét: „Amennyire különbözik egy úrinő az esetlen parasztasszonytól, annyira fölülmúlja a kiváló tehetségű Homeroszt a mi isteni Vergiliusunk“. A tehetséget ő is látja Homerosban, de inkább csak mint természetes adottságot, semmint művészetet. Azt mondja, hogy Homeros a művészetet „inkább feltalálni, mint kiművelni lát-szik“, míg Vergilius a nyersanyagot tanulmánnyal és ítélettel a tökéletesség legmagasabb fokára emeli. Így nyertek fogalmat arról, hogy valaki a művészet szabályainak ismerete nélkül is lehet nagy költő, sőt, hogy eredetibb mint amaz, ha annak kultúráját nem is érvényesítheti művében. Blackwell és Wood a homerosi költemények színhelyének felkutatása által helyes világításba állították az Iliast és Odysseát s természetességét és igazságát emelték ki. Homerosban több van az eredeti lángész természetességéből, éppen hevessége és nyersesége által. Később Chabanon Voltaire-rel összehasonlítva kijelenti, hogy Vergilius óvatosságával és mérsékletével szemben Homeros az erős szenvedélyeket lángeszének erejével hévvel, férfiasan és nagy természetességgel festi. Achilles és Agamemnon civódása cikornya és dísz nélkül való heves, kemény a kifejezésben, rendetlen és szaggatott a gondolatokban.¹

Az eredeti műalkotás fontosságát azonban minden szabállyal szemben Young Edward ismerte fel legfontosabbnak és egyedül döntőnek a zseni meghatározásában. Műve 1759-ben jelent meg: *Conjectures on original composition in a letter to the author of Sir Charles Grandison*. A Night thoughts szerzője e tanulmányát levélalakban Richardsonhoz, a polgári regény megalapítójához intézi, ki már Shakespeare-t ünnepelte a francia tragikusokkal szemben.

¹ Jánosi: Az aesthetika története. II. 181. l.

Young szembeállítja az eredeti teremtőerővel megáldott költőt a tanulmány és szabályok emberével. „Az mintegy odavarázsolja az épületet láthatatlan erő segítségével, ez felépíti mesterember módjára, a szerszámoknak szokásos felhasználásával. Az túteszi magát a korlátokon, melyek mankóhoz hasonlóan szükségesek a sántának, de terhére vannak az egészségesnek, és olyant alkot, amire eddig még nem volt példa; ez szabályokat keres és példákat követ, miket utánozhasson. Az járatlan utakon jár és saját ítéletére hallgat, ez babonás tisztelettel lépked nagy elődök szent nyomdokain és nem mer önmagától kérni tanácsot, véleményt. Az mindent önmagának köszönhet, ez másoknak lekötelezettje. Az varázspálcájával virágos keretet teremt a sivatag helyén, ez fáradtsággal ültetget a talajba másunnan kivett s itt sínylődésre kárhozott növényeket. Annak alkotásai ha középszerűek is, becsesek, mert valami újat, eredetit tartalmaznak, ezeknek művei legfeljebb olyanok, talán rosszabbak, mint mintáik. Eredeti mű az újság ingerével hat lelkünkre, az utánzat hatása olyan, mint egy másodszor elbeszélte történeté; ha pedig a lángeszű költő még a csodálatosnak erejét is fel tudja használni, hatalmat nyer rajtunk, fantáziájának szárnyain egyik helyről a másikra ragad és egyik örömből a másikba ejt“. (Jánosi: Az aesthetika története. II. 204. l.)

Tíz év mulva, 1769-ben jelent meg Wood könyve Homerosról: *Essay on the original genius and writings of Homer*. Szintén a zseninek tulajdonítja Homeros eredetiségét, kiből mintegy a természet nyilatkozik meg a tudós hagyomány helyett.

A francia esztetika: Dubos, Batteux, Helvetius, a zseniben még megmagyarázható természeti jelenséget, a testi és lelki tulajdonságok szerencsés találkozását látja. Csak a XVIII. század második felében ismeri fel Diderot a zseni lelki alkatában az irracionális elemet s a zseniben az individuuum démoni voltát. Rokona a természetnek, de azt műveiben nem szolgálilag másolja, hanem képzelete által idealizálja. Az aristotelesi szabályok jó szolgálatot tehet-

nek az átlagtehetségnek, de a zsenit csak akadályoznák szárnyalásában.

A német esztetikában a zseni problémájának fejlődését ugyanaz a küzdelem jellemzi, mint a francia és angol esztetikában: a klasszicizmus racionalista szabályszerűségének és az individualizmus korlátatlanságának ellentéte. A francia klasszicizmus racionalista álláspontját legnagyobb hatással Gottsched képviselte: *Kritische Dichtkunst* (1730) c. poétikai művében, valamint folyóiratában: *Die vernünftigen Tadlerinnen* (1717). Mindkettő már címében mutatja szerzőjének harcos természetét. Elvei nagyrészt Boileau poétikájával egyeznek. Elfogadja az isteni inspirációt, amelyet Boileau említ L'art poétique-je elején, de azt mondja, hogy ez csak az ökorból hagyományozott szólásmód, melynek értelme csak annyi, hogy a költészethez valamely különös tehetség (besondere Fähigkeiten) szükséges. A költői alkotás *conditio sine qua non*-ja: az értelem. Elismeri ugyan a fantázia szerepét is, csak hogy ez nem csaponghat szabadon, hanem bizonyos törvényszerűséggel függnie kell az értelemtől és a valóságtól. A természet utánzásában csak azok a leírások sikeresek, amelyek megállhatnak az értelem ítélőszéke előtt. A zsenielmélet már ismeretes volt előtte, de Gottsched teljesen idegenül állt vele szemben. Young *Conjectures* c. művét folyóiratában ismertetve 1760-ban ezt írja: „Elragadó a mű stílusa, de elhagyjuk-e nagytehetségű elődeink nyomait s egy magunk választotta pályát kövessünk csak azért, hogy valami hallatlant és esodálatost létrehozzunk? Aki a legjelesebb elmék hatezer év óta kitaposott útját vakmerő okoskodással elhagyja, az könnyen úgy járhat mint Ikarus, vagy Phaeton“. Ugyanez évfolyamban így nyilatkozik a zseniről: „Dieser Fremdling, das Genie, ist jetzo ein alltäglicher Gast. Was ist wohl dieser Ausländer, der sonst im Deutschen einfach Geist und Witz sich nannte, für ein Kerl?“

A lipeseiekkal szemben a svájcieiak értették meg a költészet lényegét. Bodmer és Breitinger, két zürichi tanár, indította meg a harcot Gottsched egyeduralkodása ellen.

Bár még ők is voltaképen racionalisták, felismerték a zseniális alkotás létrejöttében a fantázia, az isteni megszállottság nagy szerepét. Ezzel úttörői lettek a Sturm und Drang korszak felfogásának. Forrásuk az angol *Spec-tator* volt, melyet francia fordításban olvastak, s ebben különösen Addison tanulmányai a költői képzeletről s Milton és Shakespeare költészetének jelességéről ragadták meg őket.

Breitinger Leibniz téziséből indult ki, hogy Isten, mikor e világot teremtette, a lehető világok legjobbjának alkotta meg. Valamint Isten a lehető világok közül kiválasztotta a legjobbat, úgy kell a költőnek is eljárnia s költeményét a lehető legjobb elemekből megszerkeszteni. A költészet tehát a teremtéssel rokon s utánoznia kell a természetet nemcsak a valóság, hanem a lehetőség terén is. Breitinger felállítja az abstractio imaginationis elvét: a költőnek alkotásában mellőznie kell mindazt, ami tökéletlen, amit a természet egyenlőtlen mértékben osztott el s azt kell keresnie, ami tárgyát magasstossá, a róla alkotott képet tökéletessé teheti. A lehetségest pedig a valószínűség mértékén kell megállapítania. Az idealizálás egy neme ez, melyet a költő számára ily módon előír.

Nagyon előmozdította ekkor a zseni felfogását az esztétikának mint tudománynak megalapítója: Baumgarten Sándor is *Aesthetica* e. könyvével. Ő ugyanis a logikával szemben, mely a gondolkodás, a magasabbrendű lelki tevékenység törvényeit vizsgálja, az alsóbbrendű lelki tehetőségeknek, *facultates inferiores animae*, rendszerét akarta adni. Ilyenek: az érzelem, az indulatok, a figyelem, az emlékezet, a képzelőerő, a szellemesség s a szeszély. Ő tehát már foglalkozik a képzelettel, bár még mint alsóbbrendű lelkierővel. Baumgarten szerint a szép az a jelenség, amelytérzérkeink közvetítésével tökéletesnek ismerünk meg. Főfeltétele a részek összhangja s ez bennünk a tetszés és vágy érzelmét kelti fel. Ilyen tökéletes jelenség a bennünket körülvevő természet, melyben a Leibniz-féle praestabilita harmonia uralkodik. A költő feladata tehát a természet utánzása; minél közelebb marad fantáziája ehhez,

annál biztosabb, hogy alkotása megfelel a *szép* követelményének. Baumgarten a valót többre becsüli a valószínűnél. A költő alkosson úgy, mint a természet, „natura et poeta producent similia“. A költőt így a természetre utasítván, ő állítja fel először Németországban a költői alkotás eredetiségének követelményét.

Azonban Baumgarten is a Wolf-féle racionalizmus hatása alatt áll. A zseni irracionális voltának felismerése Hamann Johann Georg, az Észak mágusának érdeme. Szerinte a zseni valójában az isteni szellem megnyilatkozása emberi alakban. A művészi alkotás létrehozójában ugyanazok a képességek működnek, mint a természet megteremtőjében, Istenben. A zseniális alkotás alapfeltétele a fantázia szabad, szabályoktól mentes működése. A zseni mindön új, eredeti műveket alkot, a régi szabályok helyébe öntudatlanul újakat állít. A régiek közül Homeros, a modernek közül Shakespeare voltak a szabályokat nem ismerő, igazi zseni mintaképei. „Was ersetzt bei Homer die Unwissenheit der Kunstregeln, die ein Aristoteles nach ihm erdacht und was bei einem Shakespeare die Unwissenheit oder Übertretung jener kritischen (d. h. ästhetischen) Gesetze? Das Genie, ist die einmüthige Antwort.“ Hamann mindezeket prófétai ihletettséggel, szinte isteni kinyilatkozásokként adta elő, s szuggesztív erejével óriási hatást tett a Sturm und Drang akkor fellépő költőire és mestere lett Herder-nek, aki gondolatait költői ihletettséggel a tudomány nyelvére tette át és vezére lett kora szellemi mozgalmainak.

Herder jól ismerte Hamannt, tanulmányozta Young művét és hatni kívánt a korabeli irodalomra. Fellépése kezdetén teológiai jellegűek fejtegetései, hiszen protestáns pap volt. A teremtő szellem az istenség misztikus eszköze, melyben az magát tudatosítja. A zsenit nem lehet racionális lélektannal felismerni, hanem csak kongeniális együttérzéssel, intuitív szemlélet útján. Szereti hasonlítani Sokrates daimonjához, mely mintegy Isten szava az emberi lélekben. A költő nála is Prometheus, ki az égből elragadja az istenek tüzét az ember számára. Shakespeare az Isten

követe (Vertrauter der Gottheit), drámai isten (dramatischer Gott), Newton és Leibniz az istenség követei (Boten). Egyáltalán a teremtő, feltaláló ember olyan, mint Isten, ki maga is művész volt, mikor e világot létrehozta. Shakespeare mellett Homeroszt és Ossiánt nevezte meg, mint oly zseniket, kik nem a hagyomány és elmélet alapján, hanem eredeti szellemük útját követve alkották meg remekeiket. Híres párhuzamában: *Homer und Ossian*, Homeroszt a dél, Ossiánt az észak költőjének mutatja be. Homeros a tiszta objektív szemlélet költője, Ossián állandóan az érzelmek húrjain játszik. Homeros alakjai mintegy derült, szabad ég alatt járnak, szobrok vagy inkább eslekvő alakokként, a hús és vér teljes igazságában; Ossián alakjai ködalakok; az érzés halk fuvalma hozta létre őket, s ők szellőként suhannak tova. Ossiáné a szellemek világa, Homerosnál *lát*ni a cselekményt, amit Ossiánál léptekből, jelekből és hatásokból úgyszólván csak sejteni lehet. E párhuzam volt alapja mindama költői termékeknek, melyek azóta a két nagy ellentétes költőt egymás mellé állították. Így mindjárt Goethe *Werthere*, nálunk Petőfi *Homér és Osszián* s Arany *Ősszel* c. remek költeménye.

Herder későbbi fejlődésében teológiai miszticizmusa mindinkább racionalizmusnak ad helyet. Az észnek szabályozó mértékét hangoztatja, s a zseni irracionálizmusa és szubjektívizmusa helyett annak szintetikus-rendező erejét tartja kívánatosnak. „Das „Dämonisch-Wilde“ des Stürmers und Drängers Herder klärt sich ab zum „Göttlich-Milden“ des Humanitätsapostels“.*

A zseni fogalmával az akkori nagy filozófusok is foglalkoztak, különösen Kant és Schopenhauer. Az inkább a mozgalom elején, emez virágzásakor. Kant esztetikájában, a *Kritik der Urtheilskraft*-ban több fejezeten keresztül elemezi a zseni fogalmát s a kortársaknál található jellemvonásait rendszerbe foglalja. A zseni szerinte is természeti adomány, a művésszel született képesség, mely által

* Herman Wolf: Die Genielehre des jungen Herder. Deutsche Vierteljahrsschrift für Lit. Wissenschaft u. Geistesgeschichte. 1925. 430. l.

a természet a művészet számára szabályokat ad. „Genie ist die angeborne Gemüthsanlage (ingenium), durch welche die Natur der Kunst die Regel gibt.“ Ő is azt vallja tehát, hogy nem a szabályok teremtik a művészt, hanem a művész teremti a szabályokat, illetőleg műveiből vonhatók el a szabályok. Kant négy pontban állapítja meg a zseni sajátosságait s ezek közt első az originalitás, az *eredetiség*. Utánzás nem teremthet művészt, de a tehetség hatással lehet másokra, akik ugyanazon természeti adománnyal rendelkeznek. A művészet termékei legyenek mintaszerűek, azaz mások számára például szolgálhassanak. Vannak tehetségek, akik azt hiszik, hogy eredetiek, ha a szabályok iskolai kényszerétől nem hagyják magukat vezettetni; ha inkább szeretnek bős paripán lovagolni, mint iskolalovon. Ez a mintaszerűség tehát a zseni második követelménye. Harmadik az, hogy a zseni ösztönszerűleg alkot, nem tud számot adni róla, vagy tudományosan bizonyítani, hogyan hozta létre műveit: a természet működött benne. Ebben különbözik a művészet a tudománytól. Newton minden lépéséről számot tud adni, hogy jutott nagy és mély találmányaihoz. Mások követhetik ezen az úton. Ellenben Homeros vagy Wieland nem tudnak számot adni arról, hogyan keletkeztek elméjükben, képzeletben és gondolatban oly dús eszméik s így másokat sem taníthatnak meg rá. Ez nem bizonyítja a tudomány esekélyebb értékét a természet kedveltjeivel szemben. Negyedik tulajdonsága tehát a zseninek, hogy a természet a művészetnek és nem a tudománynak hirdeti általa szabályait. A lángész végeredményben egy alany ismerőképességeinek szabad használatában nyilvánuló természeti adomány mintaszerű eredetisége. „Genie ist die musterhafte Originalität der Naturgabe eines Subjekts im freien Gebrauche seiner Erkenntnißvermögen.“ (49. §.) A lángész alkotása egy másik lángésznek csak annyiban lehet mintája, amennyi ebben saját eredetiségének érzetét ébreszti fel. (Jánosi: Az aethetica története, III. 175. l.)

Kant szerint tehát a tudomány tudatosan, racionális úton jut eredményeihez, a művészet azonban ösztönszerű-

leg, irracionális úton alkot. A művészen mintegy a természet szólal meg. Ez magasabbrendű, szinte isteni megnyilatkozás, a tudománynak fáradsággal szerzett vívmányai mellett. Kant mégsem állítja, hogy a művészet magasabbrendű nyilatkozata az emberi szellemnek, sőt kiemeli, mennyit köszönhet az emberi nem tudósainak, a művészekhez, a természetnek e kegyeltjeihez képest. Ama lépést majd Schopenhauer teszi meg, kinek filozófiájában az esztétika, és műelméletében a zseni oly döntő szerephez jut.

Schopenhauer szerint a világ mint képzet és akarat nyilatkozik meg előttünk. Ismereteinket képzeleteink útján szerezzük, melyekhez szemléletünk formáin át az idő, tér és okság segítségével jutunk. De mindezeket az akarat vezeti, az az igazi életerő, mely az önfenntartás- és fajfenntartásban nyilvánul meg leginkább, s teszi életünket mozgalmassá, nyugtalanná, s mivel a folytonos hiányérzetet ki akarja elégíteni, szenvedésekkel tölti meg. Míg az akarási alanya vagyunk, Tantalus kínjait érezzük, Ixion kerekét forgatjuk, a Danaidák hordóját akarjuk megtölteni. A közönséges emberek, a milliók számára nem is jelent az élet mást, mint ezt a folytonos küzdelmet. A közönséges elme vagy tompa vagy józan, s a tudás is csak annyiban érdekli, amennyiben annak az akarat kielégítésében hasznát veheti. Kontemplációra, belső szemléletre, a dolgoknak önmagukért való megismerésére, mintegy a szemlélt tárgyba való elmerülésre (sich in den Gegenstand verlieren) nem képes és erre nem is törekszik. A zsenialitás a tiszta szemléletben, e szemléletben való teljes elmerülésben nyilvánul. El kell felednie minden érdekét, akaratát, céljait, egész személyiségét, hogy csak mint *megismerő alany* érvényesüljön.¹

Ez az objektív szemlélet a művész sajátja, aki ekkor

¹ Demnach ist Genialität die Fähigkeit sich rein anschauend zu verhalten, sich in die Anschauung zu verlieren und die Erkenntnis, welche ursprünglich nur zum Dienste des Willens da ist, diesem Dienst zu entziehen, d. h. sein Interesse, sein Wollen, seine Zwecke, ganz aus den Augen zu lassen, sonach seiner Persönlichkeit sich auf eine Zeit völlig zu

megismeri a dolgok igazi lényegét, a plátói ideát, nem pedig csak annak vonatkozásait más dolgokhoz. Ez az állapot az, melyről Spinoza azt monja: *res sub aeternitatis specie concipere*. A közönséges elme csak egyedeket lát a természetben, a zseni tiszta világszem (*klares Weltauge*), aki az örök eszméket pillantja meg benne. Milliók közt akad egy pár ilyen szellem, aki e szemléletet másokkal közölni is képes. Az akarat itt teljesen elhallgat, a világi érdek megszűnik számára, s csak az eszme ragyog, menten az okság korlátozó törvényeitől, a maga égi tisztaságában, előtte. És az élet-küzdelem, az örök akarat e szünetelésében, e fenséges nyugalomban érezzük magunkat legalább pillanatokra boldogoknak, az akarat feszültségétől mentnek. A művészet e fölszabadító hatalma a boldogság tudatával tölt el bennünket. A művészet itt fölülemelkedik minden emberin s az isteninek lesz rokona. A művészet az élet legnagyobb öröme és az emberi tehetség legmagasabb teljesítménye. A pesszimista Schopenhauer a zseniben és művészetének élvezetében mintegy a sötét világból való menekülést látja a boldogság elíziumi szigeteire.

A Sturm und Drang felfogását a zseniről kitűnően illusztrálja egy beszélgetés Tieck *Dichterleben* c. művében Shakespeare és atyja között. Az atya így szól Vilmoshoz, a költőhöz: „Az a legpompásabb, hogy Te csak úgy egyszerűen, érzésed szerint cselekszel, nem gondolkodol, nem töprengsz, nem csinálsz terveket, hanem csupán tulajdon lényedet követed.“ (Tiecks Schriften. XVIII. 271.) Történeti drámáinak keletkezéséről, melyekért a Sturm und Drang elsősorban lelkesült, így beszél Shakespeare: „Egyszerre egy magános órában a végzetnek és az isteni igazságnak mérhetetlen könyve hangos suhogással feltárult előttem és lelkem másként olvasott benne mint azelőtt: láttott vonatkozásokat, jóslatokat és beteljesülést, amit addig

entäussern, um als rein erkennendes Subjekt, *klares Weltauge*, übrig zu bleiben: und dieses nicht auf Augenblicke; sondern so anhaltend und mit so viel Besonnenheit als nötig ist, um das Aufgefasste durch überlegte Kunst zu wiederholen „was in schwankender Erscheinung — schwebt, zu befestigen in dauernden Gedanken“. —

sohasem tudott felfedezni, a végtelen elragadtatás áramlott ereimbe és kimondhatatlan lelkesedés vett rajtam erőt és én elhatároztam, hogy e látást, mely a maga teljes egészében az események gazdag tömegében, a történelem isteni ítélőszéke előtt oly érthetően megnyilvánult, szavakban és alakokban tükrözöm vissza s e roppant színjátékot, mely addig előttem is ismeretlen volt, kis házi színpadomon valósítom meg. Bizony barátom, boldog, nagyon boldog idő volt az, mikor én, megfélelkezve az egész világról, polgárháborúkat költöttem. Gyakran az az érzésem volt, mintha egy láthatatlan kéz vezette volna száguldó tollamat.“ (XVIII. 234.) *

A zseninek ez az ösztönszerű irracionális felfogása nem maradt állandó. A Kant után fellépő nagy gondolatrendszerek az észet tették meg minden téren megismerő erőnek, sőt világalkotó tényezőnek. Kant megvonta ugyan az elme képességének határait, de az idealista filozófia szerint a világ mégis az ész alkotása, a természeti és történeti valóság a maga egészében az ész rendszere. Legfeltűnőbbben Fichténél nyilatkozik ez meg, akinél az emberi értelem, az én, maga teremti meg magának a nem-ént, a világot, mint a cselekvés színhelyét. Schelling a természetet az ész objektív rendszereként fogja fel. A természet a tisztán anyagi jelenségektől mind tökéletesedő fokokon át emelkedik, az ásvány-, növény- és állatvilágtól a legmagasabb életformáig, az emberig; az ember, mint öntudatos lény és az erkölcsiség hordozója, a természet célja és értelme. A romantikus esztetika az ő számára már nem annyira az ösztönösen tökéleteset alkotó természeti erő, mint inkább az emberi fejlődés magasabb megjelenési formája. Schlegel Frigyes többször hangoztatja, hogy a költői alkotás nemesak homályos ösztön, hanem a költő tudja is, amit ki akar fejezni művében. Céltudatosan és gondolkozva teremt, bár alkotása több is annál, mint amit fölfoghat. A zseni önmagát múlja felül alkotásával. „Ein charakteris-

* Idézi Maria Joachimi: Die Weltanschauung der deutschen Romantik. Berlin und Leipzig, 1905. 186. lap.

tisches Kennzeichen des dichtenden Genies ist, viel mehr zu wissen, als es weiss, dass es weiss.“ A fantázia megáradt folyamát azonban a művészi értelemnek kell szabályoznia, a mű egysége érdekében korlátoznia. Ahogy Goethe mondta: „In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister“. Felfogását Shakespeare példájával igazolja. Shakespeare a természet képe kicsinyben, de nem azért, mert homályos és kifürkészhetetlen, titokzatos erőkkel dolgozik, hanem mert világos, s erő és gazdagság az ismertető jegei. Shakespearenek finomabb, szellemibb fogalmai voltak a drámai művészetéről, mint általában hiszik. Ismerte a drámai alkotás rendszerét s alaposan gondolkozott rajta. Mély elméjű művész volt ő, nem csupán vad zseni. A romantikus irónia fogalma is főleg Schlegeltől származik, s költőtársai is, mint Novalis, Solger és Tieck, elfogadták. A romantikus költő a klasszikus költővel ellentétben nem olvad bele teljes egyéniségével alkotásaiba, hanem hangsúlyozza személyiségének szuverénitását a tőle feldolgozott tárggyal szemben is. A művésznek tudni kell felülemelkedni alkotásán s a lelkesedés elmúltával azt mintegy magasabbról, bírálólag kell áttekintenie. Ez is az ész szerepének és jogának elismerése a művészi alkotásban.

De leginkább Hegel volt az, aki az ész örök értékességének forrásaként hirdette. A történelem ez értékeszmének megvalósulása. Az egész világtörténet egy nagy-szabású logikai rendszerbe illeszkedik bele s ettől kapja értelmét. Hegel szerint a természeti és történelmi valóság az isteni eszmének dialektikai szükségszerűséggel való önkifejtése.

Ezért hirdette Hegel, hogy a zseninek a fantázián kívül észbeli tudásra, műveltségre, továbbá szorgalomra és gyakorlatra van szüksége. Ő is antropológiailag különös, természettől adott képességet lát ugyan a zseniben, amely tudatos munkával megszerezni nem lehet, de a természettől adott képességet ki is kell művelni, hogy érvényesülhessen. „Wenn auch Talent und Genius des Künstlers ein natürliches Moment in sich hat, dasselbe bedarf dennoch wesentlich der Bildung durch den Gedanken“. Hiszen

még oly nagy szellemek fiatalkori termékei is, amilyen Goethe meg Schiller, messze elmaradnak későbbi, valóban nagy műveiktől, melyeket csak hosszas tapasztalat és tanulás után, már érettebb korukban alkottak. Hegel nem is csak a művészen ismeri el a zsenit, hanem véget vet az eddigi egyoldalú esztetikai felfogásnak, mely, láttuk, még Kantot is hatalmába ejtette. Époly zseni lehet egy nagy tudós, hadvezér vagy uralkodó, mint egy művész. „Genie ist ein ganz allgemeiner Ausdruck, welcher nicht nur in Betreff auf Künstler, sondern ebenso sehr von grossen Feldherrn und Königen als auch von den Herren der Wissenschaft gebraucht wird.“ A lángelméket az idea megvalósulása eszközeinek tartja. Az ilyen „történelmi embereknek“ (welthistorische Individuen) egyéni célkitűzései és törekvései egybeesnek a mindenség szellemének akaratával, a kor szellemének követelményeivel. A nagy egyéniségek felismerik a követelményeket s azok értelmében cselekszenek. Ők a történelem hordozói, akik a tömegen uralkodnak, az pedig bennük látja reprezentánsait s ezért követi őket. Hegel filozófiájával a szubjektív zsenifogalom objektívvé vált.

A hegeli zsenifogalom tovább fejlődött Carlyle, Emerson, Nietzsche filozófiájában. Carlyle *On Heroes, Hero-worship and the Heroic in History* (1841) e. munkájában a hősök kultuszát hirdeti. A világ létének célja éppen nagy egyéniségeket létrehozni, akikben maga az istenség nyilatkozik meg. Emerson *representative man*-nek nevezi, akiben korának eszméi és törekvései megtestesülnek. Az a nagy ember, aki a közösség érdekeit képviseli és akadályt nem ismerő akarattal megvalósítja. Nietzsche egyenesen egy magasabb fajta embertípus kialakulásában hisz. Az *Übermensch* felsőbbrendű ember, ki maga körül egy új, erős, arisztokrata erkölcsű, magasabb értékű emberiség képviselője, aki „jenseits von Gut und Böse“, a tömeg-erkölcs, a rabszolga-morál félrevetésével a korlátokat nem ismerő felsőbb akarat, a „Wille zur Macht“ segítségével a társadalmat e magasabbrendű élet megvalósítása felé vezeti.

Más irányban fejlődött a zsenifogalom a pozitivistá Taine filozófiájában, ki szintén Hegel gondolataiból indult ki s a nagy embert kora képviselőjének tekintette. Ez azonban nála a race, moment és milieu hatása alatt áll s csak a tömeglélek gondolatait és érzelmeit fejezheti ki, amelyeknek esirái már kortársaiban is megvoltak, s helyette azok közül más hasonló tehetség is kifejezhetné. Csak a faculté maîtresse, a szerző alaptchetségének tekintetbe vétele engedett részt az egyéniség számára. Ez már determinizmus a zsenifogalom eddig ismertetett szubjektivizmusával szemben.

II.

A génius, zseni fogalmáról a mi esztetikai irodalmunk is tudomást szerzett. Újkori költészetünk megindulásával méltó módon megkezdődött esztetikai irodalmunk is. Az első magyar esztetikus, Szerdahelyi György, a nagyszombati egyetem tanára, 1778-ban kiadott latinnyelvű *Aesthetica*-jában külön fejezetet szentel a géniusznak. Szerdahelyi főként a német esztetikában volt járatos. Ismerte és leginkább követte az esztetika megalapítóját, Baumgarten Sándort, valamint annak tanítványát, Meiert, ki egyetemi diktátumait dolgozta fel, továbbá Sulzert, Riedelt, az angol Homet és a francia Batteux-t. Baumgarten hatását már Radnai Rezső *Aesztetikai törekvések Magyarországon* (Bpest, 1889.) c. munkájában is megállapította, a többiét kimutatta Jánosi Béla Szerdahelyiről írt értekezésében. (Szerdahelyi György aestheticája. Ért. a M. Tud. Akadémia nyelv- és széptud. oszt. kör. XXIII. k. 1. sz. 1914.)

„Quid genius? Genius ad artes praeprimis est necessarius, — mondja a caput septimum-ban Szerdahelyi, s így határozza meg: — Genius est animi corporisque habitas et spiritus ad pulere facileque cogitandum et agendum incitatus: εὐπρίων Graeci activam animi corporisque bonitatem adpellens.“

Szép János, a széptudományok tanítója Szombathelyen,

magyarul írta át, rövidítve ez Aestheticát (melyet Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után magyar nyelven írt. Buda, 1794.). Idézzük belőle e hely fordítását; nehézkessége azonban élénken szemlélteti, mekkora küzdelmükbe került íróinknak a magyar tudományos próza művelése még ekkor. Így hangzik: Genius a léleknek s testnek alkalmatossága, s művelésre felhevült elme; *reátermés*nek mondám (így adja vissza a görög szót), mivel ez hajlandóságnál, készségnél, elevenségnél többet tesz; és a tagok épsége is benne foglaltatik (31. l.). Jánosi Béla szerint: Genius a testnek és léleknek ügyessége és a szép, könnyű gondolkozásra és cselekvésre ösztönző szellem (19. l.). — A léleknek azonban nagy képzelettel, éles elmével és gyors feltaláló erővel is kell bírnia. „Genius habeat instrumenta corporis sensusque bonos, vim imaginandi magnam. Inspiratio mater est artium amaeniorum. In sentiendo est facilis, in repraestando vivax, in inveniendo agendoque copiosus. Usu et exercitatione fovendi augeri debet.“

Mindezeket a leki képességeket a racionalista Baumgarten az alsó megismerő erők közé (facultates inferiores) sorolta, megkülönböztetve őket az értelmi erőtől (facultas intelligendi), melyet „szép értelemnek“, „szép észnek“ nevez s a felső megismerő erők közé sorol. Szerdahelyi megkülönbözteti a genius originarius et artificiosus fajtaít, azaz az eredeti és a mesterséges szellemét s ezeket így jellemzi: „Az eredeti lángelme magát kinyilatkoztatja, mint a nap, tűzével és sugaraival; egyúttal gyors, elragadtatott, újat teremtő. A mesterséges szellem nehézkes, lassúbb, kevéssé tartós, nem is emelkedik magasra.“ (I. 86.) Az eredeti lángelmék közé tartoznak szerinte: Horatius, Cicero, Pergolesi, Rafael, Hogarth, Lysippus, Michel Angelo; a mesterségesek közé: Lucanus, Statius, Plinius. Szerdahelyi Young és Gérard művét az eredeti lángelméről nem ismerte, noha mindkettő már németül is megjelent. Felosztása azonban emlékeztet reájuk, mint ahogy általában a kor esztetikusaít a zseni és az alsóbbrendű talentum megkülönböztetése élénken foglalkoztatta.

Schedius Lajos¹ kora színvonalán állott. A göttingai egyetemet végezte 1788-tól 91-ig, s elmélete Kant, Herder, Schiller és Schelling hatását mutatja. Abszolút esztetikát akart írni s éppen ezért nem nevezte művét esztetikának, mely eredeti értelménél fogva már a felfogó alanyhoz való viszonyát fejezi ki, s így nem terjedhet ki a széptudomány egész körére. A szépnek abszolútnak, minden alkalmazottságtól és relativitástól mentnek kell lennie. Ezért használja az abszolút szép tanának nevéül a *Calleologia* szót; ez az esztetika tehát a relatív szép elmélete fölött helyezkedik el. Az egész tudomány pedig, mely mind a két részt magában foglalja, *Philocalia* nevet kapott.

Schedius a szépnek három fokát különbözteti meg. Legalsó fokon állnak az elsődleges testek vagy elemek (*corpora prima seu elementa*), mint a fény, a levegő, a fémek s az egyszerű hangok és színek. Második foka a szépnek: az ásványok, növények, állati testek s az emberi alkotások. Ezek vagy szervezetben, vagy gépezetben, tehát szerves vagy gépi erő útján nyilvánulnak meg, de a szépet csak a bensőleges egyesülésben, tehát a szervezetben kereshetjük. Schedius szerint a mesterségek a szép jelenségek körén kívül esnek. A szépségnek harmadik, legfelső foka a lelkes emberi szervezet (*organismus psychicus*). A *natura* és *cultura humana*, az igazi, abszolút humanitas, a legfőbb emberi tökéletesség. A lelki organizmusból sarjad ki a legkiválóbb értelemben vett ingenium, a lángelme (*das Genie*), amely magához hasonló alkotásokra törekszik. Ennek forrása az *enthusiasmus*, a lelkesültség. Ez a gényusz lélektanában a legfontosabb tényező. A gényusz jellemző vonásai: az eredetiség, a mintaszerűség, hogy alkotása másoknak például és szabályul szolgáljon (*exemplar* és *norma* legyen). A gényusz harmadik tulajdonsága, hogy mindent megfelelő érzékkel, de tudatosság nélkül terem, azaz maga sem tud számot adni eljárásáról. Ezt már Kant is erősen kiemelte *Kritik der Urteilkraft-jában*

¹ Jánosi Béla: Schedius Lajos aesthetikai elmélete. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. oszt. köréből XXIII. 6. 1916. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. 1928. 78—84. l.

(46. §.). Schediusnak ez a felosztása, a szépség három fokozata, nagyon emlékeztet Schelling felosztására a dolgok három nagy osztályáról: a szervetlen, a szerves és eszes létezőkről az *Universum*-ban (Von der Weltseele 100. l.).

Schedius folyton a metafizikai elmélkedés magas régióiban mozog s példákat elvből nem hoz fel, attól félvén, hogy az abszolút igazság érvényességét megronthatja, ha konkrét esetre alkalmazza. Az esetlegesnek jegyei könnyen belecsúszhatnak az általános fogalomba is. Ha mégis itt-ott a klasszikusokból, vagy az európai irodalomból példákra hivatkozik, a magyar irodalmat mindenkor mellözi. Művét élete végén, a hagyomány szerint, magyarra is lefordította, de kézírata örökre elveszett. Hatása irodalmunkra egyáltalán nem volt s a külföldön sem talált méltó elismerést.

Az Erdélyi Múzeumnak szorgalmas munkása volt Buczy Emil, gyulafehérvári kanonok. Filozófai értekezéseivel a zseniről leginkább *Értekezés az elmének magasabb kifejlődése körül, az ízlés munkájában* (Erd. Múzeum VII. 1817. 86—128. l.) c. tanulmányában beszél: „A Genieknek önnön erejek által kifejlödvén azzal az a boldogító befolyások lehetett, hogy a kisebb lelkeket is mintegy dajkálva, a szorgalomra gerjesztették“ (98. l.). „A Geniek, kiket az elme magassága s egy mennyei lobbanás hevít, hamar reá ismernek a józan ízlésre“ (104. l.). Shakespeare-ről mint zseniről így nyilatkozik: „Abból, hogy némely darabjai nem regulák szerint való kidolgozását nem becsülhetjük, épen nem lehet eredeti formájának tökéletességét kihozni, hanem inkább azon szent félelemből, mely mindenkor elfog, valahányszor egy eredeti tulajdon szerint munkálódott Genienek felséges maradványait látjuk. Dante, ki a lehető s lehetetlenségből fantáziájával mindent meglátott, az akkori ízlés tehetetlensége miatt a formát sem láthatta, melybe temérdek gondolatjait öntesse. De azért a Genie mindig a fennebb rendű halandók közé tartozik, ha tónusa nem engedi is mívelt ízléssel munkálkodni“ (113. l.).

Buczy nehézkesen és zavarosan írt. Hogy a zseni sza-

bálytalanságát ennyire elítéli, azt mutatja, hogy nem volt vele egészen tisztában.

Fejér György, a történetíró és filozófus esztetikai nézeteit egy kis, rövid paragrafusokba szedett, kivonatszerű könyvben adta elő 1838-ban. Címe: *A szép mesterségek alapvonatokban philosophiai tekintetből*. Leginkább Schelling hatása látszik rajta, aki Kant után esztetikánkon általában uralkodott. Kis könyvében a lángészt aránylag bőven és helyesen tárgyalja, pontokba foglalva sajátosságait. A stílus nála is, aki többnyire latinul írt, mutatja azt a nehézkességet, mellyel tudományos gondolatokat akkor magyar nyelven ki lehetett fejezni. Azt mondja: „A szépmesteri művész annál jelesebb, minél inkább a tanulatlanságnak a tudással egybeolvadása, a szükségnek a szabadakaratúsággal párosultsága kitünőbb benne — a szép ideák egyeztetése, s kijelentése dolgában; szóval: minél közelebb jár az Istenséghez, ki tanulatlanul tudva, szükségképp és szabad akarva, létezi a különbnél különb szépeket.“ (16. §.)

„Közönséges vélemény azért, hogy a Szépmesteri művésszel valamely Isteni lélek (Genius) tudattja s eszközölteti a szépet. (Est Deus in nobis agitante calescimus illo.) Kivel az öszve nem szövetekezett, kiből az ki nem szól: az a szép mesterségre nem termett. Ehez képest mondani: hogy a szép mesterségi művész születik. (Poëta nascitur.)“ (17. §.)

„Azon ész, mellyet ezen Isteni lélek megszállott, szép ideákkal eltöltött, s ezeknek valószínűsítésére mintegy ragadoz... Láng-ész s közönséges neve Genie.“ (18. §.)

„A Láng-észnek bélyeg jegyei: 1. az eredetiség: ideájit nem mástól veszi, hanem önnön kebelében leli fel. 2. Az Újság: nem jár szokott úton, hanem maga tör ösvényt elő haladására. 3. A függetlenség: nem szabály rabja, példa utánzója, szokás majma; ő szab törvényt; ő remekel példányt; ő kezd szokást. 4. A Lelkesültség (Enthusiasmus): hazája az ideák tiszta ege, éke és szomszárja a szép mesterség, nyugalma érzéseinek kielégítése, gyönyörűsége a Geniusával való társalkodás. Athenei Silanion öszsveterdelte azon

műveit, melyek ideájival tökéletesen meg nem egyeztek.“ (19. §.)

Mint az előadottakból látnivaló, esztetikusaink ismerték az akkori, főleg német esztetikát és általában koruk színvonalán állottak.¹ Mégis semmi hatást nem tettek irodalmunkra, elmélet és gyakorlat, esztetika és irodalom külön utakon jártak. Ennek egyik oka — amit Schediusnál tapasztaltunk — az, hogy tisztán metafizikai elméletnél maradtak s tételeiket példákkal elvből nem világosítják meg, azt vallván, hogy a példa a maga különállásával megzavarná a tétel egyetemes érvényét. Schedius a nehéz fejtegetések tömegét sehol sem deríti fel a költői művek tarka színeivel. Másik ok az, hogy ha hivatkoznak is a korukbeli irodalomra, az csak röviden, szárazon történik; műelemzés sehol sincsen. A magyar irodalmat pedig teljesen mellőzik. Fejér György például esztetikájában a műfajok fejtegetése közben általában nagy számmal sorolja fel a világirodalom illető remekeit, de egyetlen magyar példát sem említ, holott 1838-ban Kármán, Csokonai, Kölcsey, a Kisfaludyak már megírták volt remekeiket, melyekből válogathatott volna. Pedig az első magyar esztetikus, Szerdahelyi György, jó példával járt elől, mert latinul írt munkájában is tekintetbe vette a régi és az egykorú magyar irodalmat: megemlíti Gyöngyösit, Mészáros Kartigámját, Dugonics Argonauticáját, Báróczy Cassandráját, Faludi idilljeit. De utódjai e szép kezdetben nem követték: fölényes megvetéssel nézték a magyar irodalmat s kizárták az európai közösségből. Harmadik okul említhetjük azt, hogy bár a zseniről helyes adatokat közölnek, de jellemzésük mégsem életteljes, jelentőségét igazi mivoltában nem fogják fel és így nem is érzetik kellően. A zseniteória Petőfi föllépéséig nem érvényesül irodalmunkban, noha alapjai esztetikai tudományunkban már évtizedek óta le voltak rakva. Irodalmunkra nem is tett az esztetikai tudomány később sem hatást, mint például Kant, Schelling, Hegel, vagy Taine a megfelelő irodalmakban; helyét elfoglalta az irodalmi kri-

¹ V. ö. Radnai Rezső: Aesthetikai törekvések Magyarországon. 1889. 78. 80—82. l.

tika, mely egyenesen a művekkel foglalkozott s ezekhez fűzte eszietikai észrevételeit: Kazinczy, Kölesey, Bajza, Erdélyi János már tekintélyek voltak költészetünk irányításában.

Hazánkban ez elméletek, melyeknek keletkezése irodalmunk megújulásával összeesik, még nem hatottak. Mikor Németországban a Sturm und Drang leghevesebb harcait vívja, Bessenyei Bécsben Voltaire harminchat kötetét olvassa, s ugyanazon évben, 1772-ben adja ki *Agis tragédiáját*, a fölvilágosodott abszolutizmus voltaire-i értelem-ben vett drámáját, amelyben Goethe *Götz von Berlichingen-e*, a preromantika korszakos drámája, az akkor annyira értékelte shakespearei Henrik-drámák utánzata, megjelent. Irodalmunk fordító és utánzó irodalom volt, a testőrírók javarészt a Voltaire körül sorakozó irodalmi termékeket fordítják, vagy utánózzák. A *Henriade* eposzt ketten is adják magyarul a hazai írók közül: Pétzeli József, Szilágyi Sámuel; Dugonics német lovagregények meséjét helyezi a magyar vezérek korába; Gvadányi Eipeldauert veszi Peleskei nótáriusának mintaképéül. Kazinczy elvül mondja ki, hogy a nagy külföldi minták tanulmánya és követése által emelkedhet a magyar irodalom európai színvonalra; ezek nélkül parlagi irodalom maradna. Korának legjelesebb íróit, vagy a multnak elismert nagyságait akarja fordításokban mintegy íróink szeme elé állítani.

„Hogy Kisfaludy az olasz poéták által, nevezetesen Petrarca szonettjei által lett azzá, ami lett, még pedig nemcsak a formában, hanem a dologban is, azt merném állítani. Nem csak Virgil leve Homér által, hanem Zrinyi is Tasso által, sőt magát Homérról is az előtte éltek esinálták, mint Goethet és mindent, mindent, aki még nagy volt. Valamik leszünk, mind az imitatio által leszünk.“ (Levele Berzsenyiehez oktob. 18. 1817.) Kazinczy szerint ez az irodalmi fejlődésnek egyedüli helyes útja, főleg hazánk jelenlegi állapotában.

Felmerül azonban már ekkor az eredetiség kérdése az utánzás káros voltával párhuzamban, a nagytehetségű, de korán elhunyt Kármán József Uránia-beli tanulmányában,

A nemzet csinosodásában. „Eredeti munkák vezetik a népet a jó formálására. Hidegen hagyjuk el a néző piacot Jason és Medea, Phaedra és Hippolytus történeteinek látása után — és könnyel telik szemünk, ha azon körülünk történt dolgokat látjuk és ha a magunk körülállását a játékszínben újra feltaláljuk... Amennyire tehát kis erőnk ér, feltételünk az is, hogy magunkból s körülünk merítsünk, elhitetvén magunkkal azt, hogy szebb a fülemile természeti erdei csattogása a kanáriai madár kölesön vett módos süvöltésénél...

Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába...

Nevezetes nagy és remek munkákat fordítunk nagyobb részént. És ezek által nem érjük el azt a célt, melyet láttunk és igyekezzünk elérni...

Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet tehát szemérevetni hazánknak az olvasás eránt való hidegségét. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játékkártya, vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, a kik hazánkat esmérjük. De idegen, esméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben. Örök igazság az, hogy nem szereti az ember, a mi reá nem tartozik; a mi közelébb illető, az vonzza magához; a reá illő, néki használó igazságokat keresi... Erőltetett minden gyümölcs, minden palánta, melyet messze világról nálunk ültetünk, és ízetlen vagy szagatlan természettel bünteti meg ragadozóját, a ki anyai földjéből kitépven, azt idegen ég alá szorította s számkivetette“.

Kármán intelmei hatás nélkül hangzottak el. Halála után egészen Kazinezy kezébe került irodalmunk irányítása és az ő elvei győzedelmeskedtek. Tekintélyek uralkodtak az elmélet terén is: Lessing, Herder s a kisebbek közül Sulzer, Bouterweck. Esztétikusaink, mint láttuk, nem fogták fel az eredetiség és a zseni kérdését a maga alapvető jelentőségében.

III.

Egészen Eötvös Józsefig kellett várnunk, tehát mintegy félszázadig, mikor ő épen Petőfi Összes költeményeinek bírálatában ismét felvetette az eredetiség fontosságát. (1847. máj. 14. Pesti Hírlap I. 880. Endrődi: P. napjai, 293. l.) „Az újabb irodalmak nagyrészt utánzással vévők kezdetöket. Nálunk a német irodalomnak jutott e befolyás. A német és angol irodalomnak nincs őszintébb tisztelője, mint én; de hiszem azt is, hogy ha a magyarnak is egykor nagy írói leendnek — miről én soha nem kételkedtem, — azok nem a külföldi nagy példák utánzása által, hanem csak úgy fognak támadni, ha lehetőségig önállólag lépnek föl s nem a külföldi kritikus nézeteit, hanem nemzetük sajátjait tartják szemek előtt. A Tieck és Schlegelék teóriái irodalmunk valóban eredeti műveinek megbírálására valóban nem egészen illenek. Nem az a kérdés: francia, vagy német modort kövessünk-e műveinkben — ez az, mi fölött kritikuszaink oly erővel vitatkoznak; — feladatunk: magyar műveket alkotni, s a mód, mely szerint műbírálóink eljárnak, e célt nem segíti elő.

Petőfi népszerű a közönségnél, mert magyar; nem népszerű kritikuszaink nagyobb része előtt, mert kritikánk eddig minden művet egészen idegen szempontból s szabályok szerint ítél meg, miben egyszersmind azon csekély hatásnak, melyet kritikánk eddig irodalmunkban gyakorolt, okát találjuk fel“.

Petőfi az elveket nem értekezésekben, hanem költészetében igyekezett megvalósítani. *Az utánzókhöz* c. versében szenvedélyesen kikel az utánzás ellen s eredetiséget követel:

Azt gondoljátok: a költés szekér,
Mely ballag széles országúton?
Sas a költés; hol nem járt senki sem,
Ő arra indul fennen, szabadon.

S az éhhetetlen nyomorú csoport
Azt lesi gyáván, merre nyílik út;

S ha nyílik aztán, mint éhes kutya
A konc után, a kezdett útra fut.

Fogj tollat és írd, hogyha van erőd
Haladni, merre más még nem haladt;
Ha nincs: ragadj ekét, vagy kaptafát,
S vágd a földhöz silány dorombodat!

Petőfi, amennyire maga nem tűrte a bírálatot, oly szigorúan bíralt másokat, akiket kortársai közül rossz költőknek tartott. A maga irányának helyességéről pedig mélyen meg volt győződve s állotta érte a harcot. Ellenége a tudós szabályoknak, melyek csak arra valók, hogy a zsenit szabad szárnyalásában korlátozzák. Ő is azt vallja, hogy a költőben mintegy a természet működik, az sugallja gondolatait, mint keblében élő istenség.

Nem verték belém tanítók
Bottal a költészetet,
Iskolai szabályoknak
Lelkem soh'sem engedett.
Támaszkodjék szabályokra,
Ki szabadban félve mén:
A korlátlan természet
Vad virága vagyok én.

Ugyane gondolatot fejezi ki *Arany János*hoz írt költői üdvözlete a Toldi megjelenése alkalmából. A költészet nem tudomány, azt szabályokból megtanulni nem lehet, a természet isteni ösztönének kell működni az igazi költő lelkében.

Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod oly mesterkezekkel pengeted.
Az iskolában nem tanulni, hijába,
Ilyet... A természet tanított tégedet.

Esztetikája is ebből az elvből folyik: „*A mi igaz, az természetes, a mi természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az*

én aestheticám.“ Ilyenféle *Az én pegazusom* c. költeménye is, mely szintén a természetes tehetséget becsüli nagyra az iskolás szabályossággal szemben.

Nem angol ló az én Pegazusom
Vékony nyakkal, hórihorgas lábbal;
Nem is német teherhordó állat,
Széles háttal, medve-topogással.

Magyar esikó az én Pegazusom,
Eredeti, derék magyar fajta,
Világos pej síma selyem szőrrel,
A napsugár hanyatt esik rajta.

Nem nevelték benn az istállóban,
Nem is igen járt az iskolába;
Kinn született, ott kinn fogtam el a
Kis-kunsági szép nagy pusztaságba’.

Nem bosszantom a hátát nyereggel,
Egy kis csótár van csak rá terítve,
Úgy ülök rajt, és sebes vágatva
Ragad, mert ő a villám testvére.

A képzelet fontosságát a költői tehetségben Petőfi ismerte fel nálunk először és dicsőítette két költeményében, a *Képzetem* és *Az én képzeletem* címűekben. Ha addig emlegették is költőink, esztétikusaink a fantáziát, nem tulajdonítottak neki alapvető fontosságot. A mi esztétikusaink is gyanús szemmel nézték a fantáziát; attól tartottak, hogy megzavarja a tiszta gondolkozást és hazug képeket varázsol a költő elé. Boileau óv túlzásaitól s vele szemben a *raisonra*, *bon sensre* hivatkozik. Még Voltaire is a képzelet korlátozásáról többet beszél, mint értékéről. Korszakalkotó volt Addison értékelése *On imagination* a *Spectator* 1711-i kötetében. Ő már a legnagyobb fontosságot tulajdonítja a képzeletnek a költői alkotásban. A természethez hasonlítja: reprodukív és produktív egyszerre.

Petőfi *Az én képzeletem* c. költeményében fantáziájának erejét és változatosságát, merészségét hangoztatja.

Az én képzeletem nem a por magzatja:
Mennydörgés volt apja, villámlás volt anyja,
Csecsemő korában sárkánytejet szopott,
Ifiú korában oroslánvért ivott.

Nem is bírtam vele, vad képzeletemmel,
Országról országra vándorolni ment el,
Tenger zúgásával összekeveredett,
Úgy barangolta be a földet és eget.

Mint üstökös nyargalt sivatag pusztákra,
Zöld vadon erdőkbe, kék hegyek ormára;
A vadon erdőkben tölgyeket szakgatott,
A hegyek tetején sziklákat ingatott.

Még merészebb *Képzetem* c. költeménye. (Képzet itt a. m.: képzelet, a két szó jelentése ekkor még nem különült el.) Ebben elmondja, hogy ez majd a föld alá száll, majd mint bűvár süllyed a legmélyebb tengerfenékre. De aztán felszáll a magasba s a légben mint pacsirta énekel. Megkergeti a sasokat s egy utat kezd a legmagasabb felhővel, fel az ég boltjáig. Ha ott épen napfogyatkozás van, újra visszaadja a napnak a fényét:

És az én képzetem
Még akkor sem pihen,
Hanem a legfelső
Csillagzaton terem,
S ott, hol már megszűnik
Az isten világa,
Új világot alkot
Mindenhatósága...

Horváth János megrója a költőt e túlzásokért. (Petőfi Sándor, 1922. 153. l.) „Itt már a képzelet önmaga tagadá-

sává válik, elképzelhetetlen, élettelen kitalálással.“ Bizonyos, hogy a fantázia itt túlzásokkal dolgozik, de a nagyszerű képek láttára önkéntelenül ragadtatjuk magunkat mi is az égig, a költő képzeletének szárnyain s nem keressük józanul a képek világosságát, hanem élvezzük színes egymásutánját, mi kitűnően érezteti a föld mélyéről fokozatosan a csillagok fölé, a végtelenbe való emelkedését.

A kritikáról Petőfi, mint ezek után gondolhatjuk, már elvben nem volt jó véleménnyel. Irodalmunkban különben sem népszerű a kritika, nem úgy, mint Franciaországban, hol a kritikusok fényes sora emelkedett ki, vagy Németországban, ahol az újabbkori irodalmat Lessing indította meg egyenesen a kritikával. Nálunk az irodalom művelése hazafias tett volt s az író ellenségének tekintette, ki őt ebben korlátozza. Berzsenyi majdnem elhallgatott Kölcsey fanyar kritikája után. Bajza kritikái egész közéleti viharokat támasztottak. Gyulai népszerűségének nagy részét elvesztette s még párbajra is kényszerült bírálatai miatt.

Petőfi a zsenialitás ellenképét látta a kritikusban: száraz észember a szívvel és képzelettel dolgozó költővel szemben, hagyományokhoz és szabályokhoz ragaszkodik s az eredetiséget lázadásnak érzi. Mindazok a tulajdonságok hiányoznak belőle, melyek a költészet mélyebb élvezésére képesítenek.

Úti levelei-ben írja: „És eléri az ember a szepesi hártárt, melyet Branyiszkónak neveznek, és áll az egyik oldalon lejtős, a másik oldalon meredek, roppant bére te tején, honnan belát a gyönyörű Szepes tündérvölgyébe; látja Váralját s mellette a puszta várfalakat, melyeknek egykor bíboros teremében született Zápolya; látni pedig a láthatár végén egész mivoltában azt a kis vakantúrást, mit Tátrának neveznek; mindezt látja az utazó, és ha az utazó *költő*, akkor fölkiált, mondván: ...nem, semmit sem szól, nem szólhat, némán bámul; ha pedig az utazó *kritikus*, akkor föllekesül szívének kilenczted része, s azt mormogja fogai között: meglehetős!“ Ugyanez a tárgya egy költeménynek, melyet egyidejűleg, felvidéki útján szerzett:

Ki a szabadba!

A természetnek pompás színpadán
 A primadonna a kis fülmile:
 Ki volna, énekesnök! köztetek
 Merész, versenyre kelni ő vele?

Megannyi páholy mindenik bokor,
 Amelyben ülnek ifjú ibolyák,
 Miként figyelmes hölgyek, hallgatván
 A primadonna csattogó dalát.

És minden hallgat és minden figyel,
 És minden a legforróbb érzelem;
 A kösziklák, e vén kritikusok,
 Maradnak csak kopáran, hidegen.

Kritikusairól haraggal szól másutt is. Így az *Úti rajzokban* (Összes művek II. 332). „Dél előtt meglátogattam Kerényivel Hunfalvy Pált, a tanítványaitól általánosan szeretett professzort... ezt azért hozom föl, mert oly ritkaság, mint most nálunk a józan és becsületes kritikus.“ Másutt (U. o. 343. l.): „Gyermekkoromban kovács akartam lenni. S nem lett volna-e jobb? most piszkos kezekkel verném a vasat, a helyett, hogy engem vernek piszkos kritikusok.“ Koltóról írja (október 14. 1847.): „Némelyek a tavaszban, sőt még az én verseimben sem találnak költészetet, mások pedig találnak a száraz kóróban, sőt még a kritikusokban is.“

Császár Ferenc bírálatának megjelenése után írta *Egy kritikushoz* c. versét, mely fölényes hangon és nyersen utasítja vissza a tekintély kifogásait és tanácsait. Ez is a kritikus lélek képtelenségét hangoztatja költői művek megértésére.

Nagyságos úr! szükséges, hogy
 A költőnek lelkelégyen,
 Önnek pedig lélek helyett
 Spongyia van a szívében.

Nagyságos úr! a spongyia
 Lángot nem vet, szikrát sem ád,
 Mind hijába ütik-verik;
 Minek üti-veri tehát?

Rossz verseimről c. költeményében gúnnyal és megvetéssel támad bírálóira.

Tán én nem tudnék írni
 Mindig jó verseket?
 De szívem fő erénye
 Az emberszeretet.

Valóban! Már pedig ha
 Mindig csak jót irok,
 Mivé lennének úgy a
 Szegény kritikusok?

Időnkint valamicske
 Ezeknek is csak kell,
 S ők minden hulladékot
 Gyönyörrel falnak fel.

Rágódjanak szegények,
 Csak elősködjének!
 Hiszen, ha nem csalódom,
 Tán ők is emberek.

Legdurvábban *A természet vad virága...* c. versében támad kritikusaira.

Mit ugattok, mit haraptok
 Engemet, hitvány ebek!
 Torkotokba, hogy megfúltok,
 Oly kemény koncot vetek.
 Nyirbáljatok üveg házak
 Satnya sarjadékain:
 A korlátatlan természet
 Vad virága vagyok én.

Nem virítok számotokra,
 Árva, finnyás, kóficzok!
 Kiknek gyöngé, kényes, romlott
 Gyomra mindjárt háborog;
 Van azért, ki ép ízléssel
 Üdvezelve jön elém:
 A korlátatlan természet
 Vad virága vagyok én.

Hát azért nekem örökre
 Szépen békét hagyjatok;
 Úgy sem sok gyümölcsű munka
 Falra borsót hánynotok.
 S kedvetek ha jön kötődni,
 Úgy kapkodjatok felém:
 A természetnek tövises,
 Vad virága vagyok én.

Petőfit mérhetetlen harag öntötte el, ha bárki versei-
 ben kifogást talált. Önérzetében érezte sértve magát, de
 ugyancsak e büszke öntudatban talált vigasztalást is.

Az én pályám nem mindennapi pálya,
 S ki új utat tör, gaz és tüske várja.

Új pályámon paréj, tövis közt gázolok,
 De megyek egyaránt,
 Bár fájdalmas dolog,
 Ha sziszegő kígyók mérges fulánkja bánt.
 (Az én utamban sok a kígyófészek,
 S hogy eltiporjam, én beléje lépek!)

Jó, hogy sebemre az ég orvosságot ad:
 Keblem varázsfüve
 A büszke öntudat,
 Mely tőlem már oly sok fájdalmat elveve,
 Ha ez nem volna, a kígyók marása,
 Eddig szívemnek közepébe ásna.

Mardossatok csak hát, ti kígyófajzatok;
 Eltiprom köztetek,
 Kit eltiporhatok;
 S akit nem, azt majd az idő gyilkolja meg,
 Mert az idő a jobb lelkek segéde,
 Kiáll ezeknek védelmezésére.

Petőfinek az egykorú kritikákon való felháborodását ma túlzottnak kell mondanunk. Eltekinve némely személyeskedéstől, a szigorúbb kritikák is elismerték tehetőségét. Így a *Honderű* kritikusa, Nádaskay Lajos, így kezdi kritikáját: „Alig tudnék egyhamar fiatal magyar költőt nevezni, kit olvasóközönségünk és journalisticánk olly hirtelen, hogy úgy mondjam, egyszerre tenyerére vett volna, mint P. urat. P. úr hivatva van koszorúsaink elsői közt egykor helyet foglalni, minek zárnók el előtte az oda-vezető utat gyöngéi palástolgatásával?” A fő kifogások, amelyeket emel, abból következnek, hogy a hagyományos, klasszicizáló költészet elveit nem találja meg Petőfi költeményeiben. Oly jelenség, mely általánosnak mondható minden eredeti tehetség újszerű kezdeményével szemben. Kifogásolja „mikép P. úr igen sokszor nem bír kiemelkedni egyediségéből, nem sikerült neki érzelmeit *általánosítani*, idealizálni s általában véve kelletinél többet foglalkodik magával. Számos verse van, melyben *én*-jét nem csak hogy elpalástolni nem bírja, nem akarja, de sőt többször egyenesen verse homlokára tűzi; mi módjával, kedélyes modorban megbocsájtható ugyan, de a költészet magasb mérelveit rájok illesztenünk alig lehet.” Nádaskay tehát klasszikus idealizálást kíván a romantika egyénítése helyett s a természetesség hangja helyébe emelkedett stílust, ünnepi pátoszt. Szóval kifogásolja azt, ami Petőfi költészetében épen eredetiség volt. Mások szemére vetik a mûgond hiányát. Császár Ferenc írja bírálatában: „Petőfi minden esetre megérdemli, hogy a kritika őt figyelemre méltassa; benne kiapadhatatlan költői kincs rejleneg, de melyet ő pazarul, meggondolatlanul hoz napfényre, s eredeti alaktalanságában szórja jobbadán a kö-

zönség birtokába. Ha lelke el nem tompult még az igen sokszor érdemetlenül ráhalmozott dicsőítések mirigyétől, belőle még első ragyogású csillag fog támadni a magyar költészet egén.“ (Irodalmi ör. 1845. szept. 6.) „Higgye el a fiatal költő, hogy miként a szép leány tündérbájai még szebbé varázsoltnak az ízletes öltözet által, ép úgy emeli a gondolat szépségét annak széptani szabályszerűsége.“ (Honderű. Egy névtelen kritikus. 1845. május 27.) Kifogásolják hanyag rímelését is, hogy tiszta rímek helyett igen sokszor asszonáncokat használ. (Az asszonáncnak Petőfi kezdeménye után Arany János költészete szerzett igazi polgárjogot.) Emlegetik ízlésének fogyatékoságát, helyenkint durvaságát is. Különösen a népies stílusú költemények ellen van kifogásuk, s hogy Petőfi összetéveszli a „népies“-t a „póriás“-sal. „Még a prózai nevet is hízelgésnek tartom a *trágya, veszett fene, fene sík* s több ily kifejezésekre, melyeket P. úr kedvelni látszik.“ „Szolgál-e oly olvasmány, mint a *Helység kalapácsa*, művelésére a szépnek? Ahelyett, hogy leereszkednék a költő a néphez, melynek nyelvén szól, lealjasul a pórhoz, hogy sületlen viceivel azt megkacagtassa.“ (Nádaskay fentebb idézett bírálatában.) Főleg a *Disznótorban* c. költeményen ütköznek meg; a szerző a népszerűség keresése mellett azon hibába esett, melyet Horác e szavakkal fejez ki: serpit humi. (Szeberényi. Endrődi, 51. l.) Pulszky különben igen elismerő bírálatában kifogásolja az ily helyeket: „Abban semmi elmésség nem rejlik, ha kritikusat *ökrökhöz* hasonlítja, s szánakozva megemlékezik arról, hogy ők is emberek; ha sok professorát *számár*-nak nevezi s elbeszéli, hogy őket *kutyaliter infestálta*, vagy ha *a világ szolgafogát ki akarja rúgni* s a napot a kocsmában képzeleli magának, ahol *iszik, mint a kefekötő*.“ Petőfi költészetét azonban, főleg népdalait dicsérik. „Az utánozhatatlan naivság, az alföldi zamat, a népies jellem, melly bennök leng, maradandó becsüvé teszi. Ezek már most is élnek a nép szájában, a mi a költő népszerűségét jobban alapítja meg, mint a fővárosi kritika bármely hízelgő bókja.“ Általában még azok a kritikusai is, kik költészete

érdemeit nem ismerték fel, tehetségét méltányolták és jövőjébe reménnyel tekintettek; Petőfi azonban mindenütt ellenséges indulatot, ármányt, korlátoltságot látott. Pulszky említi is „azon beteges hiúságot és türelmetlenséget, mely mindig haragra lobban fel, ha valaki az új Amphion fél-istenségét tüstént elismerni vonakodik.“ (Endrődi. 277. l.)

Petőfi nem is annyira a kritikusoktól várta elismerését, mint inkább a költőktől. Pályája elején még, bizonytalanul önmagában, Bajza és Vörösmarty ítéletét kereste. Később Arany Jánossal szeretett összehangolódni, de egyébiránt ő maga másokkal szemben szigorú kritikus volt: a rossz költőket a világ szerencsétlenségének tartotta. Garay, Sujánszky, Szemere, Sárosy *Utirajzaiban* s egyébütt gúnyt és megvetést érdemeltek tőle. Tompát szidta, mint olyat, aki vele versenyezni akar. Kedvezőtlen kritikát is igen sokszor saját maga idézett fejére éles megjegyzéseivel. A kritika, mint láttuk, sok tekintetben a kor általános, elfogadott nézeteit tolmácsolta, s a kritikusok hibája az volt, hogy nem tudtak önmagukon és korukon felülemelkedni. De hiszen erre igen kevés ember képes, a kritikus sem.

Mint a kritikával, nem rokonszenvezett Petőfi az iskolával sem. Ő az első költő, aki iskolázásáról, tanáraitól beszél. Petőfi iskolai pályája meglehetősen zavaros volt. A vándordiakok sorába tartozott. A gimnáziumot Pesten, az evangélikusoknál kezdte s a piaristáknál folytatta; innen az aszódi algimnáziumba, majd felsőbb osztályú tanulmányokra Selmecre került s megszakításokkal a pápai református gimnáziumban végzi, a nélkül, hogy befejezné, mert megélhetése lehetetlenné válván, tanulmányait abba kellett hagynia. Tanulása változó volt. Míg rendes körülmények közt élhetett, jó, sőt Aszódon kitűnő tanuló volt. Selmecen, ahol egy műveletlen hajdúnál lakott, a német színészek odaérkezése feldúlta nyugalmát s elhanyagolta tanulmányait. Korán ébredt önállósága, válogatott a tantárgyakban s később, különösen Pápán, inkább az önképzőkörben szerepelt költeményekkel és szavalatokkal, s magánolvasmányaihoz az iskola könyvtárát használta.

Általában a nyelvi, irodalmi tanulmányokat szerette, a matematikához és geometriához azonban semmi kedve és tálán tehetsége sem volt.

Petőfi kezdte a tanárokat úgy feltüntetni, mint akik szárazságukkal és korlátoltságukkal elnyomják a fiatal, jóeszű diákot s kedvét szegik törekvéseinek. Ez különösen a zseniről vallott későbbi felfogásában mutatkozott. Mintha a zseniben a természet, az iskolában pedig a hagyomány és szabályok nyilvánulnának meg. *Deákpályám* (Diligenter frequentáltam) c. versében a nagyobb hatás kedvéért úgy tünteti fel „a sok számár professor“ adta szekundáját, mintha az őt ép a költészettanból sujtotta volna. „A költészetből is ebbe estem inter alia“. A dolog úgy áll, hogy Lichárd tanártól a magyar történelemből kapott classis secundae-t, elégtelent, hat más társával együtt. Ugyanígy stilizálva van *A jó tanító* c. költeménye, mely aszódi tanárára, Koren-re vonatkozik. Petőfi szerint ez a tanár kopaszfejű, vén ember volt, szerette az italt, amit vörös orra mutatott, s szájában a pipájával, rosszul szabott, kopott Zrínyijében ellenszenves és kómikus figura volt.

Ki is mutattam iránta
Jószívúságemet,
Vittem neki ajándékot,
Mikor csak lehetett.

Lelopkodtam sonkát, kolbászt
Saját kéményébül:
Ez volt ajándékom, s ő még
Meg is hitt vendégül.

Ferenczi Zoltán könyve (Petőfi életrajza I. 76. l.) felvilágosít róla, hogy „a tanító alakja nem illik Korenre, kinek, mint nőtlen embernek nem volt kéménye, honnan sonkát, kolbászt lehetett volna lelopkodni s nem is hívhatott meg rá senkit ebédre.“ Petőfi az iskolának e jellemzésével s a korlátolt, rosszul öltözött tanár és az eszes, pajkos diák szembeállításával iskolát csinált, s azóta alig találkozzunk

a tanár és tanuló másnemű bemutatásával. Az író elnyomott zseninek véli önmagát s a közönség is szívesen elhiszi magáról, hogy tehetségesebb volt, mint amennyit tanárai hajlandók voltak elismerni róla. Ha nem lett annyi az életben, mint lehetett volna, annak a rossz iskola is oka volt. Ha vitte valamire, ez az iskola ellenére történt.

Petőfi szerette magát úgy feltüntetni, mint aki nem sokat tanult, hanem természetes tehetségével lett költővé. Olvasmányairól nem igen beszélt, talán csak a francia nagy forradalom történetíróit kivéve. A költészet elméletét sem fejtegette, mint Kölcsey, Bajza, Arany. Ellenben szerette emlegetni, mily könnyen dolgozik.

Abból, hogy a költő nem tanulmány és szabályok szerint alkot, hanem művészi sugallatból, következik, hogy ez a munka ösztönszerű, önkénytelen és így nem verejtékes, nem nehéz. Petőfi többször kifejezte, hogy ő fáradság nélkül, könnyen dolgozik, gondolatai önként, gazdagon tolnak elméjébe. Kerényi Frigyeshez írt költői levelében vidáman írja:

Egyébiránt idöm honn jól telék,
Vers, pajtikám, hó! vers termett elég.
Nem vagyok én verseknek szükiben:
Bár pénzem jönne olyan könnyeden.

Kerényihez írt V. levelében (Nagybánya, május 25. 1847.) az üveghuta megtekintése alkalmából is könnyű dolgozasmódját említi: „Láttál-e már üveget fújni? barátom, azoknak az embereknek ez olyan könnyen megy, mint nekem a versírás.“

Legendák terjedtek el arról, hogy költeményeit borközi mámorban, olykor a koesma asztalán írja. *A hóhér kötele* c. regényéről az Ungar c. lap is azt közli, hogy a mű néhány nap alatt készült: „Petőfi hat einen Roman unter dem Titel: Der Strick des Henkers geschrieben. Das Werk soll zwar nur in einem Bande, aber auch *in wenigen Tagen* geschrieben worden sein“. Zilahy Károly, Petőfi

életírója, tizennégy napot említ. (P. S. életrajza. 88. l.) De hogy útközben, Pest és Szalkszentmárton közt, a kocsi párkányán és a kocsmá falán, úgyszólván *kutyafuttában* írta volna, ahhoz a mű gyöngesége mellett is, fér egy-két vajjon: jegyzi meg Havas Adolf, Petőfi Összes műveinek kiadója. (II. 497. l.)

Kisfaludy Károlyt gúnyolja Petőfi, hogy nehezen dolgozik. (VIII. Utilevelében, Pest, június 25. 1847.) „Mi lett volna Kisfaludy Károlyból (ki midőn egy versét megírta, utána két hétig feküdt betegen), ha ilyen időben, ilyen úton jött volna Szalontáról Pestre?... Látszik is verseiből, hogy nem mindennapi fájdalma között szülte, szegény. Bizony kár volt kiülődnia szegénynek. Rá nem sok anyai szeretetet pazarolt a Múzsá, szegényre.“

IV.

A költőnek isteni hivatásából természetesen következik az álmok, a jövőbelátás, a próféta-ság tehetsége. Petőfi hiszi, hogy „álmainkat éjente festi égi kéz; az álom ablak, melyen által lelkünk szeme jövőbe néz“. Költői pályájának sorsa kezdettől fogva sokat foglalkoztatja. Jövőjét dicsőnek látja, költői tehetségében egy pillanatra sem kételkedik: akkor sem, mikor még, mint kezdő, elismerésre vagy hírnévre nem számíthatott. *Jövendőlés* c. költeményében anyjához írja (44-ben):

Anyám, az álmok nem hazudnak:
Takarjon bár a szemfödél:
Dicső neve költő fiadnak,
Anyám soká, örökkön él.

Merengés c. költeményében egy tündérvilági hang mindent ígér neki, amit csak kíván:

Hogyha kell hír: minden hangod
Egy borostyángaly legyen,

Míg Petrarca koszorúja
Nem vet árnyat fürtiden.

— Hisz Petrarca és Petőfi
Félig-meddig már rokon;
Annál inkább osztozhatnak
A borostyánlombokon.

Szülőimhez intézett versében elképzeli, hogy egykor „gazdag ember lesz, országos hírű költő, ki verseit nem pénzért csinálja, hanem ingyen osztja szét az újságokba. Minden szerkesztő, tudom, szívesen fogadja“. Ha célját még sem érné el, s a diesőség nem szegődne nyomába, a hiba akkor sem tehetségében lenne, hanem ellenségeiben és a sors ármányában. *Szemere Pálhoz* írt levelében korábbi színben látja jövőjét.

„Elérem-e a nagy célt? fél úton
Nem roskadok-e össze? nem tudom.
Tán egy bevégezetlen épület
Lesz életem munkája, meglehet,
A mely, ha készen volna, bele szállna
A hír, a feledés örök királya;
Míg így elkezdve, félig-meddig készen,
Csak rövid emlék szűk tanyája léssen.“

Úti rajzaiban is szeret írni álmairól, jövőbelátásáról. Mikor az eperjesi tanuló ifjúság fáklyás zenével tiszteli meg, így mereng: „Mikor még nyomva sem láttam nevet, csak magamnak firkáltam; mikor még statista voltam a pesti nemzeti színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat, s a színészek parancsára kocsmába szálltam seréért, boréért, tormás kolbászért stb.; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricza-gombócokat közlegény társaim számára, s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogató ruha újjaimhoz fagyott s mikor a káplár „menjen kend!“-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarból: mindenkor már világos sejté-

seim voltak arról, mi velem egykor történni fog, s mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hogy nevet szerzek két országban, melyet az egész világ kritikusainak ordító csordája sem lesz képes megsemmisíteni. És álmom teljesül lassanként... nem, sőt hamarabb, gyorsabban, mint gondoltam. A merre csak jártam, öleltek, szerettek... bár gázoltatásomra mindent elkövetnek a kritika hősei. És én csak azt mondom nemzetemnek, mely figyelmére méltatott, hogy figyelme nem lesz eltékozolva!“ — Aggteleken kiábrándító eset történt vele népszerűségéről táplált hitében. A falubeli rektor a barlangba is vele ment s ott Petőfi próbára tette, vajjon ismeri-e a nevét, melyet addig, úgy látszik, nem árult el előtte.

„Ezt a fiatal embert meglepem, gondoltam, a barlang belső végéhez érve, hol a látogatók fölkarcolják neveiket. Bevéstem hát nagy betűkkel én is nevemet. — Tán el sem lehet olvasni? — kérdezém, csak azért, hogy oda nézzen és bámuljon. — Óh igen, felelt ő, el lehet: Petőfi... de, irgalmatosságos egek! ezt oly hideg vérrel, oly minden tiszteletérzés, oly minden meglepetés nélkül mondta ki, mintha ez állt volna ott: Kiribicza Istók, vagy Sulyánszky, vagy Badaacsonyi, vagy nem tudom, mi?“

Annál kellemesebb volt esete Rétságon egy ifjú férfiúval, ki első látásra felkeltette vonzalmát. „Alig váltottunk néhány szót s régi ismerősök levénk. Nevét kértem. Megmondta s folytatá: — Én nem is kérdezem: ki ön? mert tudom: ön Petőfi, nemde? — Igen, s honnan tudja? — Ki ne ismerné Önt! Igaza van, ki ne ismerne engem! gondolám magamban önérzettel. Talán nem élnek tovább farkáim, mint én magam, tán addig sem élnek: meglehet, hogy még életemben elhangzik nevem, mintha soha nem zengett volna... de ez engem háborítani nem fog; elég lesz nekem akkor annak tudata, hogy volt idő, mikor azt mondhattam: ki ne ismerne engem!“

A zseni csodálatos tehetségéhez könnyen társult az isteni eredet hite. A költői tehetség már kezdetben, primitív népeknél is a Múza, a nimfák, a Pegazus képzetéhez fűződött. A misztikára hajló romantika, mely a zseniben

mintegy a természet ösztönszerű szavát vélte hallani, megteremtette azt a hitet, hogy a zseni Isten küldötte, kinek feladata, hogy népét a világosság felé vezesse. Láttuk fentebb, hogy Herder Shakespeare-ben Isten követét látta, ki Prometheusként az égből lehozta az istenek tüzét. Hugo Victor, Lamartine, Musset, Vigny hasonló gondolatokat vallanak. Hugo Victor, aki szeretett költeményeinek kötetei elé, minden kiadás alkalmával hosszú előszókat írni, az *Odes et ballades* c. kötetében, az 1824-i Préface-ban így jellemzi a költő munkásságát: „A költő csodálatos figyelmeztető hangjaira mindaz egyszerre felébred az emberekben, ami fenséges és hallatlan. A népek szelleme vallásos áhitattal hallgatja a titkos ígéket, amelyek megszólalnak a sötétben. Admonet et magna testatur voce per umbras... A népek előtt kell járnia, mint világító fénynek és mutatnia számukra az utat. El kell vezetnie őket a rend, az erkölcs és a becsület nagy elveihez; és hogy hatalma szelídnek tessenék előttük, az emberi szív minden idegszálának meg kell rezdülnie ujjai alatt, mint a lant húrjainak. Soha nem lesz oly szónak visszhangja, amely nem egyenesen Istentől jó... Énekei szünetlenül ünnepelni fogják hazájának dicsőségét és balsorsát, hitének sanyarúságát és elragadtatásait, hogy ősei és kortársai részesüljenek szelleme (genie) és lelke áldásaiban, s az utókor népei ne mondassák el róla: „Ő barbár földön énekelt...“ Ez a zseni hivatása (mission du génie); a kiválasztottak az ő őrei, akiket az Úr Jeruzsálem tornyaira állított és akik nem hallgatnak el sem nappal, sem éjjel“.

Ugyanily isteni hivatást éreznek magukban a francia forradalom politikai vezetői. A Moniteur 1792. okt. 31-i száma nyílt levelet intéz VI. Pius pápához, mely szerint maga Isten szól a franciákból, mert Isten a józan ész és a természet. „Népek! bármely éghajlat alatt éltek, keljetek fel, rázzátok le a hiszékenységet, a tévedést, a babonát és a zsarnokság láncát. Ismerjétek meg jogaitokat és erőiteket. Az örök ész, az igazság, a természet, Isten beszél hozzátok. Legyünk mind testvérek...“ (Id. Eckhardt Sándor: A francia szellem. 61. l.)

Hasonlóképen isteni hivatást látnak a mi romantikus államférfiaink, Széchenyi és Kossuth is, nemzeti feladatukban. Széchenyi azt írja a *Kelet népében*: „Mikor látám, hogy senki azon tán kissé magasb nézőpontról nem fogja fel nemzetünk állását, vagy ha igen, nem mer, s újra öntés helyett mindig csak nyomorú foltozás van napirenden — bizonyos órában megesküszöm magamnak, hogy miután világosan mutatkoznak lelkem előtt nemesak a feltámasztásnak, de nemzetünk egykori nagy kifejtetőségének is legbizonyosb jelei, mindent el fognék követni, mit e kettős célnak elérésére cselekedni lelkem sugall, habár magam maradok is, habár vesznem kell is. És akkor lépek, fejedelmemhez leghűbb 17 évi katonáskodás után, hátra maradó életemet a hazának szentelvén, a nyilvános élet tövismezejére, s itt meg kell vallanom, — bocászatok meg drága hazafiak, mert tudja az ég, ez nem hiú elbizottság szüleménye vala, — azon komoly elhatározottsággal, hogy én fognám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegésemig földi pályám... Ítéljen itteni állításaimról a jövő, mellyel érzem, hogy földi pályám s itt létem egybeszöve van.“ Döblingi tébolyultságában azért vádolta önmagát gyóntatója, Lonovics érsek előtt, hogy a feladatot, melyet Isten rábízott, rosszul teljesítette. „Ennyi bünt az Isten nem bocásjthat meg.“ „Ez a kevélység szava — viszonzá Lonovics komolyan, — kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszése szerint s a gondviselés akaratára ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak, mint az egész világéi, melyeket az Üdvözítő magára vett s vérével megváltott.“ Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi. (Falk Miksa: Széchenyi és kora. 1868. 309. l.)

Kossuth beszédeiben többször hivatkozik a vallásos érzés sugallatának erejére. Legismertebb 1848. július 11-i beszédének e helye: „Úgy érzem, mintha Isten kezembe adta volna a tárogatót, mely felébreszti a halottakat, hogyha vétkesek, vagy gyengék, halálba süllyedjenek; ha

pedig van bennök életerő, örök életre ébredjenek“.

Petőfi többször kifejezi költeményeiben a költő isteni küldetését. Legerősebben *A XIX. század költői c.* költeményében:

Ha nem tudsz mást, mint eldalolni
Saját fájdalmad s örömed:
Nincs rád szüksége a világnak,
S azért a szent fát félre tedd.

Pusztában bújdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bújdosott,
S követte, melyet Isten küld
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben Isten ilyen
Lángoszlopoknak rendelé
A költőket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

Sors, nyiss nekem tért... c. költeményében az emberiség boldogságáért óhajt küzdeni. Az égi láng, mely szívében ég, a világ boldogságáért hevíti keblét.

Láng van szívemben, égből-eredt láng,
Fölforraló minden csepp vért;
Minden szív-ütésem egy imádság
A világ boldogságáért.

Óh, vajha nemesak üres beszéddel,
De tettel mondhatnám el ezt!
Legyen bár tettemért a díj egy
Új Golgotán egy új kereszt.

Meghalni az emberiség javáért,
Mily boldog, milyen szép halál!
Szébb s boldogítóbb egy hasztalan élet
Minden kéjmámorainál.

V.

Petőfinek sorsa hányatott vándoréletet juttatott osztályrészül már kora gyermekségétől fogva. Mint tanuló öt-hat iskolában járt. Még inkább hányódott katona és színész korában. De úgy látszik, természetében is megvolt az a nyugtalanság, az új benyomások szomjazása, mely az ily életet számára elviselhetővé, sőt érdekesen változtatossá tette. Versei alatt mindig jelezte, hol írta őket s ezekből Magyarország földrajzának nagy részét össze lehetne állítani. Lírai költőknél nem is éppen ritka ez a vándorló kedv. Nem tekintve a középkori vándoridalosokat, kiknek hivatásával járt a helyváltoztatás, éppen Petőfi szellemi elődjai: Balassa és Csokonai is nyugtalan vándoréletet éltek, s a nyomor is nem ritkán köszöntött be hozzájuk. A világirodalomban Byron vezet a kalandkedvelő mozgalmas élet terén, de Shelley, Heine is idetartoznak, Chamisso pedig éppen világműködő utat tett meg. Petőfi bohém lélekkel, öntudatosan vallotta magát csavargónak s ezt költőibb életformának ítélte, mint a nyugodt, polgári egyhelybenmaradást. Abban valami filiszterszerűt látott, míg a világban való forgásban, még ha nélkülözésekkel jár is, a szabadság eszméjét hitte érvényesülni. *A csavargó c.* költeményében örömmel vallja magát bohémnek s tengődésnek érzi állandó foglalkozását a Pesti Divatlap szerkesztőségében.

Önkénytelen az ember
Mindenre születik,
Mint a magasb hatalmak
Ott fenn elvégezik,
Fölöttem is határozott
Az égi végzemény:
Csavargónak születtem,
Csavargó vagyok én.

Betérek Debreczenbe
Bolond Istók gyanánt,
S tovább megyek, ha ittam

Bort és öleltem lyányt.
 Ma itten, holnap ottan,
 Csak ez az élelmény...
 Csavargónak születtem,
 Csavargó vagyok én.

Igaz, most a ezudar sors
 Rútul bánik velem,
 Lekötve hivatalhoz
 Tengődöm egy helyen.
 De nem tart ez sokáig,
 Így biztat a remény;
 Mint voltam eddig, újra
 Csavargó leszek én.

Javulási szándék c. költeményében, mikor a rendetlen életmód megártott neki s „tükre kísértetet mutat“, rendíthetetlenül hangoztatja, hogy neki mint költőnek, csak ez a szabálytalan életmód felel meg egyedül.

Óh nem, nem! engem a rendes élet
 Időnek előtte megölné, tudom;
 Költő vagyok, költőileg kell
 Végig rohannom az életuten!

Mikor a Pesti Divatlaphoz belépett, írta a *Búcsú a színésztől* c. költeményét s ebben fájdalmasan búcsúzik a regényes élettől, mellyel a színészet járt, s száműzöttnek érzi magát, hogy szerkesztőségben kell tespednie.

Mert nem lesz már nekem kalandom;
 Pedig e nélkül a világ
 Elöttem untató, kietlen
 Egyalakú nagy püsztaság.
 Ki egy országon átfuték, most
 Egy kis szobában ülhetek —
 Isten veled regényes élet!
 Kalandok Isten veletek!

Petőfi pénznek sohasem volt bővében, mikor már rendszer foglalkozása volt is. De ő inkább szűkölködött, sem hogy törje magát a pénzért; állást nem vállalt, ezt nem tartotta költőhöz illő foglalkozásnak. Költőbarátjához, Kerényi Frigyeshez írt levelében így jellemzi életfelfogását:

A pénz, a pénz! ez ám a bökkenő.
 Ez életünkben a szekérkenő.
 Nélküle a kerék lassan forog,
 S forgása közben szörnyen nyikorog.
 Azonban érte nem töröm magam;
 Jelenleg is — a mennyi, annyi — van.
 Naponként jön, miből eszem s iszom;
 A holnapról én nem gondolkozom,
 S ha a jövőbe vetem is szemem:
 Vagyon dolgában bizonyára nem;
 Azt kérdezem magamban legfőlebb:
 Mikor mulathatok megint veled?
 Veled s a többiekkel, akiket,
 Mint téged, oly őszintén szeretek.

A takarékosagra valóságos megvetéssel tekint. Koldushoz méltó életet él az, aki zsugorgat, a helyett, hogy szabadon élvezne.

Gazdálkodási nézeteim c. költeményében a könnyelmű életet dicsőíti, a takarékos, óvatos, filiszter-élet rovására.

Emberségemre nincs szánandóbb pára,
 Mint kit fukarság nyavalyája bánt;
 Halmozva kincset kincse halmazára,
 Küzd, fárad, izzad s él koldús gyanánt.
 Nekem nem kell a pénz, csak hogy legyen;
 Megszerzem én, hogy eligyam s egyem.

Mesteri költeményekben, zsánerképekben rajzolja a nyomort, melyet el kellett olykor szenvednie s fölényes, kedves tréfás hangon mondja el szenvedéseit, szellemes iróniát szólaltatva meg sóhajok helyett. Papp Ferenc he-

lyesen írja: A lélek hatalmának bizonyítéka a humor is. Gyenge lelket érzélgős panaszkodásba vagy kétségbeesésbe kergettek volna oly erős benyomások, melyek Petőfi lelkét rohanták meg. Neki csak mosolya van a csavargásnak s a bohéméletnek nyomorúságaira. (Id. mű. 5. l.) Különösen híres költeményei e nemben: *A naphoz*, *Egy telem Debrecenben*, *Ha s A vándorlegény*. *A naphoz* c. költeménye úgy keletkezett, hogy Vahottól kapott szobájába, mely a lépesóházba nyílt, soha nem süttött be a nap. Petőfi tréfásan kéri, hogy mint egykori kollegája, hiszen valaha Phoebus Apolló, a fény istene is; lanttal járt, legyen emberséges és süssön be néha az ő szobájába is.

Elballag kelmed fölöttem
Minden istenadta nap,
Kis szobám kelmedtől mégis
Egy sziporka fényt se kap.

Oly sötét van benne, mint a...
Majd kimondtam, hogy mibe'
Legyen egy kis embersége,
S nézzen kelmed néha be.

Egy telem Debrecenben az a tél, melyet ott betegsége miatt, színészi állását elvesztvén, kénytelen-kelletlen egy derék asszonynál bérelt szobájában húzott ki nyomorogva és fázva, mert fűtőre nem tellett neki. Pajkos humorral már a jólétből visszaemlékezve ez időre, szellemes képekben rajzolja nyomorát, felkiáltva:

Jó, hogy az embernek csont foga van,
Ezt bölcsen rendelék az istenek,
Mert, hogyha vas lett volna a fogam,
A rozsdá ette volna meg.

A hideg ellen pedig mit tehetett egyebet:

Égő pipám
Szorítgatám,
Míg a fagy végre engedett.

Azzal a szellemes iróniával fejezi be:

Ez inségben csak az vigasztala,
Hogy ennél már nagyobb inségem is vala.

Ha c. versének ezek a visszatérő sorai:

Én volnék a derék legény!
Arszlánnak is beilleném.

S tréfásan kifejti: ha kalapjának szőre volna, ha mellénye és kabátja nem volna csak egy, ha nadrágja alja, térdje nem volna elnyúva, csizmája ép volna, szóval, ha mindez beteljesedne, ő is mint arszlán feszíthetne, holott most nyomorában csak ez elképzelésekkel vigasztalódik. *A vándorlegény* tárgyilagos zsánerkép ugyan, de Petőfi életéből veszi jeleneteit. A téli hidegben, hóban, szélben, éhes gyomorral vándorló legény a Debrecenből 1842 február havában Pestre gyalogoló Petőfi, aki költeményeit vitte magával Vörösmarty elé. Ebben is fölényes daccal és pompás tréfákkal vigasztalja magát, kigúnyolva a keserves út egyes mozzanatait.

Tegnap ettem utójára,
Az igaz, hogy keveset,
No de semmi! van elég, ki
Én helyettem is evett.

Két lábát, mint két lovat buzdítja gyorsabb haladásra.
Áldott két csikó ez, egyik sem kér abrakot.

Az az egyetlen szerencsém,
Hogy mezítláb utazom;
Teli menne vízzel, sárral
A csizmám e rossz uton.

Ezt a verset már házasságában írta, s a vándorlegény álma jövőendő meleg műhelyéről és családjáról; a Petőfi

megvalósult boldog családi otthona. Hasonló gondolatokat tartalmaz ugyanez időből *Egykor és most* és *Őszi éj* c. költeménye. Hogy változatos, bohém életére még e korban, 1847-ben is, büszke, azt a *Tarka élet* c. költeménye is bizonyítja. Ebben ellentétes képekben emlékszik vissza élete egyes mozzanataira; katonaságára, honnan elesapták, színészségére, honnan elszökött; egyszer gyalogolt, máskor négylovas hintón járt; éhezett, máskor tejben-vajban fürdött; köszönt a hajdúnak, majd szolgabírák süvegelték; járt rongyosan s volt drága, ékes, új ruhája: szenvedés és öröm váltogatták egymást kiáltó ellentétekkel; mindez egy változatos, érdekes élet képét mutatta annak, aki könnyen tudja venni az élet viszontagságait és dacos eréllyel föléjük tud emelkedni.

Szintén már élete későbbi, nyugodtabb korszakából való *Bolond Istók* története (1847), melyet házassága első hónapjaiban, Koltórról hazatérve, írt. Hőse a magyar népnyelvből ismert alak, kinek neve azonban csak egy homályos értelmű szólásban maradt fenn, történetét pedig egyáltalán nem ismerjük. Petőfi csavargónak, bohémnek rajzolja és saját magát ábrázolja benne, mint olyan emberben, ki a céltalan kóborlást a szabadság világának tartja s abban minden nélkülözés, szenvedés ellenére az életnek ideális formáját ismeri fel. A mi Bolond Istókunk nagy záporcsőben céltalanul vándorol a pusztában; legalább is nem tudjuk, miért és valószínűleg ő maga sem tudja. De büszkén dacol, mint ellenséges személlyel, a záporral s végül egy tanyára menekül, ahol ismeretlen sors fogadja. Önmagát így mutatja be:

Ki vagyok? Sehonnai,
Se országom, se hazám,
Valamely vándormadár
Lehetett az ősapám.

Járok-kelek a világban,
Ma itt vagyok, holnap ott,
És akinek tetszik, annak
Emelek csak kalapot.

Minél többet éhezem és fázom,
 Annál több az örömem:
 Mert annál szebb lesz jövődöm,
 Minél rútabb jelenem.

S hogy hínak? Biz' én már jóformán
 Elfeledtem igaz nevemet,
 Azt tudom csak, hogy most a világ
 Bolond Istóknak hí engemet.

A személyek, akiknek társaságába jut, a romantika szokott alakjai: a morcos, boszorkányszerű, vén banya; a világgal meghasonlott, remetei magányba vonult öreg házigazda; a leányát üldöző kegyetlen apa és az ártatlan, naív, szerelmes, fiatal leány. Bolond Istók könnyelműsége ellenére ép lelkű, Istenben bízó, munkás fiatalember, akit a zord házigazda lassankint annyira megszeret, hogy örökre házában marasztalja és unokáját is, kitéve apja máshoz akart kényszeríteni, feleségül adja neki, s a könnyelmű vándorélet egy pusztai tanyának idilli boldogságában ér véget. Bolond Istóknak az a hite tehát, hogy „míg az ember boldog nem volt, addig meg nem halhat“, csak ki kell a boldogságot várni, ily módon beteljesedett. Kedves, egyszerű, naív történet, mely Petőfi sorsát is példázza, amint a szabad, de viszontagságos legényéletből ez évben a családi élet melegébe kerül. Ő is megőrizte lelke épségét, mint hőse: Bolond Istók.

VI.

A bohémvilág szerette bánatát bor mellett való mulatozással, dallal, cigánnyal enyhíteni. A bordal gazdagon fejlődött ki a magyar költészetben. A borozás, különösen a régiebb évtizedekben, nélkülözhetetlen feltétele volt minden társadalmi összejövételnek. Magyarország földje jó bortermő, nemesak a különösen borvidékek, mint Tokaj és Budaörs, hanem az Alföld is bőven adta a homoki bort. A borozó multságok rendszerint cigányzene mellett

folytak s így kétszeresen alkalmassá váltak a magyar lírai kedély változatai: a lelkesedés és bánat ellentétes érzelmeinek levezetésére. A magyarnak sokszor volt oka, mint nemzetnek is, a búsulásra: szomorú a magyar nóta háromszáz esztendő óta. A sírva-vígadás magyar nemzeti jellemrajtsága. De sokszor volt tétlenségre kárhoztatva a nemzet, amikor cselekvésben nem vezethette le energiáját: a hatalom elnyomta, s ilyenkor mintegy a borral való küzdelemben adta ki erejét. A bor bírását különben a férfias erő kiváltságának tulajdonította, s egy-egy híres ivó messze vidéken, mint a férfierő példája szerepelt. Esztetikai hajlamai is, esztetikai műveltség híján, a borozás örömeiben lelték kielégítést.

Szekfü Gyula szerint a borivás népünknel a török időben lett általánossá, amikor Alföldünk az ellenség pusztítása folytán egészségtelen, mocsaras pusztasággá változott. A rossz ivóvíz helyett, bor és fokhagyma védelme alatt, a magyar katona megőrizte egészségét, míg a vízivó németet ezerszám pusztította a dysentéria és malária,¹ de különben a középkorban a nyugati és északi népeknél is általános volt a bor melletti mulatás és dorbézolás szokása.

Nálunk Tinódi Sebestyén *Sokféle részögösökről* szóló históriás éneke a részegeseknek húszféle fajtaját sorolja el s a férfiakkal együtt a nőket is megrója mértéktelenségükért. De azért költeménye végén átkozza az udvarbírákat, kik nem adnak bort a szegény énekeseknek. Rendes dolog volt, hogy a históriás énekmondó költeményét befejezván, egy-egy ital bort kapott.

Balassa Bálint *Borivóknak való* (36) költeménye biztat, hogy „igyunk, lakjunk egymással vígan, szeretetből“ s *Eiusdem generis* (37) c. költeményében arra készit, hogy pünkösöd gyönyörű idején

Jó borokkal töltett
Aranyos pohárok
Járjanak miközöttünk,

¹ Szekfü: Magyar történet. V. 12. lap.

Mert ez napot Isten
 Örvedetességre
 Serkengteti föl nekünk.

A borivás kultusza a magyar költészetben a XVIII. század második felétől lendül föl. Báró Orczy Lőrinc megénekli a bugaci csárdát, hol „körösi bor bőven kel a pincében“ s *Szerelem és bor* c. költeményében, ha „mézesmáli mustot tölthet mázos kupában: boldog, mint császár Chinában“. A bordal költészetét azonban a rokokó lendíti föl igazán. Az anakreoni dalok Wein, Weib, Gesang hármas költői ideálja lelkesíti Csokonait is anakreoni bordalaira s híres költeményére: *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*. Epikusaink a honfoglaló magyarokat sem tudták elképzelni borivás nélkül, s Vörösmarty a *Zalán futásában* nagy áldomást itat a hősökkel a győzelmes csaták után.

Kölcsey *Bordala*, Bajza *Boréneke*, Vörösmarty *Főtí dala* a bor költészetét ódai magaslatra emelik, a *Vén cigány* pedig már ditirambszerű, mámoros hangulatot mutat. E magasabb stílusú klasszikus bordalnak a haza és a szerelem a tárgya, szónoki pátoasz kíséri a magasztos érzelmek hullámozását, nem egyszer viharzását.

Petőfi kezdő költő korában számos bordalt írt s ezzel, mondhatni, népszerűségét is segítette megalapozni. Eleinte ő is a nagy mesterek szellemében fogta fel a bordalt s ő is összeköti a borivást magasztosabb gondolatokkal, főként a honfibu érzelmével. Első, nyilvánosan megjelent költeménye, a *Borozó*, a bor vígasztaló erejét dicséri s kiemeli, hogy hatása megkönnyíti a sors csapásainak elviselését, s a költészetre ihletést ad. De már kevesebb benne a retorika és több a hetyke cinizmus:

És a bor vidám hevében
 Füttyentek rád zord világ!
 Szívemet hol annyi kinnak
 Skorpiói szaggaták.

Bor taníta húrjaimra
 Csalni nyájas éneket;

Bor taníta elfeledni
Csalfa lyányok, titeket.

Egykor majd borocska mellől
A halál, ha űzni jó:
Még egy korty — s nevetve dülök
Jégöledbe, temető!

K... *Vilmos barátomhoz* c. költeményeinek egyike a bort és honfibút köti össze:

És ha néha jobb időkben a pohár
Bútemetni köztünk kézről kézre járt;
Ott is a hon éltetését zengte szánk,
Ott is a hon megvetőit átkozánk.

1844-ben írt *Honfidal*a egészen Bajzára emlékeztet. Keble szentegyház, melynek oltára a haza. Titkon kíséri lépteit, mint árny az utazót, csak jóidőben. „Nő bűm, ha sötétedni kezd, hazám, fölötted.“

És elmegyek, hol híveid
Pohárt emelve
A sorstól új fényt esdenek
Szent életedre;

S kihajtom egy cseppig borát
A telt üvegnek,
Bár keserű... mert könnyeim
Belé peregnek!

A *Honfidal* még közel áll a Bajza—Vörösmarty-féle bordal stílusához, de a *Rég veri már a magyart a teremtő* a magyaros sírva-vidadást inkább népdal formájában örökíti meg s a hazafi bánat mellé a szerelmet is belefoglalja.

Rég veri már a magyart a teremtő,
Azt sem tudja: milyen lesz a jövőendő?

Lesz-e még ezen a földön jó napja?
Örüljön-e, búsuljon-e? nem tudja.

De ha Isten bút adott e nemzetnek,
Azt is adott, mivel a bút ölje meg.
Hol terem több jó bor és több szép leány,
Mint itt, belül Magyarország határán?

Leányt ide, leányt az én ölembé!
Hadd szorítsam két kezemmel szívemre,
Hadd szívjam ki édes lelkét esókömmal,
Vessek számot sok keserű bajommal.

Te meg, cigány, húzd rá, majd kifizetem;
De úgy húzd, hogy megrepedjen a szívem,
Repedjen meg örömébe, bújába...
Így vigad a magyar ember, hiába!

Az *Egri hangok*ban a barátságnak hódol, de ebbe is belejátszik csakhamar a honfibú.

Petőfi azonban megszabadította a bordalt a szónoki pátosztól, a föllengő eszméktől, s reálissá, természetessé tette. Útjegyzeteiben írja, hogy ő a részeg embert sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemléli, mint akármi tájat. Őt a részeg ember, mint olyan, érdekelte s *Ivás közben* c. költeményében a lerészegedés egész lelki folyamatát megrajzolja. Szerinte a részegség az emberi természetnek valamiféle felszabadulása. A mámoros ember elveti a társadalmi szokás kényszerét s szabadjára ereszti érzelmeinek áradatát. Öszintébb, mint józan korában, s így sok tekintetben igazabb is, mint a társadalom fékeitől korlátozott ember. A rendes, szabályos, mindennapi életet folytató egyén életében van valami filiszterszerű, a mámoros ember ihlettségében, ha még olyan alacsonyrendű is, van valami a zseni szárnyalásából.

Ivás közben c. költeményét így kezdi: Hányadik már a pohár?... Csak ötödik? — kérdezi s lábai már ingani és nyelve dadogni kezd. Ekkor nehezebb szavakat, mint

„Xerxes serege“, nem tud kimondani. De büszkén tagadja, hogy kezd megmámorosodni.

Nekem a bor hogymikép is
 Ártana?
 Hát hiába voltam volna
 Katona?
 Úgy biz, a ki fölmarkolta, katona —
 Még pedig bakancsos voltam valaha.

Ekkor katonaviselt dolgairól kezd beszélni, majd újra ivást indítványoz, de gondolatai már egyre jobban össze-zavarodnak.

Hol is hagytam?... tudja gólya...
 Úgy, igaz!
 A malom volt az utolsó...
 Vagy nem az?
 Mit is mondtam a malomról... én bizony
 Hogyha présbe esavarítanak sem tudom.

Annyi szent: a szemem héja
 Oly nehéz,
 Mint malomkő... tán az álom
 Környekez.
 Elég is ma a tivornya, ágyba hát!
 Álmodozzuk folytatását... jó'jszakát!

A fakó leány s a pej legény c. elbeszélésében így nyilatkozik a borozásról 1847-ben: „Én egypár esztendeig gyakoroltam a legnagyobb szorgalommal, míg némi nemű tökéletességre vihettem. Ez akkortájt volt még, mikor a nagy borítált virtusnak tartották. Hála Istennek, ezek az idők már lejártak, s én úgy elfelejtettem az ivást, mintha soha nem is tudtam volna. Szegény kocsmásosok, én szívemből sajnállak benneteket, de szívemből óhajtom, hogy minél többen akadjanak, kik példámat követik“.

Petőfi a borivás kultuszát túlságba is vitte a hatás

kedvéért s magát sokkal nagyobb borivónak tüntette fel, mint amilyen a valóságban volt. Orlay és Jókai, kikkel kora ifjúságában sokszor együtt időzött, egyöntetűen állítják, hogy tulajdonképpen mérsékelt ivó volt s ők részegen nem is látták soha. Ilyen túlzó bordala a *Poharamhoz*.

Ha én te néked volnék, oh pohár!
 Ki nem fogynék a borból sohasem;
 Aztán, ha nékem volnál, oh pohár!
 Innál belőlem véges-végtelen.

De már nem tudom mit csináljak? c. dalának különösen második versszaka szellemes metaforájával nagyon népszerű lett.

De már nem tudom mit csináljak?
 Meginnám borát az országnak.
 S mentül több az, a mit megiszom,
 Annál iszonyúbban szomjazom.

Mért nem tesz az Isten most csodát?
 Változtatná borrá a Tiszát.
 Hadd lehetnék én még a Duna:
 Hogy a Tisza belém omlana!

Alig lettek ismeretessé Petőfi bordalai, már többen, ismeretlenül is, üdvözlő verset küldtek hozzá. Ezekben, mint a bor barátját és a víz ellenségét énekelték meg. Így Kerényi:

Hogy is ne szóljak vissza pár soron
 Daledra, te pogány Anakreon,
 Ki még az égben is, kemény dolog!
 Csak bort s szerelmet énekelni fog.

Tompa Bártfai levél Petőfi Sándorhoz címen üdvözlő akkor, mikor ő maga ott vízkúrárt tart s bort innia nem szabad.

Ismeretlen, ámde mégis jó barát!
 Vedd egy vig, most kór-fiúnak pár sorát;
 Kit bár a bor lángszerelme úgy hevít:
 Mégis a sors baklövése vízre vitt.

Vig szeszélyű bordalid hogy olvasám:
 Jól beszél ez a poéta! gondolám:
 S életemben bár egyszer sem láttalak:
 Megengedj, de cimborámnak szántalak!

A pohárhoz én is értek egy kicsint
 Vigadozván szent Dávid zsoltárákint;
 A zengő lant, hölgy szerelme s tölt kehely
 Közt van éltem, szívem, lelkem osztva fel!

Petőfi *Tompa Mihályhoz* c. versében felelt az üdvöz-
 letre s kissé sokalta, hogy őt olyan nagy ivónak tartják
 versei után ország-szerte.

Egyébiránt ne gondold, barátom,
 Hogy én valami vad fickó vagyok,
 Mihelyst a bor színét meglátom:
 Nem én! csak úgy csendesen vígadok.

Kevésbé tetszett már neki Sujánszky verse, mely a
 Honderüben jelent meg (Endrődi 2L.) s az óda hangját
 használja Kölcsey, Bajza stílusában s Istent, királyt és
 hazát emleget, mint a bordalnak is egyedül méltó tárgyait:

Kinek dalában a bor lángja ég,
 Az vizenyős művet nem gyárta még.
 Igyál, kezemben is pohár vagyon,
 És dal, magasra szálló, ajkimon.
 Dal: a király, szabad hon, Istenért
 E nélkül a pohár bor mit sem ér.

Tehát olyasmit magasztal Petőfi költeményeiben, ami-
 től ő éppen meg akarta szabadítani a bordalt: a szónokias

pátoszt s egyszerűbbé, természetesebbé, igazabbá akarta tenni.

Petőfi szerette zsánerképekben is ábrázolni a részeg embert. Esztetikai gyönyörűséget lelt benne, s szívesen mellőzte a dolog erkölcsi oldalát. Úti jegyzeteinek már fentebb említett helye így szól: „Én a természetnek is meleg barátja vagyok; de hiába, egy szép hölgyet, egy részeg embert stb. mégis sokkal nagyobb gyönyörűséggel szemlélek, mint akármi tájat“. Ilyen költeménye a *Szomjas ember tünődése*, mely tulajdonképen drámai monológ. A ládafiát, hol pénzt keresgélt, üresnek találja, s szomorú képzettársítással egész élete felmerül előtte: szőlejét elitta, hitele nincs, felesége meghalt, s a részeges ember cinikus humorával mondja ki, hogyha könnyeinek árja borrá válna, akkor még többet sírna. *Ambrus gazda* felesége elől menekül vissza a kocsmába, ahonnan részegen hazatért, de felesége nem eresztette be a házba. Ő azonban azt állítja, hogy feleségét elverte s haragját lehűteni tért vissza a kocsmába. *Orbán* szellemes versjáték az „Orbán“ és „orrán“ szavakkal.

VII.

Petőfi bohém hajlamai nem csupán egyéni sajátosságok, hanem olyan magatartás, amelyet a korviszonyok idéztek elő az egész Nyugaton és amelyet, mint magatartást, a közönség is szívesen látott. E lelkiség a polgári gondolkodásmód visszahatásaként fejlődött ki. A bourgeoisie főleg Franciaországban virult ki a restauráció után Lajos-Fülöp uralma alatt. Balsac regényei rajzolják nagy kiterjedésben e kort, s vezetik elénk társadalmát. A béke, a gazdasági föllendülés, az ipari és kereskedelmi vállalatok kora volt ez, mely addig ismeretlen anyagi jólétet hozott létre. *Enrichissez vous!* volt a kor jelszava. A gazdagság a legfőbb erénnyé emelkedett, a szegénység szégyen volt. A vasutak kiépülése nagy forgalmi lehetőségeket kínált, s a pénz felhalmozódása kifejlesztette a bankok életét.

A polgárság egyre nagyobb hatalomhoz jutott. Bekerült a parlamentbe, a pairek közé, sőt a minisztertanácsba. Gondolkozmódja, ez állapotoknak megfelelőleg, anyagiassá vált. Nem irányult másra, mint a pénzre, a vagyon halmozására; önzővé, kisszerűvé lett, minden szárnyalásra, idealizmusra képtelenné. Az érzéki élvezetek alkották egész világát. „Egészben véve egy politikailag konzervatív, gazdaságilag progresszív és viruló, erkölcsileg ideál nélküli társadalom volt“ mondja Cassagne. (*La théorie de l'art pour l'art*. 7. l.)

Mindez éles ellentétben állt az irodalmi romanticizmussal s képviselőinek, a költőknek lelkiségével. A bourgeoisie ez időben már nem látott mást a romantikában, mint az erőszak dicsőítését, véres csatákat, rablást, gyilkosságot, párbajokat, a szenvedély kitöréseit, a forradalmat és fölfordulást; egészben véve veszedelmes irodalom, szemben a letűnt klasszicizmussal: az ész, a rend, a hagyományok irodalmával. Az írók egy része be is hódolt e bourgeois gondolkozásnak s a közönség kedvét keresve az anyagi boldogulásért föláldozta addigi eszményeit. Másik része azonban — főleg a fiatalok — hívek maradtak fellengző eszméikhez, megvetéssel néztek az alacsony gondolkozású, esökönyös, haszonleső, pénzgyűjtő philistin-bourgeois-ra s nemesak gondolkozásban voltak idealisták és entuziaszták, de elvetették a kötött, kisszerű polgári életformát is és bohémek lettek, akik társadalmi kötelezettség nélkül, állás, hivatal nélkül, pillanatnyi érzelmeiknek éltek, s inkább a szegénység bajait viselik el, mint a hivatalok lekötöttségét, s ezzel a szabad életformával vélik legjobban szolgálhatni művészetüket. Az akkori romantikus irodalom bőven rajzolja a meggazdagodott polgárság képviselőit s ellentétét, az eszményi gondolkodású, de polgári korlátok közé beilleszkedni nem tudó költőt. Mindenek előtt Balzacot említhetjük, aki például *La maison du chat qui pelote* c. regényében egymással szembeállítja a nemes gondolkodású festőt, Théodore de Sommervieux-t s az öreg, komor, korlátolt, rideg szívű, de különben derék posztógyárost, Guillaume-ot, akiknek környezetében tönkre

megy a posztógyáros leánya, mint a művész neje, s meghal huszonhét éves korában.

A bourgeois legfőbb ellenségei és ábrázolói Goncourt, Leconte de Lisle, Baudelaire, Banville Théodor, főként azonban, minden életrajzírója szerint, Flaubert. A bourgeois gyűlölete legendásan vonul át Flaubert egész életén — írja Pekár Gyula Bouvard és Péouchet magyar fordításának bevezetésében. Flaubert „gyűlöli a középszerűséget, a kicsinyes, nyárspolgári józanságot, minden dimenzióban. Utál minden közhelyet, frázist, banalitást; Braziliába szöknék előlük, hol a „bétise humaine“, az „emberi butaság“ nem rúttja el a tengerpartot s nincsenek polgártársak, kik újságolvasás közben „helyeslő jóváhagyással“ bólogatnak az óceán végtelensége felé: „csinos, csinos...“ A bourgeois irodalmi érzéketlenségét ezzel a mondattal jellemzi Flaubert: „Szegény Olympus, a bourgeois-k képesek volnának krumplit kapálni rajta...!“ A „Madame Bovary“ a házasságtörő bourgeois-k kézikönyve. Egy fiatal nő története, aki kis viszonyok és romantikus ábrándok közepette, egy köznapi vidéki orvoshoz megy férjhez. „Bovary társalgása oly lapos volt, mint az utca köveze, melyen a köznapi gondolatok unalmasan vonultak el a nélkül, hogy a legkevésbé is megindították, megnevettették, vagy álmokba ringatták volna őt.“ A nő szerelmi viszonyok szövésében keres szórakozást, de ezekben is, egyáltalán mindenben csalódva, végre megmérgezi magát. A mindvégig bölesen vak férj sirva mondja: a végzet akarta...

Bourgeois-phobiáját azonban egész erejében Homais, a patikus alakjára öntötte ki. Flaubert gyűlöli ezt a korlátolt, nagyképű, tudományát fitogtató, alapjában véve műveletlen, közönséges, alacsony gondolkozású embert.

Bourgeois-ellenes másik nagy társadalmi regénye is Flaubertnek: az *Éducation sentimentale*, melynek Tóth Árpád, ki fordítását elkezdte, az *Érzelmek iskolája* szerencsés címet adta. Szürke, köznapi emberek egész csoportját vezeti elénk itt Flaubert s ezeknek mindennapi, kicsinyes törekvései és élményei töltik meg a regényt. A szürke

tömegeből két alak emelkedik ki: a fő hős, Moreau Frédéric, a szentimentális, romantikus regényhősök késő utóda, — szerelmi izgalmait négy nő iránt, — kik között folyton ingadozik s végül egyiket sem veszi feleségül — a főcselekmény. E négy nő: Arnoux-né, egy porcellángyáros neje, a kis Roque Louise, egy naív falusi leány, Rosanette, egy könnyűvérű, fiatal nő és Dambreuse-né, egy bankár felesége. A második fontos személy Deslauriers, az ügyvéd, ki a politika útján véli szerencsésjét megalapíthatni, de épúgy letörik, mint Frédéric. Egy párbeszédben, a regény végén, életük balsikerét így állapítják meg: „Talán nem voltunk következetesek“, — vélekedett Frédéric. „Nem mondom, a te esetemben, viszonzá Deslauriers, de engem épp ellenkezőleg, a logikám vitt a falnak, mivel sose törődtem azokkal a másodrangú s mégis oly fontos részletekkel. Énbennem sok volt a logika, tebenned túltengett az érzelem.“ Az *Éducation*-ra azonban súlyosabban nehezedik a realista ábrázolás módszere s a két alak szinte elvész a szürke alakok sokaságában és epizódyszerű cselekvénysorozatában. Brunetière azt mondja *Le roman naturaliste* (1883) c. művében, hogy bár Flaubert módszere itt is ugyanaz, mint a *Bovarynében*, a jellemrajz éppoly finom és következetes, mégis az értelem elaprózódik és megoszlik a sok különféle jelenet és személyiség közt. „Dans l'Éducation sentimentale la méthode est la même, où la logique des caractères n'est ni moins finement observée, ni moins rigoureusement suivie, l'intérêt s'éparpille et se divise entre tant de scènes et tant de personnages si divers qu'il finit par s'évanouir, ou pour mieux dire qu'il ne parvient seulement pas à naître.“ (169—170. l.) Egészben véve kimondja, hogy az *Éducation sentimentale* és *Salammbô*, mint regények unalmasak és olvashatatlanok: „sont des livres ennuyeux et par conséquent illisibles“.

A bourgeois jellemzésére vonatkozólag helyes König György megjegyzése *Flaubert* c. tanulmányában (O. K. 56. l.): „Két dolog, ami Madame Bovarynak jóformán jellemző vonását adta meg: az irónia és a bourgeois-gyűlölet, nincs meg már oly nagy mértékben az *Éducationban*“.

Nem oly hevesen, de mélyebb megalapozással éled fel ez a bourgeois-phobiája Flaubertnek Bouvard és Pécuchet c. regényében. Két írnok ez, akik közül az egyik, Bouvard, nagybátyjától 250.000 frankot örököl. Ezen falusi birtokot vesz s leköszön hivataláról, barátjával, Pécuchetvel együtt. Boldogok, hogy Párizst elhagyhatják s a falusi örömöknek élhetnek. Gazdálkodással, kertészkedéssel kezdik, de mindent igen alaposan akarnak csinálni s egész sereg szakkönyvet szereznek be tájékozódásukra. A földművelést és kertészetet követi a geológia és kémia, majd a keramika, archeológia, történelem, politika, teológia, filozófia, filológia, színészet, spiritizmus (asztaltáncoltatás), gyermeknevelés (egy fiút s egy leányt fogadnak örökbe: a fiú elzüllik, a leányt elesábítják), antropológia és gimnasztika. Minden tanulmányuk hiábavaló, a dolgokat fonákul fogják meg, minden téren kudarcot vallanak s tönkremenésnek néznek elébe. Bouvard házassága sem sikerül. Végül semmi érdek nem fűzi őket az élethez. Elhatározzák, hogy visszatérnek hivatalukba s újra nekilátanak a másolásnak. A regény nem a tudomány esődje, bár ennek tökéletlenségéről is esik szó, hanem a szürke polgári észé, amely hiába akarja magát tudással erősíteni, korlátoltságában ott sem találja meg a helyes utat. A sivár köznapiság útját kell tovább járnia, örökké.

A német irodalomban a zseni-teória hatása alatt inkább a *filiszter* helyettesítette a bourgeois-t. *Philister* Grimm szótára szerint: „ein Spiessbürger, ein nüchtermer, pedantischer, beschränkter, lederner Mensch, ohne Sinn für eine höhere und feinere Auffassung.“ A filiszter elnevezés a német egyetemeken keletkezett, ahol az, aki nem volt egyetemi hallgató, hanem a polgári közönséghez tartozott, mind ezt a nevet kapta. Híres szatirikus értekezés volt Brentano Clemens-é: *Der Philister vor, in und nach der Geschichte*, mely e fogalom történetét és mibenlétét hosszasan tárgyalja. Mikor szerzője Berlinben 1811 márciusában a Christlichdeutsche Tischgesellschaft előtt felolvasta, oly nagy tetszést aratott vele, hogy a tagok kiadását aláírások útján elhatározták s kétszáz példányban kinyo-

matták. Újabban a *Neudrucke literarhistorischer Seltenheiten* c. gyűjteményben, mint annak 7. száma, jelent meg 1905-ben. Számunkra nagyrészt élvezhetetlen és a számos finom és rejtett célzás miatt kevésbé érthető, még Steig Reinhold magyarázata mellett is, amely ennek *Heinrich von Kleist's Berliner Kämpfe* c. kötetében (612—630. l.) jelent meg 1901-ben. Brentano Jénában a Schlegel—Tieck-féle társaságban felolvasott egy *Naturgeschichte des Philisters* című szatirikus kis értekezést. 1800-ban írt *Godwi* c. regényében a filiszter alakjával is foglalkozik. E művek voltaképp tovább folytatják azt a hadjáratot, melyet Goethe és Schiller közösen írt Xéniáikban a fölvilágosodás és tehetetlenség ellen megkezdtek, és hatásuk kisugárzott az egész romantikus mozgalomra. Az *Einsiedlerzeitung* és a *Heidelberger Jahrbücher* állandó hadjáratot folytatott a „Philisterthum“ ellen. Ez a jéna-heidelbergi filiszter-anyag elevenül meg 1811-ben Brentano szatirájában. Brentano ebben először is az akkor divatos nyelvi purizmus ellen kél ki, korholva annak túlságait és védve az idegen szavakat. Bemutat egy „Sprach-Philistert“, egy zenci Vergnügling-et (azaz dilettánst), aki nem meri a Trompete, Violin és Klavier szavakat használni, hanem e helyett az Erzschallrohr, Hals- und Kniegeige, és Tasten-Hackebrett szavakat alkalmazza, a koncerttermet pedig Klangsaal-nak nevezi. Gúnyosan kritizálja azután Brentano az akkori irodalmi viszonyokat, csak Goethét kímélve, kit egyedül tart nagy költőnek; majd a színházat, ahol Iffland berlini működésével szemben, melyet filiszter-szerűnek ítél, szintén Goethe weimári színigazgatóságát vallja mintaszerűnek. Harmadik tárgya szatirájának a közerkölesiség, főleg a berlini állapotok; itt a nyilvános házak mételyező hatása ellen lép fel s vádolja a hatóságot, hogy ezeket nem hajlandó megszüntetni. A legfenségesebb emberi ösztön kényelmes kielégítése, úgymond, szenvedély, egyházi szentesítés, vagy legalább is a kaland, veszély és bátorság szentesítése nélkül, útálatos filiszterség.

Der Philister nach der Geschichte c. fejezetben a filiszter meghatározása Brentano értelmében a következő:

„Philister wurden alle genannt, die Studenten waren, und nehmen wir das Wort Student im weiteren Sinne eines Studirenden, eines Erkenntnissbegierigen, eines Menschen, der das Haus seines Lebens noch nicht wie eine Schnecke, welche die wahren Hausphilister sind, zugeklebt, eines Menschen, der in der Erforschung des Ewigen, der Wissenschaft, oder Gottes begriffen, der alle Strahlen des Lichtes in seiner Seele freudig spiegeln lässt, eines Anbetenden der Idee, so stehen die Philister ihm gegenüber, und alle sind Philister, welche keine Studenten in diesen weitern Sinne des Wortes sind.“

A filiszterség ellen a Jungdeutschland költői is kifakadnak, főként Heine és Börne. Heine különösen ifjúkori művében, a Harz-hegységben tett utazásáról szóló leírásában, adja a filiszternek pompás diákhumorral teli jellemzését.

„Im allgemeinen werden die Bewohner Göttingen's eingetheilt in Studenten, Professoren, Philister und Vieh, welche vier Stände doch nichts weniger als streng geschieden sind. Der Viehstand ist der bedeutendste. Die Namen aller Studenten, aller ordentlichen und unordentlichen Professoren hier herzuzählen, wäre zu weitläufig; auch sind mir in diesem Augenblicke nicht alle Studentennamen im Gedächtnisse, und unter den Professoren sind manche, die noch gar keinen Namen haben.

Die Zahl der Göttinger Philister muss sehr gross sein, wie Sand oder, besser gesagt, wie Koth am Meer; wahrlich, wenn ich sie des Morgens mit ihren schmutzigen Gesichtern und weissen Rechnungen vor den Pforten des akademischen Gerichtes aufgepflanzt sah, so mochte ich kaum begreifen, wie Gott nur so viel Lumpenpack erschaffen konnte.“

Heine, mint igazi romantikus, átlelkesíti a természetet s neki emberi érzést, emberi jellemet tulajdonít. Így a Brocken-hegyben is, a Harzreise főcéljában, filisztert pillant meg: „Viele wollen behaupten, der Brocken sei sehr philiströse, und Claudius sang: „Der Blocksberg ist der lange Herr Philister!“ Das ist Irrthum. Durch seinen

Kahlkopf, den er zuweilen mit einer weissen Nebelkappe bedeckt, giebt er sich zwar den Anstrich von Philiströsität; aber, wie bei manchen andern grossen Deutschen, geschieht es aus purer Ironie. Es ist sogar notorisch, dass der Brocken seine burschikosen, phantastischen Zeiten hat, z. B. die erste Mainacht. Dann wirft er seine Nebelkappe jubelnd in die Lüfte, und wird, eben so gut wie wir Übrigen, recht echtdeutsch romantisch verrückt.“ (Heinrich Heine: Reisebilder I. Die Harzreise. 1824. 5—6. l.)

Börne is gyakran emlegeti a filisztert a Pariser Briefe öt kötetében, de ily részletes, humoros jellemzést nem ad róla.

A jó módú, de csak a haszonnak élő és a szellemi javak iránt érzékkel nem bíró bourgeois és a szellemtelen filiszter iránt a zseniális, fölényes, az átlag értelemre megvetéssel lenéző író alakja nem volt nálunk annyira kifejlődve, hogy az osztálymegvetést irodalmilag fölkelthette volna. Mindazonáltal a külföldi hatások hozzánk is eljutottak, de itt, társadalmi viszonyainknak megfelelőleg, egészen más és eredeti alakot öltöttek. Helyettük a táblabíró alakja vonult be.¹

A táblabíró alakja irodalmunkban nagy fölfogásbeli változásoknak volt kitéve. Három korszakot különböztethetünk meg fejlődésében. Az első, a legdicsőbb, a *pragmatica sanctio*tól, tehát 1723-tól, körülbelül a XIX. század negyvenes éveiiig terjed. A XVIII. században a táblabírák voltak az ország vezető emberei s a politikai és társadalmi élet tekintélyei. Ők vezették a megyei életet a főváros és parlament hiányában annyira fontos megyegyűléseken, a kezükben volt a bíraskodás és a közigazgatás is. Ítéleteiket nem annyira nagy jogi tudás, a paragrafusok ismerete irányította, hanem a józan ész, az élettapasztalat és a becsületos jóindulat. Kazinczy korjellemező típusát mutat be anyai nagyatyjában, Bossányi Ferencben, Bihar megye főispánjában. „Náddal fedett házában pátriarkális felsőbb-

¹ Szombathelyi Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. (Doktori értekezés.) Bpest, 1928.

séggel élt. Nagy tiszteletnek és közbecsülésnek örvendett. Nála nékiül semmi nevezetes megyéjében nem történhetett; messze vidékről jöttek tanácsát, ítéletét kikérni. Sok érdeség vegyült modorába, szeszélyes és bogaras volt, de melegen érző szíve tele emberszeretettel. Jobbágyainak nem ura, hanem atyja volt s az egész környéknek jóltevője. Vagyona volt bőven, a pénzzel nem törődött. Gazdaságairól számadást nem vezetett, azok inkább örömeire, mint hasznára szolgáltak. Gazdag magtárait szívesebben nyitotta meg a szegényeknek, mint a kereskedőknek. Perlekedő felektől pénzt, ajándékot nem fogadott el, sőt magánál tartotta őket, míg perük be nem fejeződött”.¹

De még fontosabb, hogy ez az osztály volt az, mely abban a korban, mikor a kormány mindent megtett Magyarországnak a monarchiába való beolvasztására, s melyet régebben szokás volt egyenesen „nemzetietlen kor“-nak nevezni, ébren tartotta a nemzeti érzést s nem tagadta meg sem nyelvét, sem magyar mivoltát. Hogy a nemzeti érzés a megyegyűléseken nyilvánult legerősebben, s az országgyűlés is minden nyomással szemben újra meg újra hangoztatta Magyarország különálló alkotmányát, s állandóan fenntartotta politikai tudatát, az elsősorban a táblabírák érdeme. Kétségtelen, hogy általános kultúrájuk csak egyoldalú jogászai képzettség volt s az európai műveltségnek mélyen színvonala alatt maradt. A forradalmi megmozdulásokat nagy részük rossz szemmel nézte s a reformoktól az ősi magyar alkotmány megbontását féltette. Így lassankint szembe kerültek az európai műveltséggel lépést tartó, újító, reformáló, sőt hovatovább radikálissá lett törekvésekkel. Egyszerre elvesztették népszerűségüket, az ellenük indított harc valódi érdemeiket sem volt hajlandó elismerni, sőt durva támadásokban részesítette őket. Holott, ha ők fenn nem tartják a nemzeti tudatot, a reformkor létre sem jöhetett volna. Ekkor kezdődik a táblabírák életének második korszaka.

A XIX. század negyvenes éveiben valóságos irodalmi

¹ I. mű 162. — Kazinczy: Pályám emlékezete. 8. l.

hadjárat indul a táblabírák ellen, melynek hangja részint elitélő, korholó, sőt gyűlöletes, részint pedig komikus alakként igyekszik a táblabírót feltüntetni. Egész sereg regény foglalkozik velük. A *Charivari* c. élelap és mások is, tréfás költeményeket, anekdótákat terjesztenek róluk: állandó komikus figurájuk. A már nagy kultúrával rendelkező, európai szokásokkal élő, előkelő pesti társadalomban a vidéki táblabíró együgyű, korlátolt helyi életet élő, a fővárosban helyét nem találó, félszeg alak, Frankenburg Adolf *Rákosy Tamás táblabíró úr* c. novellájában a táblabíró, ki egy grófi estélyen, a meghívó téves kézbesítése miatt, megjelenik, a maga zsinóros attilájában, sarkantyús esizmában, karddal, s kalpaggal fején, az estélyi ruhás, frakkos társaságban már groteszk alakként hat, aki csak nevetséget és bosszúságot okoz ügyetlen, szalonba nem illő viselkedésével. Bírói hivatása iránt sem viseltetik már a kor a régi tisztelettel, úgy mutatják be, mint kiváltságait az alsó néposztály elnyomására s a maga önző céljaira kihasználó, erőszakos, furfangtól, sőt csalárd-ságtól sem mentes hatalmat. Élete semmittevésben, nagy ebédek, pípázás és kártyacsaták közt telik. Közéleti szereplése üres formaságok kultusza.

Az *Életképekben* (1845. aug. 28. VIII. sz.) Irinyi József ír a táblabíró alakjáról egy jellemrajzot, szintén a szokásos hibákat, félszégeket vetve szemére. Ehhez a lap, *Hírlapi Ór* című rovatában (250. l.), nyomban kritikát fűz, amelyben némileg védelmébe veszi a táblabírót és magyarázza a róluk elterjedt rossz véleményt. Ránk nézve azért is fontos e hely, mert itt van először azonosítva a táblabíró a német *Philister* alakjával. Így hangzik:

„Hogy a központosítás egyik bajnoka velős csípősen kel ki „A táblabíró“ cikkében az illetők ellen, nem esodálkozunk rajta: azon sem igen, hogy ugyanezen napokban egy másik lap, a németek „Philister“-je visszaadására a „táblabíró“ szót ajánlja. Ezen megrótt urak közül igen sokban igen sok nevetséges van, az bizonyos: tudjuk azonban azt is, hogy míg Magyarország Magyarország lesz, a táblabíró igen fontos, mindenkor országos szerepet fog

viselni e hazában. Értjük itt ez osztálynak nem nevetséges egyéneit, hanem a közállomány azon buzgó, lelkes bajnokait, kik haladásunk élén állanak s az ötvenkét megyében nem egyebek, mint táblabírák. És ha a táblabírák nem hősködtek volna, most nem volna mit központosítani a hazában. Azért is nem nézhetjük mi helyeslő tekintettel, hogy ugyanazon név, mely egyrészt méltó tiszteletünket, hálás vonzalmunkat igényli, másrészt egyszerűsége miatt a szűkfejúek, a műveletlenek bélyegzésére használtatik. Ám- bár, ha már az élet a tisztos nevet gúnyszóra idomította, ezen többé sem mi, sem az összes táblabírói kar nem segíthetünk.“

Még ebben az évben, 1845-ben jelent meg Eötvös regénye, *A falu jegyzője*. Tudjuk, hogy ebben Eötvös centralista eszméit hirdeti s a táblabíró rajzával is a bíróság államosításának gondolatát akarja szolgálni. Nemesak a kiváltságos rendet támadja bennük, hanem a bírót is, mint az igazságnak erkölcsileg megbízhatatlan, megvesztegethető, fegyelmetlen és műveletlen szolgálait, akik kiváltságaikat az alsóbb néposztály elnyomására és a maguk önző céljaira használják fel. A haza, a szabadság mindig ajkukon van, de tőlük csak olyan hatást tesz, mintha valaki „jó reggel“-t, vagy „alázatos szolgálá“-ját mondana. „Tagja, sőt választmányi tagja majdnem minden társaságnak, választmányi ülésekre el nem jár, évenkénti aláírását meg nem fizeti, de neve minden névkönyvben megtalálható“. (III. 324. l.) Sem emberi, sem közéleti érdemeit nem hajlandó az irodalom elismerni, sőt a táblabíró úgy tűnik fel, mint aki a maga konok konzervativizmusával, a latin nyelvhez, a régi nemesi alkotmányhoz való ragaszkodásával, a reformkornak legnagyobb akadály: a tepsedő régi Magyarország, az újítások lázában égő új magyarsággal szemben. Pálffy Albert, 1848-ban a *Március 15.* c. lap szerkesztője, újságjának homlokára jelmondatul nyomatta: „Nem kell táblabíró politika!“

Baí volt, hogy a táblabírák e ragaszkodása a régi alkotmányhoz és intézményekhez találkozott a császári kormány konzervativizmusával, mellyel a szabadabb elvű

reformokat meggátolni igyekezett. A táblabírák kormányhű peccovics alakokként tűntek most fel. Így szól róluk Szigeti József drámája: *Egy táblabíró a márciusi napokban*, valamint Dobsa Lajos *Március 15-e* c. vígjátéka. Obernyik drámájának Torlay nevű alakja pedig a márciusi napok után mindenét pénzzé téve egyenesen Bécsbe menekül, hogy az „atyáskodó“ udvar közelében, a császárhű nép közt éljen. A táblabíró jelleme íróinknál a hazáruulásig züllött.

Ide tartozik Petőfinek két híres zsánerképe: *A magyar nemes* és *Pató Pál úr* is, valamint *A táblabíró* c. töredékben maradt elbeszélő költeménye. A két első költemény nem nevezi hősét táblabírónak, csak magyar falusi földbirtokos nemesst mutat be. Ez alakokat azonban bizvást azonosíthatjuk a táblabíró alakjával, hiszen azok is ebből az osztályból kerültek ki, ezt képviselték. Petőfi is ugyanazon jellemvonásokat, ugyanazon félszepségeket, hibákat látja bennük. Egyébiránt Petőfinek általában is ellenzenves volt a csak testének élő, jól táplálkozó, renyhe ember. Az ilyentől escelekvési készséget, lelkesedést, szorgalmat, amiket ő mindenek felett becsült, nem várhatott. Már *Ebéd után* c. jellemképében rajzolt egy ilyen kényelemszerető, renyhe, jóllakott, pipázó, ebéd után a pamlagon heverő földesurat, ki azonban személyzetétől gögösen fürgeséget, szorgalmas munkásságot követel. Hasonló tulajdonságok jellemzik *A magyar nemes* c. halhatatlan zsánerképét. *A magyar nemes* tulajdonképen monológ, melyben a nemes önmagát jellemzi. Ironikus hatása abban van, hogy dicsekszik mindazzal, amit a kor őbenne éppen hibának lát. Nemesi gögje, mely már nem haditettekben, hanem csupán a nép elnyomásában nyilvánul, uralkodó jellemvonása. A tudománnyal nem törődik, gazdaságát nem műveli, adóssága sok. Amint egyéni érdekeit, kötelességeit elhanyagolja, éppen úgy tétlen közönnyel viseltetik a közügyek iránt is s ősi jogaira hivatkozva, az ősi házban elpipázza életét; mialatt az ország szenved, ő kényelemben él haláláig. Megelevenítő költői erő nyilvánul e

jellemrajzban, mely mindazokon a motívumokon épül, amelyeket a kor egyéb termékeiben találunk.

Másik hasonló jellemképe *Pató Pál úr*. Ennek sikerét mutatja, hogy e név szimbóluma lett a renyhe, mindent hálogató, a cselekvéstől irtózó embernek. Patópáloskodni annyit jelent, mint halogató, renyhe életet folytatni. Pató Pál egyedül él falujában, roskadófélben lévő házában, melybe csupa restségből még asszonyt sem vitt. Mogorva agglegény. Kertje pusztá, szántóföldjét belepte a gyom, még ruhákat sem csináltat, csakhogy régi, szakadozott öltözetét ne kelljen újjal felváltani. Pedig birtoka szorgalmas irányítás mellett szépen jövedelmezhetne. A költő drámaiságot visz az epikus leírásba. A részletek úgy sorakoznak fel, mintha valamely szomszédja, jóbarátja jönne látogatására s egymás után tűnnének szemébe a gazda és házatájának részletei. Szemrehányó hangon rója meg barátját, henye életmódját s elébe tárja, hogy mindez más-ként is lehetne. De minden veresszak után visszatérő sorként hangzik az elutasító felelet egyhangú közönye: „Ejh ráérünk arra még!“ A költemény vége azt is jelzi, hogy a házában sok ily Pató Pál él, ki a félszeg állapotokon jó-
ravaló restségből nem akar segíteni.

Petőfinek *A táblabíró* c. jellemképe, melyet már 1847-ben írt, hosszabb elbeszélő költeménynek készült. Az *Előljáró beszéd* után még IV. §-t írt hozzá. E § stílszerűen akarja külsőleg is jelezni a hivatalos hangot. A költemény szatirának indul s a költő állandóan gúnyos hangot használ, mely helyenként éles, sőt nem egyszer goromba. Fegyveres Tamás táblabíró úr a költemény hőse. Rettentő kövér, nagy hassal és hozzáillő nagy fejjel, csak azzal a különbséggel, hogy a fej üresebb. Az egész ember bivalybika vagy cethal látványát idézi elénk. Csak bajusza van kackiásan kipödörve. Háza Pató Páléhoz hasonló. Ezerhatszázhárom óta nem javították. Teteje torony, melyen egy óra három oldalra mutatja az időt, negyedikre azért nem, mert Tamás úr levétette, nehogy szomszéd haragosát is tájékoztassa az időről. A régi bútorok közt egy vénkisasszony, Borbála, Tamás úr nénje, tipeg. A tábla-

bíró úr tehát maradi ember, minden újítás ellensége, csak bosszújában serény. Két gyermeke van, a szép kis Piroska, ki könyveivel szeret a kertbe menekülni s olvasmányaiiba elmerülni.

Abból olvasom a világ tarkaságát
S feledem falunknak bús egyformaságát,
S a hová magamnak elmenni nem szabad,
Legalább átküldöm oda vágyaimat.

Másik gyermeke fia, Dezső; őt apja a közelgő tiszt-újítás alkalmával szolgabírónak szeretné megválasztatni. Tamás, mint tizenkét vármegye főtáblabírája, meg is fogja tudni választatni. A fiú azonban fanyarul fogadja ez ajánlatot s rejtélyes szavakkal annyit mond, hogy: „Ki fogok lépni a nyilvány piacára“. Az apa ezt a választ beleegyezésnek veszi, de a fiú egészen mást ért a tisztségvállaláson, miért, ha apja sejtené: „csibének nézné őt, s kitekerné nyakát“.

Úgy látszik, a költő e két gyermekben a jövő magyarját akarta rajzolni, aki szakít apja halogató politikájával s a műveltség és reformok útjára akar lépni. Abban a gondolkörben vagyunk tehát, mely megnyilvánul a *Béltékylház*-ban az atya és fiú kortváltott alakjában, meg az *Egy magyar nábob* Kárpáthy Jánosában és ellentétében, *Kárpáthy Zoltán*ban s a kornak még egyéb termékeiben is, mint a nemzedékváltás örvendetes tanúsága.

Hogy Petőfi mekkora megvetéssel vélekedett a táblabírákról, azt mutatja az a szarkasztikus versszak is, melylyel a királyok, főleg a Habsburg-család ellen írt *Készülj hazám!* e. költeményét befejezi:

S ti elesapott királyok
Itt Európában valamennyien,
Jertek mihozzánk,
A jó magyar nép szívesen lát,
Diesőségnek tartja, ha
Hízalhat bennetek,

Jertek mihozzánk!
 Kosztot, kvártélyt adunk,
 S az elveszett királyi címek
 Kárpótlása végett
 Majd táblabírákká teszünk!

A szabadságharc után következett el a táblabíróról való felfogásnak harmadik korszaka. Az abszolutizmus önkényuralma, bürokratizmusa, idegen hivatalnokai ideális színben tüntették fel a nemzet szabad multját, a békes, jó időket, s most már kegyelettel tekint az irodalom is a táblabírák tisztos alakjaira és hajlandó elismerni hazafias érdemeiket, rajongó magyarságukat, puritán erkölcsüket, s a paragrafusok szövevényei között szereti emlegetni józan, élettapasztalaton alapuló ítéleteiket. Pálffy Albert, aki 1848-ban lapjának, a *Március 15*-nek homlokán jelmondatként hirdette, hogy „Nem kell táblabíró politika“, *Az atyai ház* c. regényében már sokkal enyhébben rajzolja a táblabíró alakját. Atyát és fiút mutat be s ő is a nemzedékváltás lelki hatását rajzolja bennük. Az atya barátainak társaságában egy Bélteky Mátyás-féle kompánia elevenedik meg előttünk, de nem ellenszenves vonásokkal festve, hanem inkább szelíd örömmel eltelve a régi magyar virtuson. A fiú pedig már komoly, törekvő és céltudatos egyén, aki vissza akarja szerezni a birtokot, melyet atyja eldorbézolt, hogy azon tovább építsen.¹

A táblabírák szabadságharc utáni igazi rajzolója azonban Vas Gereben és Jókai Mór. Vas Gereben a táblabírák egész areképesarnokát mutatja be; két főalakja mégis Tapadó, a *Régi jó idők* c. regényében, és Baltay a *Nagy idők, nagy emberek*-ben. Mindkettő konzervatív, a multhoz ragaszkodó, maradi ember, de az író megérteti, hogy mindez fajszeretetükből következik, mert úgy hitték, hogy nemesi jogaiknak elvesztésével nemzetiségükből forgatják ki őket. Konzervativizmusuk nem önérdek, kényelemszeretet, kiváltságaikhoz való konok ragaszkodás, ha-

¹ I. mű: 35. lap.

nem egész valójukat betöltő fajszeretet, melyet veszélyeztetve látnak. Maradiságuk mély nemzeti tartalmat takar. Vas Gereben fölkelte bennük az érzéket az új idők iránt, s szűk látókörű szemükről lassankint hullani kezd a hályog, s ha nem is értik meg, kezdik belátni az idők változását s a haladás szükségét.

Jókai *Az új földesúr* Garamvölgyi Ádámjában azt a passzív rezisztenciát dicsőíti, amelyet a magyar földesúri osztály a Bach-korszak idején tanúsított s ezzel sikeresen gátolta az idegen kormányzat elnyomó törekvéseit. Nemcsak birtokát, személyes szabadságát kockáztatta ezzel, hanem mindennapi életét is megkeserítette. Nem utazott többé, barátait nem látogathatta; mikor behozták a dohányadót, nem pipázott többé. Hasonló okból nem ivott bort, nem ment vadászni, nem kártyázott és nem pörlekedett. Súlyos próbája a hazafiságnak egy magyar táblabírónál. De ez a táblabírói makaesség és esökönnyösség elhűséggé magasztosodott és jellemzilárdsággá vált. Csak az iróniában talált vigaszt, amellyel a viszonyokat bírálta, s amelyet bajos lett volna a paragrafusok esapdjába fogni. Gyulai Pál novellájában (*Egy régi udvarház utolsó gazdája*) Radnóthy Elek hasonló hazafias lélekből fakadó, néma ellenállása az elnyomó hatalommal szemben már a teljes lemondás, vigasztalan kétségbeesés és halálos passzivitás rezisztenciája. Garamvölgyi lelke mélyén még remél s fiában, Aladárban meg is éri az új kor felszabadulását; Radnóthy egyedül szenvedett, szolgája társaságában, s midőn az is meghalt, remény nélkül szállt sírjába. Egészen a mult embere volt, az új viszonyok között nem tudott tovább élni.

VIII.

Petőfi tettvágya teljesen eszmei téren mozog: az emberiség javáért küzdeni és meghalni érte. Ez a gondolat, amelyet legtöbbször hangoztat, amelyért leginkább lelkesül. Nagy gondolat, de homályos, határai ködbe vesznek, s mint az eszmény, csak messziről világol. A közélet társadalmi és politikai feladatai iránt Petőfinek kevés gyakorlati érzéke volt. Nem lelkesedett Széchenyiért, még kevésbé Kossuthért. Annak a komoly tettváagnak, melyet Széchenyi reformjai nyomán Vörösmarty vagy Garay költeményeiben találunk, s melyből egy viruló polgári társadalom képei bontakoztak ki, nála semmi nyoma. Kossuth demokráciáját keveselte és nem találta őt eléggé szabadelvűnek sem. Később a Batthyány-minisztériumról pedig az volt a meggyőződése, hogy tétlenségével a haza vesztére fog működni. Gömör megye táblabírájává választotta ugyan, de a megye küzdelmei sem vonzották s csak 1848 májusában lép fel követjelöltnek Szabadszálláson, de a helybeli jelölt elbuktatja, s így Petőfi nem léphet az aktív politika terére.

Nem találta fel tehát a közéletben a gyakorlati tevékenység neki megfelelő helyét. De tanulmányai, politikai olvasmányai nem is képesítették erre, sőt egyenesen alkalmatlanná tették. Petőfi teljesen beleélte magát a nagy francia forradalom történetébe: Lamartine-t, a girondeiak történetét, Saint-Just-öt olvasta s szobáját Lafayette és Mirabeau, később Robespierre és Marat arcképeivel aggatta tele. „Évek óta, — írja 1848 márciusában, — csaknem kirekesztőlegesen olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalom története, a világnak ez új evangéliuma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit. Minden szavát, minden betűjét szívembe véstem, és ott benn a holt betűk megelevenedtek és az élethez jutottaknak szűk lett a hely és tomboltak és örjöngtek bennem!... Tanúbizonyosságaim erre a költemények, melyeket több mint egy év óta írtam“.¹

¹ Ferenczi: Petőfi, III. 233.

Ez olvasmányokból alakította ki politikai világnézetét: a világszabadságnak kíván katonája és vértanúja lenni. *Halhatatlan a lélek*... c. költeményében a lélekvándorlás hívének vallja magát:

Rómában Cassius valék,
 Helvéziában Tell Vilmos,
 Párisban Desmoulins Kamill...
 Itt is leszek tán valami.

Petőfi külön magyar szabadságot nem ismer. Az egész világ a zsarnokság rabigájában sýnylódik, a szabadságharc az egész világra kiterjedő roppant küzdelem lesz: a jók és gonoszak harca, s a jónak kell diadalt aratnia. Petőfit a politika terén teljesen absztrakt ideológusnak és naív optimistának kell mondanunk. Nem is logikai belátás, hanem érzelmei vezetik s ragadják a végletek felé. Hiszi, hogy az eszme a gyakorlati életben a maga teljességében azon mód érvényesülhet; a felmerülő akadályokat a legerőszakosabb harccal kész eltávolítani. Mindez a francia politikusok és elméletírók hite is.

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
 A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte, örökké,
 Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
 Vértengerbe kerül. Mind egy. Ez lesz az ítélet,
 Melyet igért isten próféták ajkai által.
 Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,
 Az örök üdvösség; s érette a mennybe röpiünk
 Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni.
 (Az ítélet.)

Petőfi nem elégedett meg ama liberális törekvésekkel, melyek a kort ez időben lelkesítették, mint a gondolat- és sajtószabadság, az általános szavazati jog és a teljes népképviselés. Petőfi nem reformokat, fejlődést kívánt, hanem teljes megújulást, gyökeres átalakulást. Petőfi nem liberális, hanem radikális politikus.

Föl, hazám föl! százados muasztást
 Visszapótol egy hatalmas óra:
 „Mindent nyerni, vagy mindent veszíteni!“
 Ezt írjuk föl ezer lobogóra.

Őt a francia forradalom mintájára a respublica, a köztársaság eszméje hevítette. A teljes polgári egyenlőséget követelte s az ekkor divatozó francia szocialisták, az ú. n. saint-simonisták eszméi is lelkesíteni látszanak. *A XIX. század költői* c. versében írja:

Ha majd a bőség kosarából
 Mindenki egyaránt vehet,
 Ha majd a jognak asztalánál
 Mind egyaránt foglal helyet,
 Ha majd a szellem napvilága
 Ragyog minden ház ablakán:
 Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
 Mert itt van már a Kánaán!

Petőfi nem hiszi, hogy monarchiában a szabadság uralma megvalósulhat, az csak a nép erkölcsisége mellett jöhet létre, a monarchia pedig, ahol udvari eselszövések, romlott arisztokrácia és népbutító papság tartják kezükben a hatalmat, elnyomják a népet s nem engedik tehetőségét és nemesebb tulajdonait kifejlődni. „Republicanus vagyok lelkestől, testestől; az voltam, mióta eszmélek, az leszek végső lehelletemig...“ Felmerül nála a világszellem fejlődésének gondolata, melyet a német filozófia ez időben annyira hangoztatott, s szeriute ez is a köztársaság felé mutat. „A monarchia emberei nem hiszik, vagy gátolni akarják a világszellem fejlődését, haladását, s ez isten-tagadás. Én ellenben hiszem, hogy fokonként fejlődik a világszellem, látom, miképp fejlődik, látom az utat, melyen megy.“ A respublica megvalósításának első feltétele a királyság eltávolítása. Petőfi nem riad vissza a királygyilkosság gondolatától sem. Először *A királyokhoz* c. versében lázad fel ellenük, s jósolja meg, hogy koruk lejárt.

Nem lázítok, mert nincs erre szükség;
 Mért ráznám meg erőszakosan
 Azt a fát, a melynek a gyümölcse
 Már túlérve, rothadásba' van?
 Ha megérik a gyümölcs, fájáarul
 Magától a földre hull alá...
 Bármit mond a szemtelen hízelgés,
 Nincsen többé szeretett király!

Ezt a versét 1848-ban, a márciusi napok végén írta. Azonban a forradalom kitörése után, december 10-e körül *Akasszátok föl a királyokat!* c. verse már lázít a királyság ellen, s ha más nem akadna, ő vállalkozik végrehajtani a királygyilkosságot.

Mindenkinek barátság, kegyelem,
 Csak a királyoknak nem, soha sem!
 Lantom s kardom kezemből eldobom,
 A hóhérságot majd én folytatom,
 Ha kívülem rá ember nem akad —
 Akasszátok föl a királyokat!

Ez időben jelentek meg a *Nép barátja* c. néplapban azok a balladaszerű költeményei, amelyekben a király a történelem folyamán mint esküszegő, zsarnok, kegyetlen, idegen befolyásnak hódoló ember szerepel, például Zsigmond, aki Kontot és társait kivégeztette, még inkább, ahol pipogya, gyámoltalan báb, felesége, vagy mások kezében: II. Endre, Kun László, Dobzse László.

De legjellemzőbb egész politikai világnézetére 1848 június-júliusában írt byroni hatásokat mutató, lírai részekben bővelkedő elbeszélő költeménye: *Az apostol*. Itt Szilveszter alakjában, a költemény hőisében egész politikai programját megtestesíti és a maga életéből is annyi részletet visz belé, hogy a hősből saját eszményképét kell felismernünk.

Szilveszter alacsony származású, szegény gyermek, kit születésekor anyja egy bérkocsiba rejtett, hogy szabadul-

jon tőle. Az úri házaspár, mely a kocsit bérelte, nem vállalja a gyermeket, a kocsis sem, s egy kocsmá kűszőbén teszi le, sorsára bízva. Egy tolvaj, a lebűjből kijőve, megbotlik benne, hazaviszi és tolvajnak akarja fölnevelni. A tolvajt fölakasztják, s Szilveszter, mint négyéves gyermek, ismét az utcára kerül. Egy koldusasszony találja meg s magához veszi, hogy kolduljon vele. Éhezheti, hogy sápadt arca megindítóbb legyen. Íme, a forradalmi romantika felfogása! Minél alacsonyabb származású az ember, annál értékesebb, mert a társadalom semmit sem ronthat rajta. Ép a maga természetességében, amint a Teremtő kezéből kikerült. Ilyen Szilveszter is, ki nagy erényeivel egykor az emberiséget készűl megváltani. Ez erényeket csak a természet olthatta belé, mert zűllött környezetétől azokat nem kaphatta. Egy nagyúr megszűnja s fia mellé szolgnak fogadja. A nagyságos úrfi azonban „oly gaz kölyök vala, amilyenek rendesen a nagyságos úrfiak“. Durván bánik vele, s a fiú csak azért maradt évekgig mellette, mert a nevelőjével töltött órákon ő is tanulhatott. Végre tizenhatéves korában fölébredt emberi önérzete s otthagyja a gőgös családot. „Örökre ott hagyja a házat, hol gyermekége úgy úszott el, Mint a virág az iszapos patakban.“

Olvas és tanul. Iskolákat végez s több úr nagy és gazdag hivatalra is meghívja. Ő azonban kijelenti: „Azért, hogy énnekem szolgáim legyenek, én más szolgája nem leszek.“ De mikor szegény emberek hívják meg falujukba jegyzőnek, boldogan megy velük. A faluban demokratikus eszméket s az egyenlőség elveit hirdeti s ezért a népnél nagy tiszteletben részesűl. De ellensége lesz „az a két ház, hol a pap és az uraság lakott, a kastély s a paróchia“. A pap kiprédikálta, s a nép, ki tegnap még atyjának nevezte, reá parancsolt, hogy távozzék a faluból, különben agyonverik. „Hiába, ahol pap emelt szót, Ott az igazság megfeszítettetik.“

Máskép vélekedett azonban róla a földesúr leánya, a kastély kisasszonya.

Dicső hely a hölgyek szive,
 Önzés előtt bezárva ajtaja:
 De nyitva áll mindannak, a mi szép s jó,
 S az üldözött igazság,
 Ha mindenholnan számkivetve van,
 Vég menedéket ott talál.
 Dicső, dicső hely a hölgyek szive!

Íme, a nő romantikus idealizálása a férfitársadalommal szemben, melyet a hagyományokban megrögzött, korlátolt, kegyetlen zsarnoknak szeretett festeni. A kastély kisasszonya beleszeret az ifjúba, kiben megsejtette a nagy egyéniséget s titokban eljegyzi magát vele. De egyelőre el kellett válniok. Az ifjú a fővárosba vándorolt, s egy kis padlásszobában húzta meg magát. Kevés idő múlva kopogtak ajtaján s egy fátyolos hölgy lépett be rajta: a kastély kisasszonya. Utána jött, hogy

Enyém legyen fájdalmaid fele
 S a tied légyen minden örömem!

Együtt maradtak hát, mint férj és feleség. Nem pap kötötte össze őket, hanem az Isten és a szerelem. A fiú irodalmi munkásságából akar megélni, s dolgozatait elviszi egy szerkesztőhöz. Ez átolvassa s így felel:

„Nagy ember Ön, uram,
 S a mellett nagy bolond!
 Nagy ember Ön, mert ez dicső remek mű,
 Ennél különbet még Rousseau sem írt;
 És nagy bolond Ön, mert azt képzelem,
 Hogy ezt a munkát ki lehet nyomtatni.“

Ez nagy csapás volt, de az ifjú, hogysem elveit megtagadja, „nyugodni hagyta gondolatjait, s hogy a kenyérből ki ne fogyjon, másoknak gondolatjait másolgatá“, hogy családját, nemsokára már feleségén kívül kisgyermeküket is, szegényesen eltartíhassa. A kisgyermek azonban rövid

idő múlva meghalt, az éhezés megölte. Koporsót csak úgy szerezhettek számára az apa, hogy értékes jegygyűrűjét nagy szívfájdalmak közt, de jó áron, eladta. Nemsokára felfedezett egy titkos nyomdát is, ahol műveit kinyomathatta, köztársasági gondolatait végre hirdethette s a papi uralommal és a királyi hatalmon alapuló monarchiával szembeszálhatott. Művét a nép szétkapkodta. A hatalom azonban lázító könyvéért, mely vallást s fönöséget sért, elfogatta és sötét, mély földalatti börtönbe vettette. Családjától el sem búcsúzhatott s borzasztó magányában még az értük való aggodalom is kínozza. Szörnyű álmokat látott s ezek közt egyszer hitvese jelent meg, s fülébe ezt sugá: Én már kiszenvedék, Isten veled! Ekkor istenkáromlásba fog: Zsarnok vagy Isten és én átkozlak tégedet! Veszett dühében fejét oly erővel vágta a börtön falába, hogy le-roskadt.

Tíz évet töltött a börtönben s e tíz év egyetlen, hosszú, végetlen éjnek tűnt előtte. Egy kis madár, mely a börtön falának párkányzatára szállt, közel ablakához, és dalolgatott, emlékeztette csak arra, hogy él. A kis madár a szabadság hírnöke volt, mert végre ütött számára a szabadság órája. Hosszú fehér szakálla nőtt ez idő alatt, s ő vánszorogva, botra dőlve ment megtudni, mi lett családjából. Értesül, hogy neje szörnyethalt, szíve megrepedt. Sírját senki sem ismeri. Fejfáját a vihar kitépte s dombját a zápor elmosá. Fiából sem tudják, mi lett. Nem volt jobb, amit hazájáról hallott: az emberméltóság naponta törpül és a zsarnokság óriásodik. E hírre fölgyullad benne a kihamvadó tűz s merész elhatározás ébred benne: megölni a királyt. Egy fölvonulás alkalmával, midőn a szolgálcsorda torkaszakadtáig kiáltotta: „Éljen a király!” — ő ezt kiáltja: „Haljon a király!” És eldurantja fegyverét s a gögös király a porba rogy. De csakhamar fölkel, a golyó csak ruháját súrolta s nem szívébe ment. Őt, a merénylet, pedig elfogják s néhány nap múlva „vérpad állt a téren és egy ősz ember fönt a vérpadon“ s a bakó pallosa elvlasztja fejét testétől. „Eltemették az akasztófa mellett.“

Új, különb nemzedék lépett a szolganemzedék helyébe.

Leverte rabbilinéseit s megemlékezett azon szentekről és nagyokról, akik a szolgaság idején hirdették az ígét. Szívesen elvitték volna őket a diesőség templomába, de hol keressék, hol lelik meg? Rég elhamvadtak a bitófa mellett.

Petőfit a halál gondolata állandóan foglalkoztatta. Méltó halált kívánt magának: nem olyant, mint a közönséges emberé:

Agyban párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág.

Az ily haláltól visszaborzad. Ő veszedelmes életet él: a költő, a hazafi, az apostol életét. Halálát megrendítőnek, katasztrófa-szerűnek képzei el: nagy dolgok semmisülnek meg elvesztével; bár ne lenne az áldozat hiábavaló!

Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész esavar ki tövestül;
Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
Eget-földet rázó mennydörgés dönt le...

Vértanú halált akar halni. Az emberi szabadságjogokért vívott harcban elesni, a győzelemre száguldó paripák patái alatt kilehelni lelkét: ez lenne életének illő befejezése. A mély béke évében, 1846-ban, megdöbbenő jóstehetséggel látja meg végzetét, mely majdnem szó szerint teljesedett is.

Holt testemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivivott diadalra,
S ott hagyjanak engemet összetiporva,
Ott szedjék össze elszórt csontomat,
Ha jön majd a nagy temetési nap,
Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
És fátyolos zászlók kíséretével
A hősokeket egy közös sírnak adják,
Kik érted haltak, szent világszabadság!

A csatatéren való halál gondolata többször kísért költeményeiben. Már előbb, *Ha az Isten* c. költeményében halálának kétféle eshetőségét vázolja. Ha az Isten megengedné, hogy úgy haljon meg, „mint magadnak tetszik“, erre kérné Istent:

Legyen ősz, de szép, szelid, derült ősz,
Sárga lombon fényes napsugár;
Sárga lomb közt zengje végdalát egy
A tavasztól elmaradt madár.

S valamint az őszi természetre
A halál jön észrevétlenül:
Én reám is így jöjön; csak akkor
Vegyem észre, ha mellettem ül.

De csakhamar elveti e képet. Tavaszt kíván, harc tavaszát „hol rózsák teremnek, véres rózsák, férfikebleken“.

S lelkesítve zengjenek a harcok
Csalogányai, a trombiták;
Ott legyek, s az én szivemből szinte
Nőjön egy halálos vérvirág.

S ha ledőlök ekkor paripámról,
Ajkaimat egy csók zárja be:
A te csókod, te szép szabadság, te
Égi lények legdicsőbbike!

Ujonnán visszajött a régi baj c. költeményében betegségé alkalmával így tűnődik elmúlásán:

Eddig csak írtam: hol van még a tett?
Piros betűk az ünnep napjai,
S így életemnek nincs még ünnepe:
Hogy az legyen, vérem kell ontani!

Megérem-e ezt én? vagy mielőtt
 Rivalgó zaj közt harci paripára
 Pattanhatnék föl, tán szép csendesen
 Ráfektetnek majd Szent Mihály lovára?

Ez esetben a tavaszt kéri, hogy jöjjön el temetésére.

Ha már az élet oly borús vala,
 Legyen halálom napján jó idő.
 Jőj, drága vendég, s hozz virágokat
 — A föld most olyan rideg, pusztá, rossz —
 Ha már virágtalan volt életem,
 Legyen virágos legalább sirom!

Sírját tán senki sem fogja látogatni, csak a zord éji
 fergeteg.

Ha meghalok, ha megfagyok: szememre
 Megkönnyezetlen szemfedő borul,
 S ültetni nem fog senki egy virágot
 A sírra, a mely rajtam domborul.

Nem jó megnézni senki síromat,
 Meglátogatni csak te fogsz, hogy elzúgd
 Testvéri búdat, éji fergeteg,
 Testvéri búdat, mert hiszen testvére
 Voltál te lelkem érzeményinek!

(Minden virágnak.)

De lehet, hogy nem a csatatéren csik el, hanem mint
 lázító apostolt bebörtönzik s ott pusztul el, vagy keresztre
 feszítik (*Sors nyiss nekem tért*), hóhér csapja el a fejét
 (*Szeretek én*), de ekkor is bízik benne, hogy eszméi leg-
 alább halála után dicsőséget hoznak számára.

Tudom, hogy így tesz a világ,
 Hogy így fog tenni vélem:
 Fejemre köveket hajít,
 Míg éltemet leélem;

S hóhéraim, ha halva fekszem,
 Agyonveretve egykoron:
 Koporsómhoz majd odalépnek,
 S melyet előbb megkövezének,
 Babérral földik homlokom.

Petőfi jövőbelátásának két legmegdöbbentőbb költői terméke az *Egy gondolat bánt engemet* és a *Szeptember végén*. Közülük ezek élnek leginkább a közönség emlékezetében is. Megdöbbentők, mert mindenik akkor keletkezett, mikor arra a közönséges, józan ész semmi feltételt nem látott: az egyik a mély béke idején, a másik a házasság mézesheteiben, s mégis mindkettő beteljesedett. Petőfi rövid pár év múlva valóban elesett a csatatéren, és Szendrey Júlia a gyászév letelte előtt pár nappal férjhez ment. De mégsem úgy történt mindez, amint a jóslat hirdette. Petőfi nem karddal kezében esett el, holttestét nem a diadalra rohanó paripák taposták agyon, kozák lándzsa szúrta le, és Júlia nem a Petőfi emléke iránti hűtlenségből dobta el az özvegyi fátyolt s kötött új házasságot, hanem körülményeitől kényszerítve, végszükségben, mindenkitől elhagyva, egyetlen menedékként. Illyés Gyula találóan mondja könyvében: „Ha ez a vers, a halott férj akaratlan bosszúja, nem íródik meg, Júlia nyugodtan férjhez mehetett volna, egy hang nem éri második házassága miatt”. (Petőfi. 226. lap.) Az újabb életrajzi kutatás fölmenti az özvegyet a férj emléke iránti hűtlenség vádjá alól.

IX.

Petőfi vallomásai költészetéről, hogy a költő Isten követe, apostol az emberek között, másrészt, hogy a költészet veleszületett tehetség s aki rátermett, annak könnyű dolog, nem tanulmány kell hozzá, csak a természet szavát kell megfigyelni: az ifjabb nemzedékben azt a hitet keltették, hogy hasonló feltételek között, nagyobb megerőltetés nélkül ők is törekedhetnek a költő babérijára. Nem volt nehéz elhítenni magukkal, hogy ők is zsenik s így sikerrel léphetnek a versenyzők közé. Ehhez járult még az a hazafias kötelességtudat, a szabadságharc bukása utáni Magyarország szomorú állapotában, hogy a nemzeti szellemet a költőknek kell ébrentartaniok. Így a költészetet a hazafiság még jobban éltette, mint a forradalom előtt. E viszonyok eredménye volt azután lírai költészetünk kóros gyarapodása, a tehetségtelen és tanulatlan, de nagyfokú önbizalommal rendelkező ifjú költők tömeges fellépése, amely szépirodalmi lapjainkat elárasztotta elmeszüleményeivel, úgyhogy, mint Petőfi-epigonok, a negyvenes években magasra lendült költészetünket elposványosodással fenyegették és ízlésrontólag hatottak a közönségre is.

A költészetünket fenyegető veszedelmet először Arany János vette észre s már 1850-ben satirikus tankölteményt írt a vad zsenikről, akik kellő tehetség és előkészület nélkül, vakmerőn mégis kilépnek a porondra s szerzeményeikkel elárasztják a szerkesztőségi asztalokat. *Vojtina levelei öccséhez* költeményének a címe s Andrishoz, rokonához, van intézve. Ez is zseninek tartja magát. Arany levelében többször ismétli a „zseni“ szót, hangoztatva, hogy sorait főleg ellenük intézi. „Így töre ki belőled a zseni; Vétkeltem ezt meg nem érinteni.“ „Beh tönkre sujtál sok fiókk *zsenit*, Ki volna most irodalmi *zenith!*“

Arany főként a tanulmányt ajánlja az ifjú költőknek, első helyen verstani szabályokat hangoztat.

Azonban itt szabály van: s te, *zseni*,
Nem fogsz pedant szabállyal küzdeni:

Te ugyanazon szót hangoztatod:
 Igét igével, raggal a ragot,
 „Hőssel — könnyeddel“ „keblét és szívét“
 Rímnek nagyon jó, szépen kivivéd,
 Mint a Tinódi százötven valá-ja ...
 (Ha ugyan jól emlékezem reája.)

Főleg a vers technikájáról, a rímről, ritmusról, numerusról oktatja ki költőtársait. Tudjuk, hogy Arany fej-
 tette ki a tiszta rím és az asszonáne sajátságait s főleg ez
 utóbbinak szabályait állapította meg korszakalkotólag
Valami az asszonánéről c. verstanai értekezésében is. Már
 itt, Vojtina levelében megemlíti, hogy:

A szép toborzó, a lengedező
 Bizony, bizony még járatlan mező.

Azt a két verslábát, melyek közül főleg az utóbbit oly
 nagy sikerrel alkalmazta később Buda Halálában és Toldi
 Szerelmében; vele a hagyományos tizenkettes sort akarta
 művészbé tenni és némileg a klasszikus vershez közeli-
 teni. Ezzel a Fogarasitól a magyar zenére oly jellemzőnek
 mondott chorijambust vitte be a magyar költészetbe. Buda
 Halálában és Toldi Szerelmében már bőven alkalmazza
 maga is.

Arany szatirájára Tompa Mihály felelt „Andris“ ne-
 vében: *Válasz Vojtina Gáspárnak Andris öccsétől*. Andris
 természetesen méltatlankodik, hogy őt, a szabadon költő
 zsenit meg akarják rendszabályozni.

Minden lépten-nyomon szabály, szabály,
 Tőlök ha tetszik, akár megzabálj;
 Hisz a költő, mint a madár szabad,
 Hogy bejárja az égi tájakat;
 S midőn már-már a fellegekbe szárnyal,
 Földre rántják a szabály madzagával.

De engemet, már tisztelet becsület,
 Nem kormányoz ez a sok hozzád, tüled!

Mert én átugrándozom szilajon,
 E *lábaim*-gátló korlátokon.
 Ha meglep a versesinálás ragálya:
 Bérc, tenger, ég, föld utamat nem állja;
 Nem kötnek engem mérték, rím, szavak,
 Ugrom, szököm, miként a kecskebak.
 Nem nézek akkor hátrább, vagy elébb, —
 Hanem rohanok, mint a vak veréb.

Azzal, jó bátya, ne biztasd magad:
 Hogy tudós leckéd majd reánk ragad
 Mert bátya minket nem ösmersz te még,
 Másképp a papírt nem fecséliéd;
 Mondd bár gazembernek — s a vad zseni:
 Még ezt nagylelkűen elszívleli;
 Vagy üsd pofon, azt is eltűri néha,
 Csak azt ne mondd neki, hogy: *rossz poéta!*

Te csak folytasd tudós leckéidet,
 De azt, ha mondom, bátran elhihedd,
 Hogy egy betűt sem tanulok belőlök,
 Hanem ezután is *szabadon költök*.

Tompá maga is kikelt a szabadságharc utáni irodalom ellen. Az *Elmélkedés egy levél felett* Csokonai szellemét idézi, elmondva neki, hogy az irodalom állapota ma sem jobb, mint az ő idejében volt. Írnak eleget, sőt az elégnél is többet, de a praenumerans azaz ma: „előfizető“, époly kevés, mint hajdanán.

Van író, költő, kritikus elég;
 Mert arra, mint hajdan, nincs már eset:
 Hogy nagy tempóval *készüljünk* elébb,
 Tanuljunk sokat, írjunk keveset.
 Most minden ember született zseni,
 Minden betűje dicső, isteni!

Kit az irodából elvertenek,
 Mert nem tud *írni*, *író* lesz legott,

Magában a borzas vargainas
 Nem érezvén elég talentumot:
Meghasonlik . . . és költő lesz azonnal,
 Költő, sötét, vad világfájdalommal.

Van itt író, költő, tudós, kritikus,
 Regény-, dráma- s novellairó bőven;
 Ismert, nem ismert, félreismert lángész,
 Egymás hátán, mint a esík a Fertőben,
 S nem bámulsz minket, óh boldog haza?
 Dehogy nem bámul, — sőt annál odább van:
 Praenumerálni elfeledkezik
 És nem veszen könyvet — *bámulatában!*

Szabadságharc utáni líránknak azonban legszigorúbb kritikusa Gyulai Pál volt, aki a Szépirodalmi Szemle 1855-i évfolyamában nagyszabású szemlét tart hat év lírai termése felett.¹ Leginkább Tóth Kálmán ellen kel ki, akit különben lírikusaink közt a legfigyelemreméltóbbnak tart. Szerinte „Tóth Kálmán nem annyira osztozott Petőfi líráján, hanem inkább egész pályáját magához ragadta. Lírájában épúgy megtaláljuk Petőfi népies szellemét, mint világfájdalmas és egyéni szeszélyeit. Második Petőfit látunk magunk előtt, ki épen úgy, mint ő, a magyar líra Megváltója akar lenni. A kor betegsége, a genialitás erőszakolása megszállta őt is. Tóth Kálmánnak megtetszett Petőfi genialis szerepe, s a helyett, hogy költő akarjon lenni, színész lett. Nem tehetsége kifejtésén fáradozott, hanem a szerep betanulásán, mi aztán azon kínos állapotra juttatta, hogy genialis legyen a lángész egyetlen szikrája nélkül. Mélyen emlékébe véste Petőfinek az önkényes szabályok, az igazságtalan kritikusok elleni kifakadásait, s azt hívén, hogy a genialitás a művészet megvetése, mint hevenyész és naturalista akart ragyogni“. Idézi Tóth Kálmánnak e tekintetben legjellemzőbb versét, a „*Ti nagyon tanultok*“ címűt.

¹ L. Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. M. Tud. Akad. 1908. 215—240. l.

Ti nagyon tanultok... én nagyon szeretek,
 Nem is tudok én mást, csak nagyon szeretni,
 Fáradozásból áll a ti érdemetek,
 Az enyim? énnekem nincs érdemem semmi.
 Tinálatok az ész csinált fénye ragyog,
 Nálam az Istentől teremtett szív lángja —
 Én hozzátok képest oly tudatlan vagyok!
 Szívemből foly az én dalainnak árja.

Tehát istenáldotta költőnek tartja magát, akiben a természetes érzés szólal meg s nem az elmélet, vagy az utánczás.

Tóth Kálmán említett költeményében így folytatja genialitása bevallását:

Fölemelkedtek a poros föld színéről
 És röpültök sokszor, a mi való, való!
 Nagy mesterkedéstök aranyakkal ér föl,
 Addig okoskodtok, míg kész a léghajó.
 Én nekem az érzés elégeti testem
 S lelkem teremti meg, mint egy phönix madárt,
 Nem is veszem észre sokszor, mivé lettem,
 Hogy lángoló lelkem a csillagokba járt.

„Mindez az érzések emelkedettségére s a fantázia rendkívüli erejére vonatkozik. De Tóth Kálmán mindennel inkább dicsekedhetnék, mint ezzel (277. l.). Az ódai és elégiai magas szárnyalást, dithyrambi merész lelkesülést, épen nem találhatni meg költeményeiben, sőt mihelyt ilyenekbe fog, nemesak a kidolgozásban gyöngé, de az alapszeme és compositióban is.

Tóth Kálmán költészetének egyetlen geniális oldala sincs. Ő nemesak hogy semmit sem képvisel a régi ellenében, nemesak hogy nem vezére valamely rombolva teremtő költői mozgalomnak, nemesak hogy líránkba nem vont be semmi újat, de Istentől teremtett szíve lángja fényénél a már vert ösvényen is igen bukdácsolva halad s épen nem törekszik azon, hogy a Petőfi költői iskoláját, melynek híve, új oldalról, vagy tovább fejtsse.“

Gondolható, hogy a zseniális költői nemzedék sem szeretete a kritikát s ellene gúnyos, haragos, goromba versekben tiltakozott. A kritikust általában szárazlelkű, korlátolt embernek gondolták, aki a költészettan szabályait pedánsul alkalmazza a költeményekre s a költő zseniális szökdelései iránt semmi érzéke. Tudományában elbizakodott, kellemetlen ember. Gyulai Pál panaszkodik is a Budapesti Hirlapban, 1855-ben írt kritikájában: „Minthogy engem igen sokan — nem tudom miért — oly kritikusnak tartanak, ki az írók gyöngeségeinek örül, s csak árnyoldalaik felmutatásában tanusít hajlamot és tehetséget, nem lesz fölösleges egy kis önvallomást tennem. Nekem nem egyes, talán élvezhető költeményeiből kell és szabad megítélnem a költőt, hanem egész szelleméből. Azért ne nevezzen engem senki irodalmi hóhérnak, hanem álljon elő, támadja meg bírálataimat, ne kíméljen — legyen hóhérom.“ (Kritikai Dolgozatok. M. Tud. Akad. 1908. 214. l.)

Ezt a kritikát meg is kapta kíméletlenül és bizonyára nem oly alakban, mint óhajtotta.

Tóth Kálmán vezet az ellene indított hareban is. *Allat-Irodalom* c. költeménye egy állati gyülekezetbe visz, ahol kiosztják a szellemi foglalkozásokat az állatok között: a csalogány költő legyen, az őz újdondász, a gólya szerkesztő, politikus legyen a medve, a seregélyek levelezők, tudóssá váljanak a pávák, bagolynak osztatott a dráma, a nadályt kiadónak tevék meg.

Csak a számárnak nem jutott mi se,
Csak őt nem vette észre senki se —
Pedig a gyűlési terembe
Ugyancsak ott üle,
Majd a gerendát verte
Két roppant füle.
S midőn mindenki készült menni,
Főlordít: „mi ne legyünk semmi?!
Kérem, barátim, kérem,
Egy szegény fajnak érdekében!
Az igaz, hogy mit sem tudunk

A kerek ég alatt,
 De mégis írni — ha valami jut —
 Nekünk is adjanak!“
 S az oszló gyűlés fölkiált:
 No jó! a számár írjon kritikát!

Az egész költemény tulajdonképen e versszak kedvéért iratott.

Talán még nagyobb kíméletlenséggel támad Gyulai Pálra Lisznyai Kálmán *Freskórimék* (Gyulai Pálnak, mint kritikusomnak) c. szatirájában. Bevezető jegyzetében ezt mondja: „Szíves viszonzásul, a Pesti Naplóban megjelent példátlan gorombaságú, igazságtalan, vakmerő és mégis együgyű bírálatára, mely ellen az ország több vidékeiről jöttek felszólalások“. Ő is a kritikus korlátolt pedánságát hangoztatja, maga pedig nem a költészet szabályai, hanem a természet sugallata szerint ír, s mint az „a virágok közé néha esanált, labodát s tán maszlagot is szór“, úgy ő is kever belé értéktelenebb elemeket.

Ilyen az egész természet,
 Felhő mellett van sugár,
 A legragyogóbb esermelyhal
 Silány kavicsok fölött jár.

Gyulai Pál bírálata tehát értelmetlen.

— Összeböngészett, idegen
 Műítészi fogalmaid,
 Ki nem ütik forgalomból
 Az én lantomnak dalait,
 Azért, hogy sokban planétarendszer
 S pedant összefüggés nincsen,
 S sokszor talán szilaj csikó
 Módjára megy s nincs bilinesen, —
 S azért, hogy a mindennapi
 Életet bezománcozom;
 Útonútfélen költői
 Ábrándozással ébren álmodom.

A hosszú, lapos, gyarló fogalmazású költeményben Gyulait „iei-piei fülelő gnómnak, házsártos, mérges irodalmi hörcsögnek, irodalmi vérbírónak, békanyúzóznak, szeméthordónak nevezi, aki hiénaként megrohanta Jókait, az irodalom szemefényét, dorombnak nézte Tóth Kálmán „szép, édes kobzát“, megrohanta Zalár lantját. Műfilozófiája Jules Janin és Smitt Julián torzképe“. S azért ő tovább is „zeng szívének eredeti kedvire s nem hallgat ilyen csiri-birire“. (Dalzongora, 1858. 309. l.)

X.

A zsenifogalom nem veszett el a romantikával. A természettudományos korban Darwin hatása alatt átalakult és újra föléledt. A nietzschei *Übermensch* ez. Egy felsőbb, magasabbrendű ember, az emberi nemnek egy tökéletesebb példánya, aki kiemelkedik az átlag emberek tömegéből, a Vielzuvielen szürke esordájából és hivatva van, hogy fölöttük uralkodjék, vezesse őket, sokszor akaratuk ellenére, a magakijelölte irányban. A világtörténclem nagy korszakait mindig ily kiváló emberek idézték elő, a tömeg semmit sem teremtett s nem egyszer gátolta azt, aki végeredményben az ő javán dolgozott. Nietzsche nem kíván erkölcsöt a szó vallási értelmében a nagy embertől; fő az, hogy a cselekvés hatalma éljen benne és akaratát minden akadály ellenére kövekezetesen keresztülvigye. Az ő ideálja a *Tatmensch*, a *Machtmensch*. Ezt felmenti minden valláserkölesi törvény alól, hiszen a kereszténység, Nietzsche szerint, amúgy is a rabszolgák vallása, akik először szegődtek híveiül is. A kereszténység csak passzív erényeket nevel: az aszkétizmus, a felebaráti szeretet, a könyörületesség, az alázatosság, a lemondás nem teremt nagy egyéniségeket. A folytonos büntudat elnyomja az ember legértékesebb ösztöneit s ezzel elsatnyítja a vidám, tettekreász erőt, holott nem szomorúságra, hanem cselekvésre, derült életre születünk. Az igazi nagy embernek szabadságlevelet ad Nietzsche a belátása szerinti cselek-

vésre, amivel nagy céljait elérheti, legyen az erőszak, ravaszság, ámitás s ha kell, gyilkosság is. Az Übermensch felül áll a jó és rossz határán, jenseits von Gut und Böse. A tömegnek csak az a joga, hogy magát alávesse és föláldozza érte. Nietzsche nagyrabecsülte Macchiavelli könyvét a fejedelemtől és hatása e tanításban meg is nyilvánlik. Mindketten az ókor pogány hitvallásában inkább látták a nagyságra nevelés feltételeit, mint a kereszténységben. A pogány vallás a lelki nagyságban, a testi erőben s mindazokban tüntette fel a legfőbb jót — tanítja a reneszánsz filozófus — melyek az embert félelmetessé teszik. A mi vallásunk, — úgymond — inkább azt a lelkierőt kívánja meg, mely a bajok elviselésére képesít, mint azt, mely nagy tettekre készítet. Nietzsche ideáljai: Julius Caesar, Napoleon, Nagy Péter, VII. Gergely és mint Machiavellinek, Borgia Caesar is.

Nietzsche tanítása nem a költőkre, művészekre vonatkozik. Nem ott találja az Übermenscheket, hanem az államférfiak, hadvezérek sorában; a hatalom és cselekvés nagyszabású hőseiben. Filozófiája nem oly esztetikai természetű, mint Schopenhaueré, ki a művészen látta az emberi tehetségek legmagasabb kifejlődését s a művészet élvezésében a legnagyobb földi boldogságot. Az a „világszem“, mely ilyenkor minden emberi érdek mellőzésével, önzetlenül csak a világ szemléletébe merül, Istenhez hasonlónvá teszi a halandót. Ezzel Schopenhauer is már a tömeg fölé emelte a zsenit s előkészítette azt, hogy Nietzsche tanát a felsőbb emberről magukra vonatkoztassák.

Schopenhauer már a múlt század hetvenes éveiben erősen hatott költőinkre, főleg Vajdára és Reviczkyre. Komjáthy is az ő hatása alatt kezdi költői működését, de szakít vele s költészete a nietzschei Übermensch vonásait ölti magára. Egész különös és egyéni az ő fejlődése. Borús pesszimizmussal kezdi, de egyszerre kijelenti, hogy „démonunk más utat törni készítet minket“. (Schopenhauer.) Itthagya a reális világot, mely őt nem értette meg (de ő sem azt), egy nagy pillanatban felragadja magát az eszmék honába, s ezentúl ennek lakosa lesz.

Nem valamely hosszabb fejlődés, átgondolt folyamat eredménye ez az átalakulás, hanem egy hirtelen támadt, meglepetésszerű vízió, melyhez a költő hű maradt további egész költészetében.

Egyszerre egy nagy pillanatban
Fölpattan a zár, s új alakban
Támadt föl az ódon világ,
Szemem boldog örvénybe lát.

Egyszerre egy dicső tudatban
Átfogtam magamat magamban,
Fölrétem a szellem szavát
S megpillantám Istent magát.

(Egyszerre.)

Újjászülettem gondolatból,
Szabaddá tón az Isten-érzelem,
Sugár vagyok az eszmenapból
S az örök nappal egy a lényegem.
Tegnap a földnek terhe voltam,
Ma égbe visz az elragadtatás.
Tegnap még árnyak árnya voltam,
Ma a világ világa: messiás.

Óh jöjjetek be templomomba,
Tűzből s lélekből újjászüllek én,
Mert magam is újjászülettem,
Mert én vagyok a szeretet s remény!

Én vagyok a hit, az eszme,
Én a világot nemző gondolat,
A végtelen lét tiszta telje,
Mérhetlen dús, mert végtelen szabad.

(Újjászületés.)

Komjáthy azonban tudja, hogy „Isten volta“, élet-
urasága itt e földi életben még csak bizonyos tudat és lel-

kesítő hit, megvalósulását azonban a haláltól várja: istenülése a halálban kezdődik, a halálban „hal át“ a végtelen életbe, a halál által válik az élet urává. (Horváth János. Ir. tört. XXIII. 3.)

Ezt fejezi ki *Euthanázia* c. versében:

Oh mondhatatlan lesz, mit érez,
Ha tisztamélyű kútfejéhez
E szellem majdan visszatér!
Dicső halál! ha üt az óra,
Jövel majd fiadér!

Így akarok meghalni büszkén.
Lobogva töltött élet üszkén
Elégni gyorsan, könnyedén!
Nem siratom, mi összeomlott,
Örökké élek én!

Elégek én ragyogva fényben,
Szétáradok az összeségben,
Magamat égbe ragadom,
Az ősi honba visszatérek
Tisztán és szabadon.

Komjáthynek ez átalakulásában Spinóza panteizmusa volt ihletője. E filozófia szerint egyedüli szubsztancia Isten, és a természetnek minden jelensége, maga az ember is, csak megjelenési formája az egyetlen lényeknek. *Deus sive natura*. E szerint az ő személye is része az istenségnek s ezt ismerte fel ő a zseni erejével önmagában. A költő korlátlan uraságát az öntudat függetlenített világában éli ki korlátlanul.

Tettekre szomjazom,
Rombolni és alkotni vágyom.
A harcot áhítom,
A rothadt lespedést utálom,
Uralkodó legyen a költő!
Előtte minden emberöltő
Hadd hajtson térdet és fejet!

Vezesse ő a nemzetet
 Merészen, bölcsen, tüzi szárnyon!
 Tettekre szomjazom,
 Világot átható igére.
 Már lázas ajkamon
 Dalok fakadnak ünnepére:
 Keresztülzúg a lelkemen,
 Izzó gyönyörjét érzem,
 Csak jönne már a pillanat,
 Átszellemíteni zord anyag
 Nekem hatalmat adna végre!

Költők máskor is teremtettek új képzeletvilágot, de a valóság elemeinek felhasználása, módosítása, túlzása által. Gondoljunk Atlantisra, Utópiára, a Nap országára, vagy Gulliver óriásaira és törpéire. Komjáthyé azonban oly elvont, oly színtelen, oly minden realitás híjával való, hogy róla képet nem alkothatunk. Nem alkotott ő sem. Világa a gondolat világa, az abszolút igaz, jó és szép eszményi hona, az élet meleg színei nélkül. Megalománia hozta létre s az ideál a rögeszme egyhangúságával hat reánk. Költői erejű szólamai ürességét végre is nem pótolhatják.

Ady Nietzschével nagyváradi újságíró korában ismerkedett meg. Az a radikális, nemzetközi társaság, melyben forgott, irányozhatta rá figyelmét. Ekkor írt cikkeiben többször előfordul Nietzsche neve, a rávaló hivatkozás, sőt egyes kifejezései is. Később a Budapesti Naplóba írt cikkeiben találkozunk Nietzsche hatásával. Nem merült bele mélyebben Nietzsche filozófiájába, főként Zarathustra foglalkoztatta és Fényes Samu fordítását *Nietzsche és Zarathustra* címen ismertette is (Budapesti Napló 1908. március 5.). Szerette ekkoriban Zolával szembeállítani, másik kedveltjével: Nietzschében a tragikus germán világnézetet, Zolában a latin életigenlést látva.¹

¹ Ady és Nietzsche viszonyát s az erre vonatkozó irodalmat összeállította újabban Jengyel Béla: Nietzsche magyar utókora. (Minerva-könyvtár, 125. sz.) Budapest, 1938. 52—60. l. Nem ismeri Horváth Cyrill

Ady költői zsenitudata párizsi tartózkodása alatt ébredt föl. Hazajövet Dévénynél már úgy tör be, mint egy honfoglaló hadvezér, hogy franciás, dekadens dalaival meghódítsa Pusztaszert: a Petőfi és még inkább az Arany János nyomain járó ú. n. népies nemzeti költészetet. Tudja, hogy hareok várnak rá, de ő, a rettentő Góg és Magóg hatalmas fia, — mint Anonymus szerint Álmos, a honfoglaló, — és dalai előbb-utóbb diadalmasan fognak fölhangzani a Kárpátok alatt.

Ady többször hangoztatja keleti származását; ő a mesés Keletnek, a költészet hazájának szülötte.

Szent Napkeletnek mártírja vagyok,
Aki enyhülést Nyugaton keres,
Táltosok átkos sarja talán.

Ki vagyok? A győzelmes éber,
Aki bevárta, íme, a Napot
S aki napfényes glóriában
Büszkén és egyedül ragyog.

Ki vagyok? A Napisten papja,
Ki áldozik az éjszaka torán.
Egy vén harang megkondul. Zúghatsz.
Én pap vagyok, de pogány pap, pogány.
(Egy párisi hajnalon.)

Belső-Ázsiába teszi hazáját, a Ganges mellé:

Jöttem a Gangesz partjairól,
Hol álmodoztam déli verőn,
A szívem egy nagy harangvirág
S finom remegések: az erőm.

alapos tanulmányát: Ady Endre hite, erkölce, magyarsága. Budapest, 1928. (Különnyomat a Budapesti Hírlapból), mely pedig Nietzsche hatását is foglalkozik.

De a leghatározottabban *Én nem vagyok magyar?* c. költeményében hangzik fel keleti öntudata, ahol egyenesen a Nap fiának nevezi magát.

Ős Napkelet olyannak álmolta,
Amilyen én vagyok:
Hősnek, borúsnek, büszke szertelennek,
Kegyetlennek, de ki elvérzik
Egy gondolon.
Ős Napkelet ilyenek álmolta:
Merésznek, újnak,
Nemes, örök-nagy gyermeknek,
Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak,
Nyugtalan vitéznek.
Egy szerencsétlen, igaz Isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,
Nap fiának, magyarnak.

Csodás származású, csodás tehetségű férfiú tehát, valóságos Übermensch, aki hivatva van költészetével is rendkívülit művelni.

Keleti származásában benne van az a gondolat is, hogy tehetsége ősmagyar, hiszen onnan származott, ahonnan a magyar nép maga is, az őshazából, Ázsia pusztáiról.

Pontosabban is összeköti családját a hét vezér egyi kével, Ond vezérrel. Öccse, Ady Lajos, világosít fel, hogy midőn ő a magyar nyelvészetből tanári vizsgára készült, említette előtte, hogy a magyar *ad* ige a finn *anta*-val azonos, s a mi igénknek is eredeti alakja *and* volt. Ady Endrének ez elég, hogy az Ady nevet azonosítsa Ond vezér nevével és magát Ond vezér unokájának vallja. Büszke is erre, bár tudja, hogy semmi lelki közössége nem lehet e „vad, tivornyás, dölyfös pogánnyal“, neki, a „fajából kinőtt magyarnak“. (*Ond vezér unokája*.)

Ady gögös fölényel tekint a magyar kultúrára és sivár pusztaságnak, „magyar ugarnak“ látja hazáját. A Tiszaparton, a hortobágyi pusztán meghal a költészet, és ő sem lehet az, ami másutt, műveltebb környezetben lehetett volna.

Ezerszer gondolt csodaszépet,
 Gondolt halálra, borra, nőre,
 Minden más táján a világnak
 Szent dalnok lett volna belőle.

Alkonyatok és délibábok
 Megfogták százszor is a lelkét,
 De ha virág nőtt a szívében,
 A csorda-népek lelegelték.

(*A Hortobágy poétája.*)

Ez a „csorda-népek“ kifejezés egészen nietzschei, (Herdenvolk, die Vielzuvielen.) Költőtársairól nagyon lesújtó véleménnyel van. Gémeknek nevezi őket, a posványban élő, csúf madaraknak, akik középszerűek, irigyek s elavult gondolatvilágukkal nem is lehetnek mások, csak vének.

Igazi dalra máig se kaptak,
 De itt maradtak, de itt maradtak.
 Zsombék-lakású, nagyétű gémek,
 Sánták és vének.

Olimpusz ledőlt, lent sír a sárban
 S ti rikácsoltok bőven és bátran,
 Kis akaratú s nagy lábú gémek,
 Ifjan is vének.

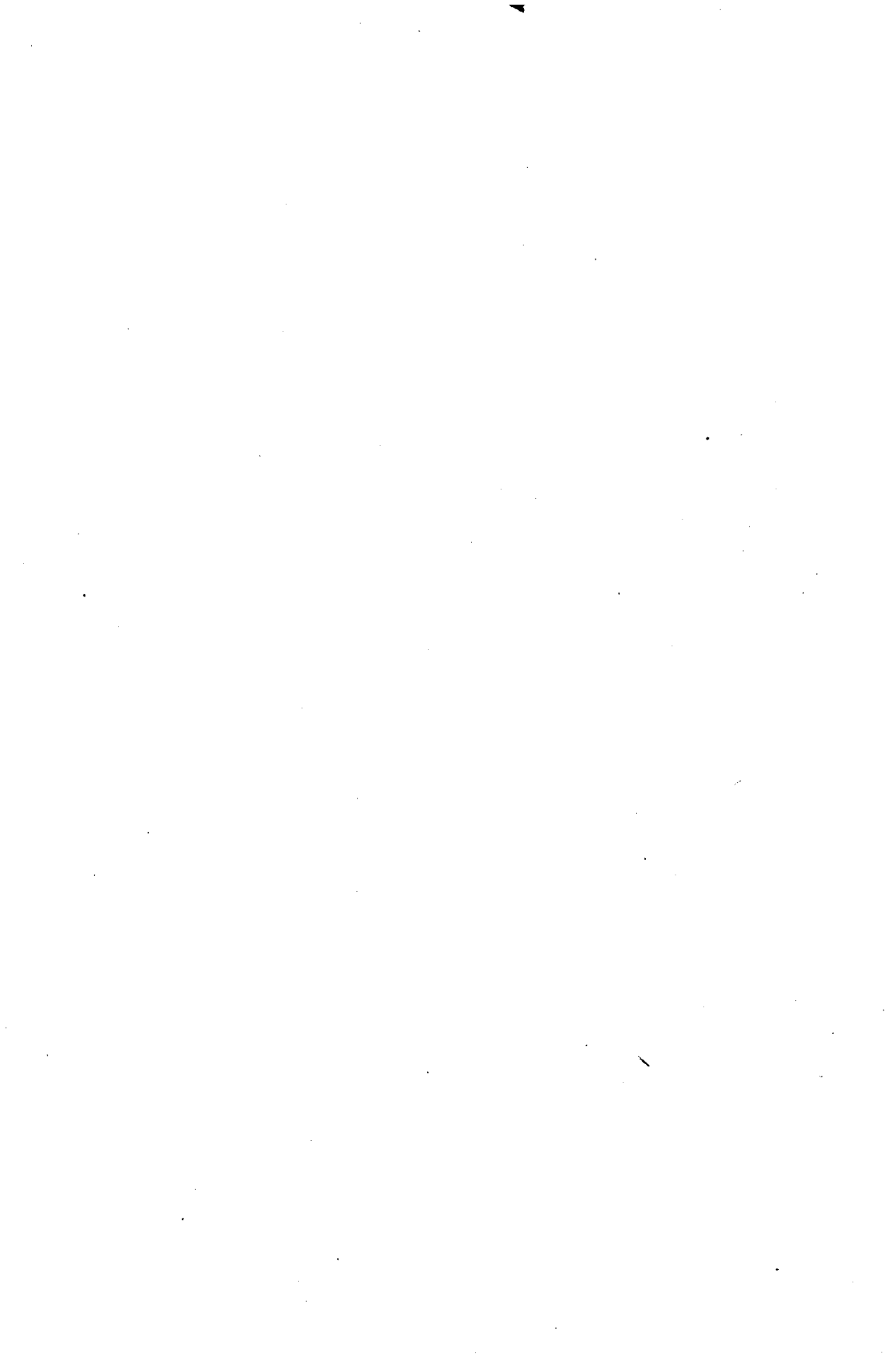
Rikácsoljatok bőven és bátran
 S vesszünk mi itt a magyar Mocsárban,
 Magyar madarak, sár-faló gémek,
 Ósek és vének.

Ó új utakat akar törni, hajója *Új vizeken* jár, sohasem
 lesz a szürkék hegedőse.

Én nem leszek a szürkék hegedőse,
 Hajtson szentlélek, vagy a kocsma gőze:
 Röpülj hajóm,
 Én nem leszek a szürkék hegedőse.

A régi költők közül Balassát, Petőfit becsüli, közvetlen elődeiül Csokonait és Vajdát vallja. Arany János költészetén „mindig érzi a falusi tanítót“.

Ady a Sorstól kiválasztott költőnek tartva magát, küldetést érzett arra, hogy nemzetével szemben apostoli szerepet vállaljon. Ez a törekvése a Petőfiével rokon és bizonyára annak hatása alatt jött létre. Forradalmárnak vallja magát, mint Petőfi s politikai nézeteit ez az érzelm diktálja. Apostoli törekvése azonban nem volt szerencsés. Kezdetben oly dölyfös, kiméretlen ridegséggel ostorozta nemzete hibáit, hogy az vádjait túlzottaknak, igazságtalanoknak érezte és sértődötten elfordult tőle, nem is keresve költészetének egyéb értékeit. Költészete főleg a történelmi osztályok ellen fordult s így éppen a legmagyarabb körök álltak vele szemben idegenül és ellenségesen. Később nemzetközi, radikális társaságának hatása alatt s az erősödő szocialista mozgalmak ösztönzésére mindinkább a városi proletár osztály felé fordult s bennük, az ő forradalmasításukban, majd uralomrajutásukban látta a nemzet jobb jövőjét. Így ellentétbe került saját magával. A nietzschei Übermensch, a magános, arisztokratikus zseni a csordanép képviselőjévé válik. Midőn a kommunizmus kitört és Ady is résztvett mozgalmában, némely barátja szerint azt mondta: „Ez nem az én forradalmam.“ Ha mondta, nem volt igaza, de ez a forradalom már nem az ő eszményeit volt hivatva megvalósítani.

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖRÉBŐL

A XXV. kötet tartalma:

1. *Förster Aurél*: Az aristotelesi ú. n. Parva Naturalia szerkezete és keletkezése.
2. *Petrovics Elek*: Jegyzetek művészetünk történetéhez a XIX. század első felében.
3. *Zsirai Miklós*: Az obi-ugor igeekötők.
4. *Melich János*: Latinbetűs helyesírásunk eredete.
5. *Moravcsik Gyula*: A Magyar Szent Korona görög feliratai.
6. *Alszeghy Zsolt*: A XVII. század magyar lírai költészete.
7. *Szidarovszky János*: Újabb elméletek az indogermán nyhangokról.
8. *Brisits Frigyes*: Vörösmarty Mihály és az Akadémia.
9. *Csekey Ferenc*: Liszt Ferenc származása és hazafisága.
10. *Mészöly Gedeon*: Kölcsey Hymnusa és a Hymnus Kölcseyje.
11. *Gyomlay Gyula*: Inverziók és choriambusok Arany János tizenkettős verssoraiban.
12. *Förster Aurél*: A filológia fogalma.

*

A XXVI. kötetből megjelent:

1. *Zlinszky Aladár*: Petőfi és a zseni-elmélet.